

**KAMİLA SHAMSİE’NİN ESERLERİNDE
TRAVMA VE BELLEK**

Meryem ODABAŞI

İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Prof. Dr. Mukadder ERKAN

2020

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

Meryem ODABAŞI

KAMİLA SHAMSİE’NİN ESERLERİNDE TRAVMA VE BELLEK

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mukadder ERKAN**

ERZURUM – 2020

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " KAMİLA SHAMSİE'NİN ESERLERİNDE TRAVMA VE BELLEK " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim * .

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[02.07.2020]

[Meryem ODABAŞI]

Aslı ıslak imzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mukadder ERKAN danışmanlığında, Meryem ODABAŞI tarafından hazırlanan bu çalışma 02/07/2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ahmet BEŞE	İmza: .	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mukadder ERKAN	İmza: ..	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	İmza: .	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Seda ARIKAN	İmza: .	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Turan Özgür GÜNGÖR	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
TEŞEKKÜR	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TRAVMA TEORİSİ

1.1. TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞUNA UZANAN YOL: FİZİKSEL ACIDAN PSİKOLOJİK ACIYA.....	10
1.2. TRAVMA TEORİSİ.....	18
1.2.1. Hayatta Kalma ve Tanıklık	21
1.2.2. Hayatta Kalma Suçluluğu.....	25
1.2.3. Travmatik Sessizlik: Bastırma mı Direniş mi?	28
1.2.4. Bireysel Acıdan Kolektif Acıya: Kolektif Travma	31
1.2.5. Kolektif Suçluluk	36
1.3. TRAVMA VE BELLEK.....	39
1.3.1. Kolektif Bellek	43
1.3.2. Miras Kalan Travmatik Bellek: Kuşaklararası Travma	46
1.4. TRAVMA VE EDEBİYAT	48

İKİNCİ BÖLÜM KAMİLA SHAMSİE VE ESERLERİ

2.1. BİYOGRAFİ.....	52
2.1.1. Aile Hayatı	52
2.1.2. Edebi Hayatı	54
2.2. ESERLERİ	56
2.2.1. In the City by the Sea	56
2.2.2. Salt and Saffron.....	57
2.2.3. Kartography.....	57

2.2.4. Broken Verses	58
2.2.5. Kül Olmuş Gölgele (Burnt Shadows)	59
2.2.6. Taşlarda Gizli Tanrılar (A God in Every Stone)	61
2.2.7. Home Fire.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMİLA SHAMSİE’NİN ESERLERİNDE TRAVMA VE BELLEK TEMSİLİ	
3.1. TRAVMATİK YER DEĞİŞTİRME	65
3.2. TRAVMATİK SESSİZLİK	78
3.3. TRAVMATİK BELLEK.....	93
3.4. KOLEKTİF TRAVMA	108
3.5. MİRAS KALAN TRAVMATİK BELLEK	128
3.6. TRAVMA SONRASI SUÇLULUK.....	134
SONUÇ.....	149
KAYNAKLAR	156
ÖZGEÇMİŞ.....	179

ÖZET

DOKTORA TEZİ

KAMİLA SHAMSİE’NİN ESERLERİNDE TRAVMA VE BELLEK

Meryem ODABAŞI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mukadder ERKAN

2020, 179 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Mukadder ERKAN

Prof. Dr. Ahmet BEŞE

Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ

Doç. Dr. Seda ARIKAN

Dr. Öğr. Üyesi Turan Özgür GÜNGÖR

Bu çalışmanın amacı, Kamila Shamsie’nin seçilen eserlerinde, bireysel ve kolektif travmaların karakterler aracılığıyla nasıl iç içe geçtiği ve temsil edildiğini incelemektir. Karakterlerin geçmişleri tarafından ele geçirilmiş olan travmatik bellekleri üzerinden yaşadıkları travmalar aktarılmıştır. Bireysel ve kolektif travmalar, yer değiştirme, savaş, göç, terör saldırıları ve politik hareketler gibi kolektif felaketlere sebep olan durumlara odaklanılarak ele alınmıştır. Bu çalışmada, travma teorisi için Cathy Caruth, Domick LaCapra, Soshana Felman, Dori Laub, Jeffrey C. Alexander, Roger Luckhurst ve Michelle Balaev gibi çağdaş eleştirmenlerin çalışmaları, bellek alanında ise Maurice Halbwachs, van der Kolk and Marianna Hirsch’in çalışmaları esas alınmıştır.

Çalışma, giriş ve sonuç dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, travma teorisinin tarihsel gelişimi ve ilgili literatür verilmiştir. İkinci bölümde, eserleri bireysel ve kolektif travmalara ayna tutan Kamila Shamsie’nin hayatı kültürel, politik ve sosyal yönden değerlendirilmiştir. Çalışmanın ana kısmını oluşturan üçüncü bölümde, Kamila Shamsie’nin *Broken Verses*, *Kül Olmuş Gölgeler (Burnt Shadows)*, *Taşlarda Gizli Tanrılar (A God in Every Stone)* and *Home Fire* adlı dört eserindeki travma ve bellek temsilleri incelenmiştir. Her birinde bireysel ve kolektif düzeyde yaşanan travmaların dile getirildiği bu romanlar, travma sonrası yaşanan etki ve belirtilerin bir temsilini sunmaya çalışmaktadır. Shamsie, anlatı tekniğini, okuyucuya travmaların psikolojik ve sosyal etkilerini aktarmak ve onları bireysel ve kolektif düzeyde yaşanan acılara tanık etmek amacıyla kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Travma, Kolektif Travma, Travmatik Bellek, Travmatik Yer Değiştirme, Travmatik Sessizlik, Kuşaklararası Travma, Hayatta Kalma Suçluluğu.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****TRAUMA AND MEMORY IN THE FICTION OF KAMILA SHAMSIE****Meryem ODABAŞI****Advisor: Prof. Dr. Mukadder ERKAN****2020, 179 Pages****Jury: Prof. Dr. Mukadder ERKAN****Prof. Dr. Ahmet BEŞE****Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ****Assoc. Prof. Dr. Seda ARIKAN****Assist. Prof. Dr. Turan Özgür GÜNGÖR**

This study aims to explore how individual and collective traumas are presented and engaged via the characters in the selected novels of Kamila Shamsie. The traumas of the characters are portrayed by exploring the traumatic memories of the characters haunted by their past. Individual and collective traumas are examined with a specific focus on the issues of collective catastrophes such as displacement, war, immigration, terror attacks, and political movements. This study applies the principles of trauma theories from contemporary critics Cathy Caruth, Domick LaCapra, Soshana Felman, Dori Laub, Jeffrey C. Alexander, Roger Luckhurst and Michelle Balaev, and theories of memory from Maurice Halbwachs, van der Kolk and Marianna Hirsch.

The study is structured in three main chapters, introduction and conclusion. The first chapter gives the historical background of trauma theory and the review of related literature. The second chapter presents the cultural, political and social background of the writer, Kamila Shamsie, whose works mirror individual and collective traumas. The third chapter, which is the core of the study, examines the representation of trauma and memory in four novels by Kamila Shamsie: *Broken Verses*, *Burnt Shadows*, *A God in Every Stone* and *Home Fire*. These novels, each of which depicts traumas suffered on individual and collective levels, strive to give the representation of post trauma effects and symptoms. Shamsie utilises her narrative strategy to present the readers psychological and social effects of traumas and allows them to bear witness to the individual and collective sufferings.

Key Words: Trauma, Collective Trauma, Traumatic Memory, Traumatic Displacement, Traumatic Silence, Transgenerational Trauma, Survivor Guilt.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanışında benden destek ve katkılarını esirgemeyen ve entelektüel bilgi ve deneyimleriyle bana her daim yol gösteren değerli danışmanım Prof. Dr. Mukadder ERKAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, tez izleme komitelerinde fikirleriyle beni yönlendiren değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet BEŞE ve Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ'a, manevi desteğiyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan kıymetli hocam Doç. Dr. Muzaffer BARIN'a, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölüm hocalarıma ve Yabancı Diller Yüksekokulu'ndaki arkadaşlarıma teşekkür ederiyorum.

Bu alanda çalışma yapmam konusunda her zaman beni teşvik eden ve destekleyen arkadaşlarım Şennur Bakırtaş ve Selçuk Yazıcı'ya, çalışma sürecimde her daim yanımda olan ve yorulduğum anlarda içten sohbet ve destekleriyle motivasyon kaynağım olan arkadaşlarım Merve Aydın ve Canan Deveci'ye, benimle aynı süreci yaşayan ve hiçbir konuda yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Gökhan Yüksel ve Alper Tulgar'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu zorlu süreçte, her zaman yanımda olan en büyük destekçim eşim Yasin'e, zorlandığım her anda desteklerini esirgemeyen değerli ailesine, yorulduğum anlarda moral ve motivasyon kaynağım olan çocuklarım Meryem Defne ve Yasin Yiğit'e ve eğitim hayatım boyunca her türlü destekçim olan ve beni sonsuz sevgisiyle sarıp sarmalayan sevgili aileme sonsuz teşekkürler.

Erzurum – 2020

Meryem ODABAŞI

GİRİŞ

Travma, ilk insan Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasıyla başlamış ve farklı dönemlerde çeşitli aşamalardan geçerek ve farklı isimlerle adlandırılarak günümüze ulaşmıştır. İnsanın var olduğu her yerde kaçınılmaz olarak yer alan travmatik deneyimler üzerine tıp ve psikoloji alanında yapılan çalışmalar, zaman içerisinde tarih, sanat ve edebiyat gibi alanlara da yayılmış ve bu alanlarda travmanın temsillerine yer verilmiştir. Travma çalışmalarında edebiyatın önemli bir yeri vardır, çünkü yaşanan travmatik deneyimin üstesinden gelinebilmesi için bu deneyimin dile getirilmesi gerekir. Ancak, travmanın bireyin algılarının ötesinde olduğu için dile getirilmesi mümkün olmayan bir durum olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bu durumda travma yaşayan bireyler, travmanın paradoksunu yaşar: Anlatılamayanı anlatmak. Travma edebiyatında yazarlar, karakterler üzerinden anlatılamayanı okuyucuya aktarmaya çalışır. Eserlerde kullanılan anlatı teknikleri ile okuyucu yaşanan travma deneyimlerinin tanığı haline getirilir. Travma deneyimini aktarmak için başı ve/veya sonu olmayan, parçalanmış cümleler ve hikâyeler, doğrusal bir kronolojiden uzak anlatılar, cevaplanmayan ya da hiç sorulamayan sorular, kurbanların sessizliğini anlatan boşluklar gibi anlatı teknikleri kullanılmaktadır.

Bu çalışmada Kamila Shamsie'nin *Broken Verses*, *Kül Olmuş Gölgeler* (*Burnt Shadows*), *Taşlarda Gizli Tanrılar* (*A God in Every Stone*) ve *Home Fire* isimli dört romanındaki travma ve bellek temsilleri, Cathy Caruth, Domick LaCapra, Soshana Felman, Dori Laub, Jeffrey C. Alexander, Roger Luckhurst, Michelle Balaev, Maurice Halbwachs, van der Kolk and Marianna Hirsch gibi çağdaş eleştirmenlerin çalışmaları esas alınarak incelenmiştir. Bu dört romanın seçilmesindeki amaç, romanlardaki ana karakterlerin hem kendi bireysel ilişkilerinden kaynaklı bireysel düzeyde travmalar hem de tarihte yaşanan önemli olaylardan kaynaklı kolektif düzeyde travmalar yaşaması ve travma sonrası stres bozukluğu semptomlarını gösteriyor olmasıdır. Bu durum, yazarın travmanın edebiyatta temsilini etkili bir şekilde ortaya koymasına olanak sağlamıştır. İncelenen tüm romanlarda travmanın birçok yönüne vurgu yapılarak travmanın etkin bir şekilde okuyucuya aktarılması sağlanmıştır. Bu aktarımı sağlamak için tüm romanlarda aynı yol izlenmiştir. Hepsinde, karakterlerin travmatik belleği esas alınarak yaşadıkları travmatik yer değiştirmelerin ve travmatik deneyimlerin hayatlarını nasıl etkileyip değiştirdiği, bu eylemlerin kolektif düzeyde yaşanan travmalarla nasıl bağlantılı olduğu,

bu travmaların kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığı, bu travmaların suçluluk ve utanç duygularına nasıl yol açtığı ve karakterlerin ve toplumun bu travmalarla başa çıkabilmek adına hangi yollara başvurduğu üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın ilk bölümünde travmanın hangi aşamalardan geçerek geçmişten günümüze ulaştığı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Travmanın ilk etapta sadece fiziksel bir yaralanmadan kaynaklandığı inancından yola çıkılarak sonunda “psikolojik bir yara” olduğunun kabullenildiği uzun yolculuk, travma çalışmalarının temellerini atan Jean Martin Charcot, Pierre Janet, Josef Breuer ve Sigmund Freud’un travma üzerine yaptığı çalışmalar üzerinden değerlendirilmiştir. 19. yüzyılda sanayileşmenin ivme kazanması ve demir yollarının gelişmesiyle iş ve tren kazaları artmış ve bu kazalarda yaralananların histeri hastalarına benzer psikolojik tepkiler verdiği görülmüştür (Charcot, 1991, Ellenberger, 1994). Pierre Janet, histerinin fiziksel sebeplerden kaynaklı olmadığını savunan Charcot’nun bir adım ötesine geçerek histerinin maruz kalınan bir travmaya verilen psikolojik tepki olduğunu iddia etmiştir. Charcot ve Janet’nin yolundan ilerleyen Breuer ve Freud, “travmatik nevroz”un psikolojik sebeplerden kaynaklandığını öne sürmüştür. Freud, travmanın gecikmeli etkisine, yani travma semptomlarının travmatik eylem anında değil de sonradan ortaya çıkmasına ve bu deneyimin çeşitli şekillerde dışa vurulduğuna vurgu yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile askerlerde de histeri benzeri tepkilerin görülmesiyle travma “bomba şoku” olarak adlandırılmıştır. MacCurdy (1918: 1), bomba şokunun “ordudaki asker ve personel arasında çıkan tüm nevrozları kapsayan tanısal bir terim” olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Beynin hasar almasından dolayı bu semptomların görüldüğüne dair inanış, İkinci Dünya Savaşı’ndan dönen askerlerin verdikleri psikolojik savaşa birlikte yıkılmıştır. 1980’de yapılan çalışmalarla Travma Sonrası Stres Bozukluğu tanısı ortaya atılmış ve yaşanan dehşet verici olaylar karşısında bireylerin verebileceği psikolojik tepkiler belirlenmiştir. Bu çalışmalarla başlayan travma teorisi, günümüzde tıp ve psikoloji alanını aşarak kültürel ve sanatsal alanlarda da etkin bir şekilde kendini göstermektedir.

Cathy Caruth’un 1995’te editörlüğünü yaptığı ve birçok alandan makale ve röportajların yer aldığı *Travma: Explorations in Memory* ve 1996’da basılan *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* adlı kitabı edebiyat eleştirisinde travma çalışmaları için öncü olmuştur. Caruth (1996: 92), travmatik deneyimin bireylerin algısının ötesinde olduğunu belirtmiş ve “şiddet içeren bir eylemi doğrudan görmek, onu

kesin bir şekilde bilememek olarak ortaya çıkabilir; bu dolaysızlık paradoksal bir şekilde gecikmişlik formunu alabilir” iddiasını Freud’un travmaya verilen gecikmeli tepki ve yineleme zorlantısı kavramlarına dayandırmıştır. Edebiyatın travmayı yansıtmada önemli bir rolü olduğuna inanan Caruth, bu düşüncesini Freud’un Tasso’nun *Gerusalemme Liberata* (Kurtarılmış Kudüs) adlı epik eserine gönderme yapmasıyla destekler: “Freud, travmatik deneyimi tanımlamak için edebiyata dönüyorsa, bu edebiyatın psikanaliz gibi bilmek ve bilmemek arasındaki karmaşık ilişkiyle ilgili olmasındandır” (1996: 3). Edebi dilin psikanalitik teoriyle bir araya gelerek travma deneyimini dile getirilebilir kıldığını savunan Caruth’u destekleyen çok sayıda travma çalışması mevcuttur (bkz. Caruth ve Hartman, 1996; Lerner ve Micale, 2001; Whitehead, 2004; Balaev, 2008; Loughran, 2010; Kostova, 2013; LaCapra, 2014; Pederson, 2018; Aygan, 2018).

Travma teorisinde önemli bir yeri olan tanıklık kavramı, travma teorisinin alt başlığı olarak çalışmamızda yerini almıştır. Geoffrey Hartman’ın 1981 yılında Yahudi Soykırımı kurbanlarıyla yaptığı video kayıt çalışmasıyla başlayan tanıklık yazını, travma teorisine önemli katkılarda bulunmuştur. Yahudi Soykırımı kurbanlarıyla yapılan birçok çalışma sonucu ortaya çıkan tanıklık edebiyatı, sadece yaşanan olayların dökümantasyonu olarak değerlendirilmenin ötesine geçmiş ve bu olaylar sonucu deneyimlenen travmaları anlama noktasında önemli bir rol oynamıştır. Shoshana Felman ve Dori Laub (1992), Yahudi Soykırımı’ndan hayatta kalanlarla yaptıkları çalışmalarla tanıklığın travmayı anlamadaki önemini vurgulamış ve tanıklık sürecini ve bu süreçte dinleyicinin rolünü değerlendirmişlerdir. Dinleyicinin empati yapabilmesi, ancak kesinlikle kendini travma kurbanıyla özdeşleştirmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Kaja Silverman (1996: 189), “Hatırlamak ruhsal boyuttaki bir yaradan kurtulmayı sağlıyorsa, başka insanların anılarını hatırlamak onların yaralarıyla yaralanmak demektir” ifadesiyle dinleyici olmanın da travmaya neden olabileceği iddiasını desteklemiştir. Çalışmamızda yer alan romanlardaki ana karakterler, yaşanan travmatik deneyimlere tanıklık yaptıkları veya travma yaşayanların etrafında yer aldıkları için ikincil tanık olarak yaşanan travmalardan etkilenmiştir.

Travma teorisi bağlamında travmaya tanıklık edenlerin hissettikleri suçluluk duygusuna da yer verilmiştir. Travma kurbanları, yaşadıkları deneyime engel olamadıkları ve/veya kendileri yüzünden olayların gerçekleştiğine inandıkları için suçluluk ve utanç hissederler. Langer (1991: 131), hayatta kalmanın “bireyin benliğini

hayatta tutmak için benliğini öldürmesi paradoksuna” dayandığını iddia eder. Bu durumda, travma kurbanları için hayatta kalmanın bedeli, kendilerinden vazgeçmek pahasına kendilerini suçlamak olabilir. Çalışmamıza dahil olan romanlarda, yakınlarının ölümünden ya da başlarına gelen felaketlerden dolayı kendini sorumlu tutan ve suçluluk hisseden ya da sevdikleri öldüğü halde kendilerinin yaşamasını kabullenemeyen ve hayatlarına son veren karaktere yer verilmiştir.

Travma teorisinin en çok sorgulanan kısmı olan anlatılamayanı anlatmaya çalışmak, travmatik sessizlik alt başlığında incelenmiştir. Travma yaşayanların algılayamadığı bir şeyi aktarmasının imkânsız olduğunu savunan Caruth (1995: 8) gibi Roth (2011: 91) da travmatik deneyimin “kelimeler için dehşet verici, dünyayı anlama düzenimize entegre olmak için aşırı korkunç” olduğunu ifade ederek travmatik deneyimi aktarmanın güçlüğüne vurgu yapmıştır. Ne var ki, her ne kadar zorlu bir süreç olsa da kurbanlar, yaşadıkları travmadan kurtulabilmek için yaşadıkları deneyimi dile getirmek zorundadır. Travma kurbanları, yaşadıkları dehşeti anlatmada dili yetersiz bulabilir; kendi algılarının ötesinde olanları başkalarının anlayamayacağını düşünebilir; yaşadıklarını dile getirdiklerinde olayları bir kez daha yaşamak zorunda kalacaklarına inanabilir; sessiz kalarak travmanın hiç yaşanmamış olduğuna kendilerini inandırmaya çalışabilir ya da kaybettiklerinin anısına saygı göstermek için sessizliği tercih edebilir. Suzanne B. Phillips (2015: 65), yaşanan bir dehşetten sonra sessiz kalmanın travmanın şiddetini arttırdığını ve travmayı atlatabilmek için gerekli olan “güvenlik, hatırlama, yas tutma ve bağlantı kurma” süreçlerini imkânsız hale getirdiğini belirtmiştir. Bu durumda, travma kurbanları, travma ile başa çıkabilmek ve bir iyileşme sürecine girebilmek adına çok zor olsa da yaşadıklarını dile getirmelidir.

Çalışmamızda bireysel travmanın yanı sıra kolektif düzeyde yaşanan travmalara da yer verilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü, şiddet ve sağlık üzerine hazırladığı raporda kolektif şiddeti, “Kendilerini bir grubun üyesi olarak tanımlayan insanlar tarafından başka bir gruba karşı politik, ekonomik ve sosyal amaçlarını gerçekleştirmek adına yapılan araçlı şiddet kullanımı” (2002: 215) olarak tanımlamıştır. Savaşlar, terör, soykırım ve işkence gibi insan haklarını ihlal eden durumlar kolektif şiddet içerisinde gösterilmiştir. İnsanlığın yaşattığı kolektif şiddetin yanı sıra doğa olaylarından kaynaklı kolektif travmalar da yaşanmaktadır. Topluluklar tarafından yaşanan bu şiddet ve travmatik deneyim kolektif bellekte yerini alarak kolektif travma olarak kendini göstermektedir.

Kolektif travma, bireysel yaşanan travmaların ötesine geçerek travmatik deneyime topluluklar tarafından verilen psikolojik tepkilerdir. Kolektif travmanın “sadece tarihi bir gerçeği, bir insan grubunun yaşadığı korkunç bir olayın anısını” yansıtmadığını belirten Hirschberger’e (2018: 1) göre kolektif travma, toplulukların belleğinde “olayların yeniden üretilmesi” gerçeğidir. Kolektif travmada topluluk üyelerinin travmatik deneyimi bire bir yaşamış olmaları gerekmez; önceki nesillerin yaşadığı travmalar sonraki nesillere aktarılabilir. Kellerman (2007: 34), kolektif travmanın bir sonraki nesillere aktarılan fiziksel izlerine vurgu yapar ve Çernobil bölgesini, İkiz Kuleler’in yıkıldığı Sıfır Noktası’nı (Ground Zero), Berlin Duvarı’nı, Auschwitz Toplama Kampı’nı ve 2004’te Uzak Doğu’da yaşanan büyük tsunamiden geriye kalan boş sahilleri örnek olarak gösterir. Aynı zamanda, tüm bu yerlerin “sadece yeryüzü coğrafyasında değil aynı zamanda bu travmalardan etkilenen toplulukların ve genel olarak insanlığın kolektif bilincinde görülebilen ya da görülemeyen izler” (2007: 34) bıraktığını ifade etmiştir. Çalışmamızda ele alınan romanlarda, kolektif travmaların karakterler üzerinde bıraktığı bu izlere vurgu yapılmış ve kolektif düzeyde verilen tepkiler incelenmiştir.

Kolektif travma ile birlikte ele alınan bir diğer konu kolektif suçluluk olmuştur. Kolektif suçluluk bireysel suçluluktan farklıdır çünkü bu duygu, yanlış olan eylemler için “bireyin şahsi kimliğinden ziyade sosyal kimliğinden ve bireysel sorumluluğundan ziyade kolektif sorumluluk anlayışından kaynaklanır” (Ferguson ve Branscombe, 2010: 136). Kolektif suçlulukta bireyler, kendileri bizzat işlenen suçun ve yaşatılan travmanın içinde yer almamalarına rağmen kendilerini toplulukları adına suçlu hissedebilirler. Ancak bu zor bir süreçtir ve her zaman topluluklar tarafından kabul görmez. Bireyler kendilerini bağlı oldukları topluluklar içinde sınıflandırdıkları için bu topluluğun işlediği suçları kabul etmeme ve hatta haklı çıkarma yoluna gidebilirler. Shamsie’nin çalışmamız için seçilen romanlarında, Atom bombası, Birinci Dünya Savaşı, Bölünme, terör saldırıları, terörle mücadele savaşları ve sömürgecilik gibi kolektif düzeyde yaşanan travmalara yer verilmiştir ve toplulukların yaşanan bu dehşetler için hissettiği suçluluk ya da aklama durumları değerlendirilmiştir.

Çalışmamız için travma çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturan bellek kavramının da netleştirilmesi gerekmektedir. Bu kavram, çalışmamızda bireylerin travmatik belleği ve topluluklara ait kolektif bellek olarak iki şekilde ele alınmıştır. Kapfhammer (2013: 37), travmatik belleğin “ayırt edici ve nüfuz edici” özelliği sayesinde

travma sonrası stres bozukluğunun tanınmasında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Yaşanan travmatik deneyimler normal bellekten farklı olarak travmatik bellekte diğer anılardan izole olmuş, parçalanmış ve bunun sonucu olarak öyküsel anlatı formundan kopmuş olarak depolanır (bkz. van der Kolk ve van der Hart, 1995; Young, 1995; van der Kolk, 2007; Mucci, 2013; LaCapra, 2014; Wolynn, 2016). Travma yaşayan bireyler bu anıları istemsiz bir şekilde hatırlarlar. Kapfhammer’a göre travmatik deneyimi herhangi bir uzamda ya da zamanda hatırlatan bir uyarıcı “travma başlangıcında yaşanan korku, panik ve çaresizlik gibi koşullanmamış tepkileri tetikleyebilir” (2013: 37). Bu durumda, bireylerin bilinçli bir hatırlama yaşadıklarından bahsedilemez. Travmatik bellekteki bu anılar, rüyalar, yeniden sahneleme ya da geribildirimlerle istemsiz bir şekilde ortaya çıkar. Travma bağlamında ele alınan kolektif bellek ise ortak bir gruba dahil olan bireyler tarafından paylaşılan fikirler ve duygular bütünü olarak ele alınır. Roudometof (2002: 7), kolektif belleği bir topluluğun “kültürel mirasının ve geleneğinin bir parçası, kültürel bütünlük ve sosyal dayanışmanın unsurlarını üretmek için başvurulan semboller takımı” olarak tanımlamaktadır. Bu durumda kolektif belleğin toplulukların tarihinden beslendiği ve bireyler üstü bir anılar, mitler ve kültürel kalıtlar bütünü olduğu söylenebilir.

Travmatik belleğin kuşaktan kuşağa aktarılması çalışmamızda yer alan bir diğer başlıktır. Balaev (2008: 152), travmatik deneyimin ve belleğin “zamansız, tekrar eden ve bulaşıcı özelliği” nedeniyle “tarihte bir grup tarafından yaşanmış travmanın yüzyıllar sonra bu grupla din, ırk, ulus ve cinsiyet gibi benzer ortak değerlere sahip bir birey tarafından yaşanabileceğini” ifade eder. Aynı şekilde, bireysel bir travmanın da eylemi birebir yaşamamış ancak ortak değerleri paylaşan topluluktaki diğerlerine “sosyal ve biyolojik benzerlikleri” nedeniyle aktarılabildiğini belirtmiştir. Yahudi Soykırımı kurbanlarının çocuklarıyla çalışan Albeck (1994: 106) kurbanlardan sonraki kuşağın yaşadığı bu travmayı “yarası olmayan iz” olarak tanımlar ve bu travmadan dolayı yoldan etkilenen ikinci kuşağın, ebeveynlerinin yaşadığı dehşeti anlamaya ve onlarla bir bağ kurmaya çalıştıklarını ve bunun sonucu olarak “empatik travmatizasyon” yaşadıklarını ifade eder. Kuşaklara aktarılan bu travma nedeniyle, bireyler travmatik semptomlar gösterebilirler. Klinik çalışmalar, “dünyaya güvensizlik, bozulmuş ebeveyn işlevi, kronik keder, duyguları aktaramama, hep var olan tehlike korkusu, eğitim başarısı için baskı, ayrılık kaygısı, hak yoksunluğu, belirsiz sınırlar ve aşırı korumacılık gibi çok

sayıda duyuşsal ve duygusal semptomun sonraki kuşaklara aktarıldığını” bildirmiştir (Braga, Mello ve Fiks, 2012: 2). Romanlarımızda, karakterlerin çocuklarına ya da diğer aile bireylerine aktardıkları travmalar ele alınmış ve bu travmaların bir sonraki kuşak üzerindeki etkilerinin yansımaları değerlendirilmiştir

Travma teorisi ve bellek detaylı bir şekilde değerlendirildikten sonra travmanın edebiyattaki temsili ele alınmıştır. Travma edebiyatının bir paradoksu temsil ettiğini belirten Whitehead (2004: 3) bireyi ele geçiren ve dile karşı koyan travma deneyiminin kurguda nasıl anlatılacağı sorununu ele almıştır. Ona göre, travma teorisiyle birlikte edebiyatçılar tarihteki olayların neden ve niçin hatırlandığına vurgu yapmışlar ve böylece “çeşitli kültürel gruplar arasındaki belirli tarihi travma deneyimlerini görünür kılma ya da temsil etme arzusu, çok sayıda önemli çağdaş edebiyat eserinin ortaya çıkmasına neden olmuştur” (2004: 3). Travma çalışmalarının ivme kazanmasıyla birlikte travma edebiyatı da savaş, işkence, cinsel taciz, açlık, yoksulluk, cinsiyetçilik, ırkçılık, sömürgecilik, göç etme gibi olumsuz sonuçlar doğuran olayları bireyler ve toplulukların verdiği tepkiler üzerinden ele almış ve bu olayların bellek ve kimlik üzerinde bıraktığı etkilerine vurgu yapmıştır. Travma edebiyatı yazarları, travmayı “sosyal adaletsizliğin bir göstergesi ve yıkıcı sosyokültürel kurumların nihai bedeli olarak” görmektedirler ve okuyucuya bunu sosyal ve tarihi senaryolar bağlamında aktarmaktadırlar (Vickroy, 2015: 1). Aynı şekilde Caruth (1996: 1-9) da travma anlatılarının belirli bir tarihsel ve kültürel bağlamda yer alması gerektiğini savunmaktadır. Çalışmamızda yer alan Kamila Shamsie’nin romanlarında karakterlerin yaşadıkları travmalar tarihsel, sosyal ve kültürel çerçevelere oturtulmuştur.

Travmanın edebiyattaki temsili ile alakalı en çok odaklanılan konu anlatılamayanın nasıl dile getirileceği olmuştur. Yazarlar, bireylerin algı sınırlarını aşan travmayı, okuyucuya aktarabilmek için doğrusal olmayan olay örgüsü kullanırlar ve böylece travmadan kaynaklı zihinsel karmaşaya vurgu yaparlar. Travmanın doğası gereği zaman kavramını yitiren bireyi parçalanmış anlatılarla aktarırlar. Bireylerin sessizliklerini, boşluklar, cevapsız sorular ya da eksiltilmiş cümlelerle ifade etmeye çalışırlar. Vickroy’a (2015: 14) göre yaşanan travmayı etkili bir şekilde dile getirebilen travma edebiyatı eserleri, okuyucuya “travmatize olmuş bireylerin kusurlu düşünce, his ve davranışları için bir bakış açısı” sağlayarak onların da “acıya tanık olmasına”, “vicdan muhasebesi yapmasına” ve bu “eleştirel sürece” dahil olmasına olanak sağlar.

Birinci bölümde travma teorisinin tarihi, gelişimi ve ardından edebiyattaki temsili ele alındıktan sonra ikinci bölümde Kamila Shamsie'nin biyografisi ve edebi hayatı anlatılmış ve yazarın eserlerine genel bir bakış açısı sağlamak amacıyla yazdığı eserlere yer verilmiştir. Pakistan asıllı İngiliz vatandaşı olan Shamsie'yi yazarlar arasında belirgin kılan özelliği, bu küresel deneyimlerinden edindiği bakış açısını romanlarına aktarabilmesidir. Pakistan geçmişi ve uluslararası kimliğinin harmanlanması Shamsie'ye eserlerini ortaya çıkarırken “realist ve kozmopolitan” bir anlayış sağlamaktadır (Hasan 2013: 9). Shamsie, kendi ülkesinin tarihinin yanı sıra dünya tarihindeki çeşitli olaylardan esinlenerek politika, tarih, kültür bağlamında kaleme aldığı romanlarında, kültürlerarası ilişkiler, kimlik sorunları, kadının toplumdaki yeri, bireysel ve kolektif travmalar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Çalışmamızın son bölümünde, bireysel ve kolektif travma bağlamında Kamila Shamsie'nin dört romanının incelemesi yapılmıştır. Balaev (2008: 155), edebiyatta travmatize olmuş ana karakterin bireysel travmayı yansıtıyor gibi görünse bile aslında tarihte topluluklar tarafından yaşanmış travmalara ayna tutmakta olduğunu iddia eder:

Kurguda travmatize olmuş ana karakter, genellikle daha geniş sosyal faktörlere ve kültürel değerlere ya da ideolojilere bağlı olan bireysel travmanın özgüllüğünün farkındalığını ortaya çıkarır. Travma romanının acı çeken bir bireyin resimini sunduğunu ancak bunu ana karakterin “herkes” figürü izlenimini uyandıracak şekilde yaptığını görebiliriz. Aslında, ana karakterin önemli bir amacı, çoğunlukla, bir grup insanın ya da belirli bir kültürün, ırkın ya da cinsiyetin kolektif olarak büyük travmalar deneyimlediği tarihi bir döneme gönderme yapmaktır. Bu bağlamda, kurgusal figür, kölelik, işkence, tecavüz, doğal afet ya da nükleer tahribat gibi benzer şiddetten binlerce ya da milyonlarca insanın acı çektiği tarihi bir olayı büyütmetedir.

Bireyler toplulukların bir parçası olduğu için kurguda yaşatılan karakterler de içinde yaşadıkları toplumun bir aynası niteliğindedir. Yazarlar, karakterleri kurgularken onları bir toplumsal bağlam içerisine yerleştirmek zorundadır; bu nedenle kurguda karakterlerin deneyimlediği travmalar da bulundukları topluluk içinde ele alınır ve yaşanan travmanın bireysel düzeyinin yanında kolektif düzeyi de okuyucuya aktarılmış olur. Shamsie, eserlerinde bunu başarıyla yapabilen bir yazardır. Eserlerinin hepsini tarihi ve sosyal olaylar çerçevesine oturtan Shamsie, bu olayların yol açtığı travmaları karakterlerin deneyimleriyle aktarmaya çalışmıştır. Savaşlar, ölümler, sömürgecilik, terör saldırıları, alınan kalıcı yaralar, travmatik yer değiştirme gibi durumlardan kaynaklı bireysel

travmalar, farklı uzamlarda topluluklar tarafından yaşanan travmaları hatırlatmakta ve bu bağlamda ana karakterler, bireysel ve kolektif travma arasında bir bağ kurmaktadır.

Çalışmamıza konu olan romanlar, kolektif düzeyde yaşanan travmaların bireysel düzeyde karakterleri nasıl etkilediğini okuyucuya sunmaktadır. *Broken Verses* romanında, Pakistan’da demokrasi mücadelesinde yaşanan olaylar, rejime karşı gelen Şair’in öldürülmesine ve ardından bu travmayı atlatamayan aktivist sevgilisi Samina’nın intihar etmesine neden olmuştur. Samina’nın kızı Aasmaani’nin yaşadığı bu travmaları yansıtan Shamsie, Pakistan’da yaşanan baskı sonucu kolektif düzeyde yaşanan travmayı bu aileyle okuyucuya aktarmıştır. *Kül Olmuş Gölgeler* romanında, Nagazaki’ye atılan atom bombası, Bölünme ve 11 Eylül terör saldırılarına tanık olmuş olan Hiroko’nun hayat hikâyesi, kolektif düzeyde büyük acılara neden olan bu olayların bir yansımasıdır. *Taşlarda Gizli Tanrılar* romanında savaş gazisi Kayyum, arkeolog Vivian ve tarihe merak salan Necip karakterlerinin hikâyeleri kullanılarak Birinci Dünya Savaşı ve Hindistan Bağımsızlık Hareketi’ni başlatan sömürgeciliğin yaşattığı travmalara yer verilmiştir. Son olarak, *Home Fire* romanında IŞİD’e katılan Parvaiz ve onu kurtarmaya çalışan kardeşlerinin yaşadıkları travmatik deneyimler detaylı bir şekilde okuyucuya sunulurken 11 Eylül terör saldırılarının İngiltere’de yaşayan Müslümanlar için ne gibi travmalara yol açtığına vurgu yapılmıştır. Dört romanda da birçok travmatik olayla karşı karşıya gelen karakterler aslında tarihte yaşanmış travmatik olayların anlatılmamış hikâyelerini oluşturarak tarihe tanıklık etmektedirler. Kolektif düzeyde yaşanan bu travmalar, bireysel düzeyde yarattığı sonuçlar üzerinden okuyucuya yansıtılmıştır. Romanları için birçok araştırma yapan Shamsie, romanlarında travma yaşamış bireylerin zihinlerine girerek neler hissettiklerini ve yaşadıkları travmalara ne tür tepkiler verdiklerini okuyucuya aktarmıştır. Travmaların etkileri, karakterlerde rüyalar, geri dönüşler, yeniden sahnelenme, sessiz kalma, kendini suçlama ve utanma gibi Travma Sonrası Stres Bozukluğu semptomları olarak kendini göstermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TRAVMA TEORİSİ

1.1. TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞUNA UZANAN YOL: FİZİKSEL ACIDAN PSİKOLOJİK ACIYA

“Tarihin kanla yazılmış” olduğunu belirten van der Kolk ve McFarlane (2007: 3) travmayı doğal bir insan deneyimi olarak değerlendirmektedir. Travma insanoğlunun yaşadığı her zaman ve uzamda var olagelmıştır; ancak her çağda farklı değerlendirilmiş, kimi zaman üzerinde derin araştırmalar yapılmış, kimi zaman göz ardı edilip unutulmuştur. Herman (2007: 9), psikolojik travmanın “dönemsel unutma” gibi ilginç bir tarihi geçmişi olduğunu ve bu alandaki çalışmaların defalarca başlatılıp sonra yüzüstü bırakıldığını; ancak yıllar sonra bu çalışmalara güncel çalışmalar gibi yeniden dönüldüğünü belirtmiştir. İnsanların yıkıcı durumlara karşı verdiği duygusal tepkiler, tıp alanında ilk kez 17. yüzyılda, ordu doktorları tarafından “cesaretsizlik ya da hasta rolü yapma” gibi bilinmeyen doğası olan bir hastalık olarak değerlendirilmiş hem fiziksel hem de psikolojik olarak psikiyatri alanında değerlendirilmesi ise 19. yüzyılda gerçekleşmiştir (Micale, 2001: 115). Psikolojik travmanın en etkin şekilde üç kez ele alındığını ve her seferinde ancak siyasi bir harekete dahil olunarak ses getiren çalışmalar yapılabildiğini belirten Herman (2007: 12), bu çalışmaların 19. yüzyıl sonunda Fransa’da kilise karşıtı hareketlerle doğan “histeri” çalışmaları, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan “bomba şoku” ve İkinci Dünya Savaşı ve Vietnam Savaşı’ndan sonra gücünü savaş karşıtı hareketten alan ve feminist hareketin bir sonucu olarak gündeme gelen cinsel şiddet ve ev içi şiddetin ele alınmasıyla ortaya çıkan travma çalışmaları olduğunu belirtmektedir. Bu üç farklı dönemde ve yerde yapılan çalışmanın günümüzdeki psikolojik travma çalışmalarına bir alt yapı sağladığını savunmaktadır.

Çizilen bu dönemsel tabloya göre psikolojik travmanın temelleri histeri çalışmalarıyla birlikte 17. yüzyıl sonlarında atılmıştır. Ekonomik ve sosyal gelişmelerin makineleşmeyle gerçekleştiği bir dönem olarak anılan 19. yüzyılda demiryolu, dönemin endüstriyel ve ekonomik alanda vazgeçilmezi olmuştur. Harrington (2001: 31), H.G. Wells’in demiryolunda ilerleyen bir lokomotif bu yüzyılın simgesi olarak kabul ettiğini; ancak bir travma tarihçisi bakış açısına göre bu simgenin “treni felakete sürükleyen

raydan çıkmış bir lokomotif” olduğunu dile getirir. Demiryolunun “teknolojik zaferin muazzam, etkileyici ve oldukça gözler önünde olan bir ifadesi” olduğunu belirten Harrington (2001: 31), buna bağlı olarak demiryolu kazalarının da “bu zaferin bedeli–şiddet, yıkım, terör ve travma– olduğunu” iddia etmektedir. Bir travmatik deneyim olarak demiryolu kazaları, 19. yüzyılda gerçekleştirilen medikal travma çalışmaları açısından oldukça önemlidir. Bu kazalarla ortaya çıkan ve “demiryolu omurgası” adı verilen hastalığın başlarda sadece bedensel nedenlerden kaynaklandığı düşünülmüş, 1890’larda ruhsal ve bedensel bir durum olduğuna inanılmış; ancak 20. yüzyıl başlarında bu hastalık tamamen unutulmuştur (Caplan, 2001: 57). Demiryolu omurgası ile ilgili geniş kapsamlı ilk çalışma John Erichsen tarafından 1886 yılında *On Railway and Other Injuries of the Nervous System* adlı kitapta yayımlanmıştır. Erichsen, demiryolu omurgası rahatsızlığını “beyne kadar giden bir hastalık” olarak tanımlamıştır (Schäffner, 2001: 83). Demiryolu kazalarında fiziksel yara alanlar kadar almayanlarda da açıklanamayan semptomlar görülmeye başlamış ve birçok doktor bu konu üzerine yoğunlaşmıştır. 1890’ların sonlarına gelindiğinde demiryolu omurgası hakkında çok sayıda doktor tarafından iki zıt fikir ortaya atılmıştır: Demiryolu omurgasının zaman içerisinde “mikroskopik bir araştırmayla ortaya çıkan organik bir hastalık” olduğunu iddia edenler ve demiryolu omurgası semptomlarının psikolojik olarak ortaya çıkan histeriye benzediğini savunanlar (Caplan, 2001: 59).

O dönemlerde sadece kadınlara özgü bir hastalık olarak kabul gören histerinin tam olarak bir tanımı hiçbir zaman yapılmamıştı. Ellenberger (1994: 142), histerinin yüzyıllar boyunca “tutarsız ve anlaşılmaz belirtileri olan tuhaf bir hastalık” olarak görüldüğünü ve birçok doktorun “rahimde gelişen kadınlara özgü bir hastalık” olduğuna inandığını belirtmiştir. Histeriyle alakalı ilk sistematik çalışma, histerik hastaların kaldığı hastanede çalışmaya başlayan Fransız hekim Paul Briquet tarafından yapılmıştır. On yıl içinde yüzlerce hastayla çalışma imkânı bulan Briquet, histeriyi “bir beyin nevrozu” olarak tanımlamış, bu hastalığın kırsal ve ekonomik düzeyi düşük olan kesimde daha yaygın olduğu ve bazı insanların “yoğun duygular, uzun süreli acılar, aile çatışmaları, karşılıksız aşk” gibi durumlar yüzünden bu hastalığa yakalandıkları sonucuna varmıştır (Ellenberger, 1994: 142).

Her ne kadar histeri alanındaki çalışmaları başlatan Briquet olsa da yaptığı daha geniş kapsamlı çalışmalarıyla Fransız nörolog Jean-Martin Charcot histeri çalışmalarının

kurucu babası olarak kabul edilir. Charcot, 1862’de Paris’te klinik araştırmaları için ciddi bir kaynak olan ve şiddet, tecavüz ya da işkence gibi travmatik olaylar yaşamış çok sayıda hastanın bulunduğu Salpêtrière Hastanesi’nde çalışmaya başlamış ve sekiz yıl gibi kısa bir sürede kendini döneminin en iyisi kılacak çalışmalar yapmıştır (Ellenberger, 1994: 90). Sanayileşmeyle ortaya çıkan fabrika ve demiryolu kazası yaşamış hastalar da Charcot’nun çalışmasında önemli bir yere sahiptir. Çalıştığı hastanenin yakınlarında bir tren istasyonu olduğu için kaza geçirmiş ya da bir kazaya şahit olmuş çok sayıda demiryolu çalışanı ya da tren yolcusu hastası olan Charcot, Erichsen’in demiryolu omurgası olarak tanı koyduğu birçok vakanın “kaza sonrası histeri vakalarıyla ile aynı olduğunu ve ayrı bir sinir hastalığı sınıfı olarak değerlendirilmemesi gerektiğini” savunmuş ve böylece demiryolu omurgası kavramını o dönemde çok popüler olan daha eski ve geniş kapsamlı histeri yaklaşımına dahil etmiştir (Micale, 2001: 120-121). Charcot’nun bu çalışmaları tıp dünyası kadar edebiyat ve siyaset alanında da ses getirmiş ve elde ettiği histeri bulgularını canlı sunularla gösterdiği meşhur teatral Salı Dersleri’nde doktor, yazar, oyuncu gibi birçok farklı alandan çok sayıda katılımcı yer almıştır. Charcot her ne kadar hastaların iç dünyasından çok uzakta sadece hastalık belirtileri üzerinde dursa da onun çalışmalarıyla birlikte daha önce insanların küçümseyerek baktığı histeri hastalığının ciddiyeti ilk kez anlaşılmıştır (Herman, 2007: 14). Charcot döneminde travma nevrozu henüz literatürde yer almazken, onun yerine çalışmaların nesnesi histeri kavramı olmuştur. Charcot histeriyi belirli semptomlarla saptamış ve histerinin “zayıf ya da güçlü karakter olması fark etmeksizin hem kadınlarda hem de efemine erkekler de dahil tüm erkeklerde” görülebileceğini belirtmiştir (Fassin ve Rechtman, 2009: 31). Bu iddiasıyla histeri hastalığının kadın aklı ve bedeniyle ilişkilendirilme inancına meydan okumuştur. Histeriyi daha önce inanıldığı gibi “hedonistik yaşam tarzının bir ürünü değil de kalıtımın bir ürünü” (McOmber, 1996: 347) olarak değerlendirmiştir. McOmber’a göre Charcot’nun bu saptamasıyla, histeri hastalarının suçlu olarak görüldüğü dini yaklaşımlar yerini tıbbi çalışmalara bırakmıştır.

Charcot’nun histeri çalışmalarını öğrencisi Pierre Janet ve Salpêtrière Hastanesi’ndeki çalışmalarını izlemeye gelerek orada dört ay geçiren Sigmund Freud ve birlikte çalıştığı meslektaşı Josef Breuer devam ettirmiştir. Pierre Janet, yaşanan travmatik deneyimlerin “kişilik gelişimi ve davranış üzerindeki etkilerini” incelemiştir (Ringel ve Brandell, 2012: 1). Çoğunlukla taciz, tecavüz ya da ensest gibi bilinçaltına

yerleşen travmatik deneyimler yaşamış kadın hastalarla çalışmış olan Janet'ye göre bireyin hayatının erken dönemlerinde bilinçaltına yerleşen sabit fikirler yaşanan bir travmatik olaydan sonra nörotik belirtilerle kendilerini gösterir. Histerinin psişik travmadan kaynaklandığını ve travma nevrozunun çocukluk dönemindeki bir olayı yansıttığını savunduğu ve histeriyi dışardan gelen bir travmaya verilen psikolojik tepkiyle bağdaştırdığı için Charcot'nun bir adım ötesine geçer (Fassin ve Rechtman, 2009: 31).

Her ne kadar birbirlerinden bağımsız çalışsalar da Janet, Freud ve Breuer ile benzer sonuçlara ulaşmıştır: “Histeri psikolojik travmanın neden olduğu bir durumdu. Travmatik olaylardaki dayanılmaz duygusal reaksiyonlar, değişmiş bir bilinç durumu yaratıyordu; bu da sırası gelince histerik semptomları ortaya çıkarıyordu” (Herman, 2007: 15). Janet'nin “bilinçaltı sabit fikirlerin çözülmesi” olarak adlandırdığı bu durum, travmatik bir deneyim sonrası histeri hastalarında geridönüşler, rüyalar, histeri atakları şeklinde kendini göstermiştir.

Janet ile aynı dönemde çalışmalarına devam eden Freud ve Breuer, Charcot'nun yolundan giderek histeri hastalarının tedavisinde hipnoz tekniğini kullanmışlar, ancak kısa bir süre sonra Freud, Charcot'nun çalışmalarının ötesine geçerek “konuşma tedavisi” yöntemini kullanmaya başlamıştır (Kaplan, 2005: 26). Konuşma tedavisiyle hastalarının histerik belirtilerinde azalmalar görülmüş, “duyguların kelimelere dökülmesiyle geçmişin yeniden oluşturulması, hastaların semptomlarını hafifletmeye yardımcı olmuştur” (Ringel ve Brandell, 2012: 2). Freud, orta sınıf histeri hastalarıyla yaptığı çalışmalar sonucunda, çocukluk dönemi cinsel istismarın sadece kalıttan kaynaklı ve kötü alışkanlıklara sahip alt sınıfta görüldüğü gibi inanışların aksine, “sosyal sınıf ya da etnik kökenle” alakalı olmadığı gerçeğiyle yüzleşmiş; “iyi eğitilmiş, saygın, orta sınıf” ailelerde de bu durumun yaşandığını ortaya atmıştır (Rix, 2000: 9). 1896'da yayımlanan “Histerinin Etiyolojisi” başlıklı çalışmasıyla çocukluk döneminde yaşanan cinsel istismarın histerinin esas sebebi olduğunu iddia etmiş, ancak bu iddiası çok uzun soluklu olmamıştır. Freud baştan çıkarma teorisini ilk kez ortaya attığında meslektaşları tarafından dışlanmış ve teorisi bilimsel peri masalı gibi ithamlarla küçümsenmiştir. 1897'de Wilhelm Fliess'a yazdığı bir mektupta hastalarının cinsel tacize uğramalarıyla ilgili anlattığı hikâyelere artık şüpheyle yaklaştığını belirtmiş ancak fikrini değiştirdiğini kamuoyuna 1906'da duyurmuştur (Roazen, 2002: 3). Freud cinsel istismar iddiasıyla çıktığı bu yolda çocukluk cinselliğini (infantile sexuality) keşfetmiş ve bu durumu

açıklamak için de dış etkenlere ihtiyaç duyulmadığını fark etmiştir (Huopainen, 2002: 96). Bir çocuğun cinsel hayatının ortaya çıkmasında sadece bir dış sebep olarak cinsel tacizin değil içsel sebeplerin de rol oynadığını keşfetmiştir:

1896'da yayımlanan Histerinin Etiyolojisi adlı çalışmamda, o etkinin sıklığını ve önemini abarttığımı kabul edemem, fakat o zamanlar normal kalan insanların çocukluklarında aynı deneyimleri yaşamış olabileceklerini bilmiyordum ve bu yüzden de cinsel oluşum ve gelişim faktörlerinden daha çok baştan çıkarılmanın önemine vurgu yaptım. Açıkçası, baştan çıkarılma bir çocuğun cinsel hayatını uyandırmak için gerekli değil, bu durum içsel sebeplerle kendiliğinden de gerçekleşebilir. (Freud, 2016a: 224)

Babaları tarafından tacize uğradığını iddia eden kadın hastalarının fantazi ürettiği fikri üzerinde duran Freud, daha sonra bu fantazilerin otoerotik çocukluk cinselliğini gizlemek amaçlı kullanılan savunma mekanizmaları olduğunu keşfetmiş ve bu da onu Oedipus kompleksine götürmüştür (Garcia, 1987: 466). Cinsel istismar teorisinden vazgeçme sebeplerinden biri, histeri hastalarının çoğunun Oedipus kompleksi yüzünden ensest fantaziler ürettiği düşüncesi olmuştur. Her ne kadar bu teoriden vazgeçmiş olsa da cinsel istismar ihtimalini tamamen reddetmemiş (McOmber, 1996: 343), çocuklukta yaşanan cinsel istismarın bireyin psikolojik gelişimi için her daim önemli olduğunu vurgulamıştır. Kendi döneminde birçok eleştiriye ve baskıya maruz kalsa da Freud'un gerçekleştirdiği bu etiyojoloji çalışmaları psikanalizde “çok daha derin ve geniş çaplı bakış açılarının doğmasına” sebebiyet vermiştir (Garcia, 1987: 467).

Histeri ve sebepleri üzerine süren çalışmalar, milyonlarca insanın öldüğü Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yön değiştirerek savaş nevrozuna odaklanmaya başlamıştır. Bu savaştan önce çeşitli ölümcül kazalardan sonra gelişmesiyle bilinen travmatik nevroz durumunun savaş sonrasında oldukça sık görülmesiyle bu rahatsızlıkları “mekanik şiddetin sinir sistemine etkisiyle gerçekleşen organik zedelenmelere bağlama” çabaları sona ermiştir (Freud, 2016a: 25). Freud'a göre travmatik nevroz, bireylerde gözlemlenen acı belirtileri ve “ruhsal yetide görülen genel zayıflama ve parçalanma” (2016a: 25) gibi belirtiler sebebiyle histerinin çok ötesine geçer. Savaşın yıkıcı etkilerini derinden yaşayan askerlerde Freud'un bahsettiği bu semptomlar görülmeye başlamıştır:

Siper savaşının dehşetine fasılasız maruz kalma koşulları altında, şaşırtıcı sayıda insan ruhen sarsılmaya başladı. Mahsur kalmış, çaresizlik, sürekli yok olma tehdidi altında, kurtulma ümidi olmaksızın silah arkadaşlarının ölmesine ve yaralanmasına

tanık olmaya zorlanan pek çok asker, histerik kadınlar gibi davranmaya başladı. Kontrolsüz bir şekilde feryat ediyor ve gözyaşı döküyorlardı. Donup kalıyor, hareket etmiyorlardı. Konuşmuyor ve hiçbir tepki vermiyorlardı. Hafızalarını ve hissetme yeteneklerini kaybetmişlerdi. (Herman, 2007: 25)

“Bomba şoku” adı verilen bu durum askerlerde hafıza kaybı, konuşmama, duyu ve hareket kaybı gibi histeri benzeri semptomlar ile kendini göstermiştir. Askerleri tedavi etmeye çalışan doktorlar, önceleri bomba şokunun patlayan bir bombanın mikroskobik bir parçasının beyne zarar vermesinden ya da patlamanın toksik etkilerinden kaynaklandığını düşünse de daha sonra patlama alanında hiç bulunmayan askerlerin de benzer semptomlar gösterdiğini görerek bu iddialarından vazgeçmişler ve bomba şokunu psikolojik travmayla ilişkilendirmek zorunda kalmışlardır. Askerler, elektrik şoku ve cesaretsizlikleri yüzünden utandırma, tehdit etme ve cezalandırma gibi geleneksel yöntemler kullanılarak tedavi edilmeye çalışılmıştır (Herman, 2007: 25). Ancak bu histerik semptomların cesaretiyle bilinen askerlerde de görülmesi “psikiyatrik zayıflıkların savaştaki kurşun ve şarapnel yaraları kadar kaçınılmaz” (Appel ve Beebe, 1946: 1470) olduğu gerçeğinin kabul edilmesine yol açmıştır. Henüz iki nesil önce sadece kadınlarla bağdaştırılan histeri hastalığı savaşla birlikte çok sayıda yetişkin erkekte de görülmeye başlamış ve orduların gücü ve moralini olumsuz etkileyerek askerler arasında salgın gibi yayılmaya başlayan bu durum travma çalışmalarının yeniden canlanmasını sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından 1920’lerde savaş gazilerinin psikolojik tedavisiyle ilgilenen Amerikalı psikiyatrist ve antropolojist Abram Kardiner, tüm uğraşlarına rağmen bir çıkmaza girmiş ve hastalarına faydalı olamadığına kanaat getirmiştir. Janet’nin histeri çalışmalarından yola çıkarak savaş nevrozu üzerinde çalışmalar yapmış; ancak küçümseme, aşağılama gibi olumsuz anlamlar yüklenmiş ve asla sempati görmeyen “histeri” kelimesini kullanmamayı tercih etmiştir. Yaptığı çalışmaları ancak 1941’de *The Traumatic Neuroses of War* adlı eserinde bir araya getirebilen Kardiner’in bu çalışmasıyla, travma sendromunun ana hatlarını geliştirdiği söylenebilir (Herman, 2007: 30).

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle unutulmuş travma çalışmaları, II. Dünya Savaşı’yla birlikte yeniden gündeme gelmiştir; Fassin ve Rechtman (2009: 67) bu savaşı, psikanalizin etkisi altında başlayan travma çalışmaları için “radikal bir dönüşüm” olarak değerlendirir. Kardiner’in bilimsel teorileri savaş nevrozlarında uygulanmaya

başlamıştır. Savaş psikiyatristleri, Charcot ve Janet'nin yolundan giderek askerlerdeki “semptomları azaltmak amacıyla travmatik belleğe ulaşmak için bilincin farklı durumlarını kullanmanın” etkin bir yol olduğunu kabul etmişler ve hipnoz yöntemini kullanmışlardır (Rix, 2000: 14). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra psikoloji alanında ivme kazanan travma çalışmalarıyla, askerlerde görülen semptomlar artık “cesaretsizlik, savaştan kaçma isteği ya da zayıflık” gibi bireysel kusur olarak görülen sebeplere değil de sıradan insanların sıra dışı bir ortamda mücadele vermelerinden kaynaklanan psikolojik sebeplere bağlanmış, “herhangi bir insanın ateş altında ruhsal sarsıntı geçirebileceği ve maruz kalınan çatışmanın şiddetiyle doğrudan orantılı bir şekilde psikiyatrik zayıflığın beklenebileceği” ilk kez kabul edilmiştir (Herman, 2007: 31). Travmatik nevroz her ne kadar kabul görmüş olsa da bu durumda olan askerler hala birer kurban statüsünde sayılmamakta, gözlerden saklanması gereken korkunç “savaş gerçeğinin soluk bir yansıması” olarak görülmekte ve bu yüzden bir an önce tedavi edilip birliklerine geri dönmeleri gerektiği düşünülmektedir (Fassin ve Rechtman, 2009: 70). Savaşın sona ermesiyle hem savaştan dönen askerlerin yaşadığı travmanın kalıcı etkileri hem de travma çalışmaları Vietnam Savaşı'na kadar unutuldu.

Yine bir savaşla gündeme gelen travma çalışmaları bu kez askeri ya da tıbbi kurumlarla değil de savaş gazilerinin örgütlenmesiyle tetiklenmiştir. 1970'te hala devam eden savaşa karşı çıkarak, madalyalarını reddeden ve kendi savaş suçlarını itiraf eden bir grup asker Savaşa Karşı Vietnam Gazileri adında bir örgüt kurmuştur (Herman, 2007: 33). “Rap grupları” adını verdikleri konuşma gruplarıyla savaşta yaşadıkları deneyimleri paylaşmış ve profesyonel destek almışlardır. 1970'lerde sayıları oldukça artan bu gruplar, savaş sonrası yaşanan psikolojik travma ve bunların etkilerini kamuoyuna duyurmayı başarmışlar ve bu savaş gazileriyle başlayan çalışmaların da etkisiyle 1980'de Amerikan Psikiyatri Derneği, Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) tanısını koymuştur.

1970'lerde gündemde olan sadece savaş travması değildi; kadın hareketlerinin bir sonucu olarak gün yüzüne çıkan ve sadece psikolojik iyileşme amaçlı değil sosyal bir değişim yaratma amacı da güden kadın yaşamlarındaki travmalar da çalışmalarda yerini almaya başladı (Ringel ve Brandell, 2012: 5). Bu dönemde başlayan feminist hareketle birlikte ev içi şiddet ve cinsel şiddet yaşayan kadınlar, tıpkı Vietnam gazileri gibi konuşma grupları kurarak yaşadıkları travmatik deneyimleri paylaşmışlar ve şiddete karşı kamusal farkındalık yaratmaya çalışmışlardır. Feministlerin bu çabaları amacına ulaşmış

ve cinsel travmanın yarattığı yıkıcı etkinin anlaşılmasında büyük bir güç olmuştur. “Şiddet görmüş kadınlar, tecavüz kurbanları ve istismara uğramış çocukların savunucuları” ile bu alanda çalışan uzmanların çabaları sonucu tüm bu gruplar da savaş gazileri gibi TSSB tanısı altında yerlerini almıştır (Ringel ve Brandell, 2012: 5).

Özellikle 1990’lardan sonra hızlı ve etkin bir şekilde gelişen TSSB tanısı, “savaşla alakalı stresin çok ötesine geçerek doğal afetler, iş kazaları, ev içi istismar” gibi birçok duygusal deneyimi de kapsamaya başlamıştır (Lerner ve Micale, 2001: 2). Yine bu dönemde, yüzyılın en korkunç olayı olarak anılan Yahudi soykırımı kurbanları, uzun süren sessizliklerini bozarak yaşadıkları travmatik olayları, Dori Laub ve Geoffrey Hartman’ın öncülüğünde yürütülen ve Yahudi Soykırımı çalışmalarına psikolojik bir boyut kazandıran bir video kaydı projesiyle dile getirmişlerdir. Araştırmacıların “toplama kampı sendromu” adını verdiği bu durumu yaşayan kurbanlarda TSSB belirtileriyle birlikte “kalıcı kişilik değişiklikleri” de gözlemlenmiş ve “travmanın kurbanların daha sonraki hayatlarında psikolojik ve biyolojik stres etkenleriyle başa çıkma yetilerinin azalması gibi biyolojik, psikolojik, sosyal ve varoluşsal sonuçlar” doğurduğunu belirtmişlerdir (van der Kolk, Weisaeth ve van der Hart, 2007: 60). Psikoloji alanında Yahudi Soykırımı geç ele alınmış olsa da TSSB alanında ciddi çalışmaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Van der Kolk ve McFarlane’e göre (2007: 4), TSSB tanısı ile iki şey net bir şekilde anlaşılmıştır: “. . . insanların biyolojik yapısı, dünyayı algılamaları ve karakterlerinin yaşadıkları deneyimlerle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu ve şekillendiği” ve travma semptomlarının “açıklanamayan genetik mantıksızlıktan” değil de insanların üstesinden gelemedikleri olayları deneyimlemesinden kaynaklandığı gerçeği. TSSB’nin resmen kabul edilmesini yıkıcı deneyimlerin bireyler üzerindeki etkilerini saptamada önemli bir adım olarak gören van der Kolk ve McFarlane, bu tanının insanların kendilerini nasıl kaybettikleri, farklı bireylerin zaman içerisinde trajik deneyimlerle nasıl başa çıkabildikleri ve çektikleri acıları nasıl dindirebildikleri konusunda sistematik bir inceleme başlattığını savunmaktadır (2007: 4).

1980’de TSSB tanısının konulmasıyla birlikte başlayan çağdaş travma çalışmaları artık tıp ve bilim alanını aşarak edebi çalışmalar alanında yerini almaya başlamıştır. Amerika’da 1990’ların başında ortaya çıkan travma teorisi, travmanın kültürel ve etik

yönlerine odaklanmıştır (Whitehead, 2004: 4). Travma teorisi, edebi eleştiri yolundan travma çalışmalarına yönelen Cathy Caruth, Shoshana Felman, Dori Laub, Geoffrey Hartman, Dominick LaCapra, Kali Tal gibi isimleri içeren bir grup akademisyen çalışmalarıyla önem kazanmıştır.

1.2. TRAVMA TEORİSİ

Yunanca “yara” sözcüğünden türeyen travma, önceleri vücuttaki fiziksel yaralanmalar için kullanılırken 20. yüzyıldan itibaren tıp ve psikiyatri alanındaki gelişmelerle birlikte iyileşmesi vücuttaki yaralar gibi olmayan ruhsal ve zihinsel rahatsızlıklar için kullanılmaya başlamıştır. Travma kavramı artık sıradan bir insan deneyiminin ötesinde büyük bir talihsizlik yaşamış insanların hayatlarındaki “psikolojik kırılma noktası” için kullanılan bir ifade haline gelmiştir (Kellerman, 2007: 41). İnsanlar yaşadıkları bu yıkıcı eylemler karşısında çaresiz kalmış ve baş edemedikleri bu deneyimlere karşı psikolojik tepkiler vermişlerdir. 1980’de Amerikan Psikiyatri Derneği tarafından tanımlanan bu tepkiler Travma Sonrası Stres Bozukluğu adı altında toplanmıştır. Bu tanıya göre, travma sonrası stres bozukluğu yaşayan bir bireyde kaygı ve depresyonla birlikte birçok duygusal karmaşa ve zihinsel sıkıntı belirtileri gözlemlenebilir. Birey, travmatik deneyimi net anımsamalarla ve kabuslarla yeniden yaşamaya devam eder, dış dünyaya ilgisini azaltır ve aşırı uyarılma ve uyku bozuklukları gibi birçok fiziksel semptom gösterebilir.

Travma teorisinin öncü otoritelerinden biri olarak, travmayı patolojiden ya da basit bir zihinsel rahatsızlıktan çok daha öte gören Cathy Caruth, travmanın “sesini duyurmaya çalışan ve bize aksi mümkün olmayan bir gerçekliği ve doğruyu anlatmaya çalışan bir yaranın hikâyesi” olduğunu ileri sürmektedir (1996: 4). Caruth, travmayı “kontrol edilemeyen sürekli halüsinasyonların ve diğer istemsiz durumların ortaya çıkmasıyla gecikmiş tepkilerin verildiği ani ve yıkıcı olayları yoğun bir şekilde yaşama deneyimi” (1996: 11) olarak tanımlamaktadır. Yaşanan bu yıkıcı olayların gerçekliğinin zihinde kontrol edilemeyen etkileri travma sonrası stres bozukluğu alanında incelenmektedir. Travma sonrası stres bozukluğunun şiddet ve zihin arasında direkt bir bağlantı kurduğunu belirten Caruth (1996: 58) “travmayı takip eden şeyin sadece bir yıkımın etkisi değil aynı zamanda, temelde, hayatta kalmanın muamması” olduğunu iddia etmektedir.

Eserlerinde Freud'dan yola çıkan Caruth, travmanın olay gerçekleştiği anda değil de sonrasında tam anlamıyla kavranabileceğini savunmaktadır (1995: 4). Birey, yaşadığı bu travmatik olayı anında kavrayamadığı için tepki de veremez. Freud bu durumu tren kazası örneğiyle açıklamaya çalışmıştır. Tren kazasına tanık olan birey görünüşte hiç yara almadan oradan uzaklaşır ancak ilerleyen haftalarda istemsiz fiziksel ve motor semptomlar gösterir, yani travmatik nevroz yaşar. Freud, olayın meydana geldiği anla semptomların baş göstermeye başlaması arasında geçen süreyi “kuluçka dönemi”, semptomların sonradan ortaya çıkma sürecini de “gecikme” olarak adlandırır. Kazadan sonra geçen süreç kesinlikle gerçeği unutma değil, aksine yaşanan olayın “içkin gecikmiş tepkisi”dir (Aktaran: Caruth, 1996: 17). Bu gecikme döneminin bir süresi yoktur; günler, aylar ya da yıllar sonra bireyin kâbuslarında ya da açıklanamayan davranışlarında kendini göstermeye başlar. Gecikmeli olarak tekrarlarla ortaya çıkan travma, bireylerin normal algılamalarının ötesinde olduğu için, bu deneyim travmatize olmuş birey tarafından kolaylıkla algılanmak yerine kabuslar, halüsinasyonlar gibi parçalanmış formlarda yeniden yaşanır. Bu sebeplerden ötürü Visser (2011: 273), travmayı “eylemin kendisinden ziyade o eylemi hatırlama” olarak tanımlar ve Eyerman (2013: 42) kurbanı asıl zarar veren şeyin sadece travma değil semptomların ortaya çıkmasına sebep olan “travma hafızasının bastırılması” olduğunu iddia eder.

Travma çalışmalarına önemli katkıları olan Dominick LaCapra, Yahudi Soykırımı tarihiyle ilgili ciddi travma çalışmaları yapmış ve bu çalışmalarını *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma* (1994) ve *History and Memory after Auschwitz* (1998) adlı eserleriyle ortaya koymuştur. 2001 yılında *Writing History, Writing Trauma* adıyla yayımlanan eserinde, yine Yahudi Soykırımı'nı referans alarak ve Freud'un dışa vurma (act out) ve çözüm işlemi (work through) kavramlarını kullanarak tarih yazımında travmanın rolünü ele almaktadır. Freud'un hastalarını tedavi ederken başlangıç noktası olarak kabul ettiği dışa vurma sırasında birey, bastırılmış travmatik eylemleri doğrudan hatırlayamaz ancak bilinçsiz olarak geri dönüşlerle, halüsinasyonlarla ve kabuslarla tekrar tekrar yeniden yaşar. Çözüm işlemi ise travmatize olmuş bireyin yaşadığı travmatik deneyimi anlayabilmesi ve bunu dile getirebilmesidir. Böylece birey travmatik olayı fark eder ve hayatının bir parçası olarak kabul eder. LaCapra (2014: 21-22) dışa vurumda bireyin geçmiş tarafından ele geçirildiğini ve travma sahnelerinin ısrarcı tekrarlarına maruz kaldığını öner sürer; bu aşamada zaman çöker, birey geçmişte travmatik sahneyi

tekrar yaşıyormuş gibi olur ve geçmiş ile şimdiki zaman algısı arasında bir çıkmaza girer. Çözüm işlemi aşamasında ise birey geçmiş ve şimdiki zaman ayrımını yapabilir ve geçmişte yaşadığı travmatik deneyimi hatırlayabilir, böylece şimdiki zamanda yaşadığını fark eder ve geleceğe yönelebilir.

Travmaya Caruth ve LaCapra'dan daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Kali Tal, *Worlds of Hurt: Reading the Literatures of Trauma* (1996) adlı eserinde, tecavüz ve ensest kurbanlarının tanıklığından yola çıkarak görüşlerini psikanalizden ziyade bilişsel psikoloji ve feminist düşünceye dayandırmıştır. Travma edebiyatının sadece travma kurbanlarının yazdıklarından oluştuğunu iddia eden Tal, “travma edebiyatının yazarının kimliği tarafından tanımlandığını” belirtir (1996: 18). Tal'ın sadece bireysel tanıklık üzerine odaklanmasını eleştiren Berger (1997: 581), bu durumun Tal'ı travmayı daha geniş sosyal ve tarihsel bağlamda değerlendirmekten alıkoyduğunu ve sonuç olarak da uyguladığı politik teşhisin yetersiz kaldığını belirtmiştir.

Geoffrey Hartman, Shoshana Felman ve Dori Laub (1992), Yahudi Soykırımı kurbanlarıyla yaptıkları çalışmalarla tanıklık edebiyatına şekil vermişlerdir. 1981 yılında Yale Üniversitesi'nde Yahudi Soykırımı tanıklığı için Geoffrey Hartman tarafından yürütülen bir çalışmayla gerçekleştirilen video kayıtlarıyla (*Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies*) birlikte tanıklık kavramının travma çalışmalarındaki önemi anlaşılmıştır. Yahudi Soykırımı yaşandıktan yaklaşık kırk yıl sonra yapılan bu çalışmayla Yahudi Soykırımı'ndan hayatta kalanların psikiyatrik travma söyleminde yer aldığını belirten Luckhurst (2008: 65) hayatta kalmanın travma çalışmaları diline girdiğini ve alana egemen olduğunu iddia eder.

Yahudi Soykırımı'na referans vererek hazırladıkları *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History* (1992) adlı eserle Shoshana Felman and Dori Laub, hayatta kalma, tanıklık, travmayı dile getirme gibi konulara odaklanmışlardır. Felman (1992: 5), İkinci Dünya Savaşı, Yahudi Soykırımı, nükleer bomba ve diğer kanlı tarihi olayları göz önünde bulundurarak tanıklığın henüz anlaşılmamış ve hatırlanmamış olaylar tarafından istila edilmiş “hafıza kırıntıları”ndan, bilgi olarak kurgulanamayacak ve tam olarak kavranamayacak eylemlerden ve bizim “referans çerçevemizi aşan” olaylardan oluştuğunu iddia etmektedir. Yahudi Soykırımı hikâyeleri insanlar üzerinde o kadar etkili olmuştur ki, kendisinden sonraki tüm travma

anlatılarının şablonu haline gelmiştir. 1980'lerden sonra bir tür olarak ortaya çıkan Yahudi Soykırımı tanıklık edebiyatı Geoffrey Hartman, Shoshana Felman, Dori Laub gibi travma teorisyenlerinin eserleriyle şekillenmiştir.

1.2.1. Hayatta Kalma ve Tanıklık

Hayatta kalmanın en temel göstergesi olarak ortaya çıkan tanıklık, son yüzyılda yoğun bir şekilde maruz kalınan savaş, soykırım, terör saldırısı, ev içi şiddet, çocuk istismarı, tecavüz gibi travmatik olayları anlatarak seslerini duyurmaya çalışan, hikâyelerinin bilinmesini ve anlaşılmasını isteyen insanların bu isteklerini eyleme dökmesiyle ilgi görmeye ve tarih, edebiyat, sanat, medya çalışmaları gibi birçok alanda gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Berger (1997: 571), hayatta kalanları “bir çeşit canlı ‘kara kutu’, son bilgi kaynağı ve otorite” olarak tanımlar. Hayatta kalan, tıpkı bir kara kutunun yaptığı gibi, yaşadığı travmatik deneyimi, başkalarına aktarma görevi üstlenir, bunu sadece kendi için değil geride bıraktıkları için de yapar.

John Durham Peters’a (2009: 30) göre “cehennem ve küllerinden doğmuştur tanıklar”; görevleri ise, çelişkili bir biçimde, paylaşılabilen deneyimleri duyurmak ve sadece “ölümcül bedenlere bağlı olan olayları ölümsüzleştirmektir”. Peters, bu durum için Auschwitz toplama kampından kurtulan ünlü edebiyatçı Elie Wiesel örneğini verir ve “kariyerini hayatta kalanların yalnızlığını ve ayrıcalığını göstermeye” adanmış olduğunu belirtir. Wiesel’e göre,

. . . tanıklık etme sorumluluğu kimseye devredilemez: tanıklık ancak hayatta kalana özgüdür. Tanık için sessiz kalmak mümkün değildir; ama aynı zamanda olayı tasvir etmesi de imkânsızdır. Hayatta kalanın sesindeki militanlık, kayıtsızlık ve duyarsızlığa karşı açılan savaşa borçludur. . . . Zaten ölümün eşiğinden dönmüş olan hayatta kalan, yaşadığı deneyimleri, asla yaşayamayacak olan ötekiler için muhafaza etmeye çalışır. (Peters, 2009: 30)

Yahudi Soykırımı ile birlikte tanıklığın İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bir edebiyat türü olarak ortaya çıktığını ifade eden Peters (2009: 30), bu edebiyat türünde, hayatta kalanların aktif tanık olduğu olayları kaleme almalarıyla birlikte okuyucuların da pasif tanık rolünü üstlendiğini belirtmiştir. Peters, kaleme alınan bu eserlerde “tuhaf bir etik iddia” olduğunu savunur ve bu bağlamda tanıklığın, “haksız güce karşı konuşan ahlaken makul bir birey” gerektirdiğini iddia eder. Bu durum için, Yahudi Soykırımı

sonrası tanık olarak hatıralarını yayımlayan bir Nazi örneğini verir. Bu şahsın kaleme aldıklarının deneyimlerinin bir kaydı olarak kabul edilebileceğini ancak etik açıdan asla “tanık” olarak kabul edilemeyeceğini çünkü tanık olmanın haklı tarafta yer almak olduğunu iddia eder.

LaCapra (2014: 86), tanıklığın sadece belgelere dayalı bilgi sağlamada değil, yaşanan travmatik deneyimi ve sonrasını kavrama çabasında da oldukça önemli olduğunu savunur. Benzer şekilde, Felman da tanıklığın gerçeğe ulaşmada ve travmayı anlama ve anlatmada önemli bir rolü olduğunu vurgular:

Tanıklık yapmak, gerçeği dile getirmek için sorumluluk almaktır. [...] Bir hukuk mahkemesinde, tarihin ya da geleceğin mahkemesi önünde ya da benzer şekilde okuyucu ya da izleyicilerin önünde tanıklık yapmak, basitçe bir gerçeği ya da olayı dile getirmekten ya da yaşananlar, kaydedilenler ve hatırlananların ilişkilendirilmesinden çok daha fazlasıdır [...] Tanıklık yapmak, bu yüzden, her zaman sadece anlatmak demek değil, kendini ve anlatıyı başkalarına adanmak demektir. (Felman, 1992: 204)

Kendisi de Yahudi Soykırımı’ndan hayatta kalmış biri olarak Dori Laub, kendi tanıklığının üç farklı düzeyinden bahseder: “deneyimi yaşayan kişinin kendine tanıklığı, diğerlerinin ifadelerine tanık olma ve tanık olma sürecinin kendisine tanık olma” (Laub, 1992: 75). İlk seviyede çocukken yaşadığı Yahudi Soykırımı travmasının anılarına tanıklık etmiş, ikinci seviyede yaptığı röportajlarda hayatta kalanları dinleyerek onlara tanık olmuş ve üçüncü seviyede ise tüm bu tanık olma sürecine tanık olmuştur. Hayatta kalanları anlatıcı, kendini de dinleyici olarak tanımlayan Laub (1992: 76), tüm bu konuşmalar boyunca duraklamalar olduğunu, “geçmişin doğrularını ortaya koymak ve şimdiki zamanla yeni ve özümsemiş bir bağ kurabilmek” için hafızaların zorlandığını belirtmiştir. Röportajları sırasında hayatta kalan kadınlardan birinin “Hitler’den sonra bir gün daha yaşamak için hayatta kalmak istedik, hikâyemizi anlatabilmek için” dediğini belirten Laub, aslında bu durumun çift taraflı olduğunu savunmaktadır:

Hayatta kalanlar sadece hikâyelerini anlatabilmek için hayatta kalmak zorunda değillerdi; aynı zamanda hayatta kalmak için hikâyelerini anlatmaları gerekiyordu. Hayatta kalan her bireyde kaçınılmaz bir anlatma ihtiyacı vardır ve bu yüzden her birey kişinin kendini koruması gereken geçmişe ait hayaletler tarafından ulaşılabilir hale getirilen hikâyesini öğrenme ihtiyacı duyar. (1992: 78)

Hayatta kalanların hissettikleri bu kaçınılmaz anlatma isteği onların farkında olmadıkları

bazı gerçeklerle yüzleşmelerini ve bu gerçekleri paylaşarak hissettikleri duyguların ağırlığını dinleyiciyle paylaşabilmelerini sağlar. Örneğin, Mucci (2013: 129), tanıklığın “kayıp” ile ilgilenme yolu ve süreci olduğunu iddia eder. Ayrılık ve kayıp kavramlarının tanıklık etme eyleminin başından sonuna kadar var olduğunu ifade eden Mucci, tanıkların deneyimlerini aktarırken kaybettikleri insanların asla geri dönmeyeceklerini fark ettiklerini belirtir. Kaybedilen onca şeyden sonra hala bir ümit beslediklerini fark eden tanıklar, paylaştıkları hikâyeleriyle artık yalnız olmadıklarını, hissettiklerini paylaşan birileri olduğunu fark ederler. Bu birileri onları empatiyle dinleyen, anlattıklarına kayıtsız kalmayıp anlatılanları gelecek nesillere taşıyacak olan dinleyicilerdir.

Tanık olma, hayatta kalanla dinleyici arasında gerçekleşen çift taraflı bir eylem olduğu için tanık olma süreci her zaman bir dinleyici gerektirir. İstekli bir dinleyicinin gerekliliğine vurgu yapan Kinston ve Cohen (1986) “hayatta kalanların hafızalarındaki bölünmüş parçaları ancak ‘ben’ ve ‘sen’ arasında tekrar bir bağlantı kurabilecek dinleyicinin var olması” durumunda birleştirebileceğini savunur (Aktaran: Mucci, 2013: 73). Aynı noktaya vurgu yapan Laub, hayatta kalan kişinin anlattığı hikâye duyulmaz ya da dinlenmez ise anlatılan hikâyenin “travmanın geri dönüşü – *olayın kendini yeniden deneyimlemesi*” olarak yaşanabileceğini iddia eder:

Bir travmaya tanıklık etmek dinleyiciyi de içeren bir süreçtir. Tanıklık sürecinin gerçekleşmesi için –dinleyen kişi konumunda- bağlayıcı, samimi bir “öteki”nin varlığına ihtiyaç vardır. Tanıklık monolog değildir; tek başına gerçekleşemez. Tanıklar birilerine konuşur: çok ama çok uzun zamandır bekledikleri birilerine. (1992: 70-71)

Laub gibi tanıklığın söyleşimsel (dialogic) olduğunu düşünen Peters (2009: 25), karmaşık bulduğu tanık kavramını tanımlarken iletişimin üç temel ögesini içerdiğini iddia eder: “(1) tanıklık eden eyleyen, (2) konuşma ya da metnin kendisi, (3) tanıklık eden hedef kitle”. Tüm bu parçaları birleştirerek şu cümleyi dile getirir: “tanığın (şahıs) tanıklığına (konuşma eylemi) tanık olundu (bir hedef kitle tarafından)”. Tanık kavramının hukuk, edebiyat, tarih, gazetecilik gibi bağlamlardaki kullanımlarını da değerlendiren Peters, tanığı “gerçeklere ayrıcalıklı yakınlığı olan bir kaynak” olarak görür. Sonuç olarak, tanık, “bir aktör (tanıklık eden kişi), bir eylem (özel bir tür ifadede bulunma), eylemin göstergebilimsel kalıntısı (bir metin olarak ifade), ya da ifadeyi yöneten içsel deneyim (bir eyleme tanık olma)” olabilir (Peters, 2009: 25). Bu durumda bir travmaya tanık olma,

bir dinleyicinin varlığını zorunlu kılan, hayatta kalanla dinleyici arasındaki ortak bir eylemi temsil eder.

Hayatta kalanlar tanıklık yaparken genellikle geçmiş tarafından ele geçirilir ve travmayı yeniden yaşarlar. Bu durum tanıklık sürecinde hem hayatta kalan hem röportaj yapan hem de izleyen için oldukça zorlayıcıdır (LaCapra, 2014: 97). Dinleyici, travmatik olayın bir katılımcısı haline gelir ve travmayı kısmen de olsa yaşar, bu yüzden kurbanın travmatik olayla ilişkisinin, dinleyicinin ilişkisi üzerinde etkisi vardır; kurbanın hissettiği şaşkınlık, korku, çelişki gibi durumları dinleyici de hisseder (Laub, 1992: 78). Ancak LaCapra (2014: 211), dinleyicinin kendini travma kurbanıyla aşırı özdeşleştirme durumunda “vekil kurban” konumuna düşeceğini belirtir. Travmatik durumlara vereceğimiz tepkilere bir sınır koyulması konusunda empati ve özdeşleştirme arasında bir ayrım yapar: Empatide travmaya karşı kavrama, tartışma ve eleştirel yargılamayı içeren duygusal bir tepki vardır, ancak özdeşleştirmede eleştirel ve duygusal mesafe kaybolmuştur. Bu durumda dinleyicinin travmaya tanıklık yapan kişiye anlayışla ancak belli bir duygusal mesafeden yaklaşması gerekir.

Tanıklar, bu empatik dinleyiciyi her zaman bulamayabilirler. Dinlenilmenin yanında dinleyicilerin anlattıklarına kayıtsız kalmamasını da isteyen tanıkların kayıtsızlığın yanında bir korkuları daha vardır: inanılmamak. Ruanda’da 1994 yılında yaşanan korkunç katliamın ardından hayatta kalan kadınların kaleme aldıkları eserleri inceleyen Gilbert (2014: 38), hayatta kalanların “otoritelerinin kabul edilmediğini ve tanıklıklarının inkâr edildiğini” iddia etmiş ve hayatta kalanlardan çoğunun yaşadıkları travmatik deneyimin inanılmaz doğası yüzünden, kendilerine inanılmamasından ve bu yüzden de yaşadıklarının kabul edilmemesinden korktuklarını belirtmiştir. Bu noktada, travma kuramcılarının “evrensel empati nosyonunu” eleştiren Gilbert, kuramcılarının “empatik bir hedef kitle bulmada travmanın kültürel sınırları aşamamasını hesaba katmadıklarını” (2014: 34) iddia etmiştir. Bazılarının acılarının bir hedef kitle tarafından dikkate alınırken diğerlerinin alınmamasını sorgulayan Gilbert, travma teorisinin batı bakış açısıyla şekillendiği, bu yüzden de hayatta kalanların ya da travmatize olmuş toplumların sosyo-politik bağlamının göz ardı edildiği sonucuna varmıştır.

1.2.2. Hayatta Kalma Suçluluğu

Bir başkasının yerine sen yaşadığın için utanıyor musun?
Özellikle de senden daha cömert, daha hassas, daha faydalı,
daha akıllı, yaşamayı senden daha fazla hak eden bir
adamın yerine?

Primo Levi, *The Drowned and the Saved*

Yaşanan büyük travmalardan sonra hayatta kalanların normal hayata uyum sağlama süreçleri çok sancılı geçmektedir. Hayatta kalanlarla araştırmalar yürüten Henry Krystal, Robert J. Lifton, W.G. Niederland gibi öncü analistlerin Yahudi Soykırımı kurbanlarıyla yaptıkları çalışmalar sonunda ulaştığı sonuçlara göre, hayatta kalanlar, ilk etapta “depresyon, yorgunluk, ağırlık, uyku problemleri (uykuya dalmaktan korkma, uyuyamama, kâbus görme), kronik acı ve endişe ve hatta çok uzun yıllar boyunca kaybettikleri sevdiklerinin ortaya çıkacağına inanarak yaslarını tutamama” gibi psikolojik sorunlar yaşamışlardır (Mucci, 2013: 149-150). Krystal ile tedavi gören binlerce hasta, kamplardan kurtulduktan otuz beş yıl sonra bile hala “kronik depresyon, mazoşistik bir hayat tarzı sürme, psikosomatik rahatsızlıklar” gibi semptomlar göstermeye devam ederken, kaybettikleri insanlara karşı kendilerini suçlama ya da utanç duyma gibi başka problemlerle de karşı karşıya kalmışlardır (Mucci, 2013: 150).

Travmatik bir olaya maruz kalmış birçok kurban, diğerleri hayatını kaybederken kendisi hayatta kaldığı için, yaşamak ya da tanık olmak zorunda kaldığı zalimlikler için, bu zalimliklere tepki veremediği, çaresiz kaldığı için utanç hisseder. Toplama kamplarında uygulanan fiziksel işkencelerin dışında yaşatılan “çıplak bırakma, saçların kazınması” gibi aşağılamalar ya da savaşlarda kadınların tecavüze uğraması, hamile kalması ve hatta Yugoslavya’daki savaşta Müslüman kadınlara yapıldığı gibi “hamile kalanların hücrelere kapatılarak istemedikleri çocukları doğurmaya zorlanmaları” (Mucci, 2013: 154) gibi insanlık dışı durumlarla karşılaşan kurbanlar hissettikleri utanç ve ümitsizlik yüzünden yaşadıklarını dile getiremeyebilir, yaşadıkları ortamı terk edebilir, kendilerini suçlayabilir ve hatta kendilerini öldürebilir.

1960’larda hayatta kalma suçluluğu üzerine çalışmalar yapan William Niederland, Henry Krystal gibi öncü isimler, Freud, Sandor Ferenczi ve Anna Freud’un çalışmalarından yola çıkarak hayatta kalmayla suçlu hissetme arasındaki ilişkinin saldırıyı gerçekleştirenin “bilinçsiz taklidi veya özdeşleştirilmesinin bir sonucu

olduğunu” (Leys: 2007: 5) iddia etmişlerdir. Başlarda, bu uzmanlar, travma kurbanlarının, kendilerine zarar veren suçluya çaresizlik içerisinde tepki veremedikleri için şiddeti kendilerine döndürdüklerini savunmuşlardır. Onlara göre, “hayatta kalma nosyonu, kurbanın terör durumuyla savunucu, bilinçsiz anlaşıma bağı fikri ve taklitçi özdeşleştirme temasıyla bağlantılıdır” (Leys: 2007: 5). Ortaya atılan kurbanın suçluyla özdeşleştirme yapıp kendini suçlu hissetme fikri daha sonra birçok uzman tarafından eleştirilmiş, hatta bazıları (Lawrence Langer, Terrence Des Pres, Primo Levi) tarafından “hayatta kalma suçluluğu” kavramı reddedilmiş ve yerine “utanç” ifadesinin kullanılması teklif edilmiştir (Leys, 2007:5-6).

Hiroşima’dan hayatta kalanlarla yaptığı *Death in Life: Survivors of Hiroshima* (1967) adlı çalışmasıyla gündeme gelen Robert J. Lifton, hayatta kalma suçluluğu kavramını suçluyla özdeşleştirme yerine ölümle özdeşleştirmiştir. Lifton’a göre, hayatta kalma özdeşleştirmeyele bağdaştırılacaksa bu suçluyla düşmanca bir özdeşleşim değil, ölüyle ya da etkisiz kurbanla vicdan azabı çekilerek yapılan bir özdeşleştirme olacaktır. Ölümle yüz yüze gelmenin bir insanın yaşayabileceği en kötü deneyim olduğuna inanan Lifton, Freud’un “nörotik” suçluluk düşüncelerini eleştirmiş ve “gerçek” suçluluğa vurgu yaparak hayatta kalma suçluluğuna olumlu bir anlam yüklemiştir. Ona göre suç, Freudcu düşüncede olduğu gibi anne-baba katili olma ve Oedipus kompleksiyle bağlantılı olan ve nesilden nesile biyolojik ya da genetik olarak aktarılan bir kavram olmaktan çok öte, sorumluluk aldığımız sürece yaşam ve ölüm arasındaki bir konudur (Harber ve Lifton, 1972: 518). Bu düşünceleriyle Lifton, suçluluk nosyonunu Freud’un psikanalitik kavramlarından ziyade daha geleneksel olan sorumluluk düşüncesiyle açıklamış ve Caruth’la yaptığı röportajında, tanıklık yapmanın kurbanların acı ve hayatta kalma suçluluğunu sorumluluğa dönüştürebileceğinden bahsetmiştir:

İnsan başka insanların öldüğüne tanıklık ederse işte bu gerçekten hayatta kalan olma sürecidir ve tanık tüm bu hayatta kalma deneyimi için gereklidir. [...] Tanık olmak, acı ve suçu sorumluluğa dönüştürmenin bir yoludur ve bu sorumluluğu yerine getirmenin de büyük bir terapötik değeri vardır. Bu durum hem büyük ölçüde toplum için değerli hem de hayatta kalan birey için terapötiktir. (Caruth, 1995: 138)

Lifton’un bu iddiasından yola çıkarak, tanıklık eyleminin hayatta kalanların, hayatını kaybeden yakınlarına karşı sorumluluklarını yerine getirdikleri için onların anısını onurlandırdıklarına inandıkları ve böylece hissettikleri suçluluğun hafiflediği

söylenebilir. Hayatta kalanların en çok sorguladıkları şey neden başkalarının ölmesine izin verilirken kendilerinin yaşıyor olmasıdır. Kendileri ölmüş olsaydı, diğerlerinin yaşayacağına inanırlar ve yaşıyor olmanın verdiği bu suçluluk duygusu onları yaşamaya hakları olmadığı inancına götürür. Bu yüzden “hayatta kalanlar ne dışa vurabildikleri ne de terk edebildikleri ölüm imgelerinin etkisi altındadır” ve aslında içlerinde, yaşadıkları için rahatlık ve hatta heyecan hissi vardır ama bu his, dayanılmaz bir suçluluk hissiyle birleşir (Mucci 2013: 146). Ölüm imgesi etkisinde kalan Hiroşima kurbanlarından biri ailesini ararken karşılaştığı ölümlerin gözlerinde gördüğü çaresizlik ifadesini asla unutamayacağını belirtir ve hislerini şu şekilde dile getirir: “Gözlerinde hayal kırıklığı gördüm. Gözlerimin içine büyük bir umutla baktılar. O gözlerin bakışlarına dayanmak çok zordu” (Lifton, 1963: 469). Lifton, bu durumda hayatta kalan kişinin, onlara yardım edemediği, onların ölmesine izin verirken kendisi “bencilce” hayatta kaldığı için ölen kişinin gözleri tarafından suçlandığına inandığını belirtir (1963: 469). Hayatta kalan kişi, şahit olduğu ölümler ve zalimliklerin sonucu olarak ölüm imgesi tarafından kuşatılır ve kendisi hayatta kaldığı için suçluluk ve utanç hisseder.

Hayatta kalanların sadece ölenler için suçluluk hissetmediğini belirten Gilbert (2014: 67), kendilerinden daha fazla işkenceye maruz kalmış diğer hayatta kalanlar için de suçluluk hissettiklerini belirtmiştir. Bu durumda suçluluk duygusu sadece hayatta kalmakla değil, aynı zamanda zarar görmeden hayatta kalmakla da ortaya çıkabilir. Bu durum için hayatta kalma sorumluluklarını yerine getirmek için yaşadıklarını kaleme alan Ruandalı kadınları örnek verir; bu kadınlar “sadece ölenlerin adına değil aynı zamanda hayatta kalan ama tanıklık edemeyen diğer kadınların, tecavüze uğramış, sakatlanmış, yaralanmış, çocuklarını ya da tüm ailesini kaybetmiş kadınların adına” da tanıklık etmişlerdir. Benzer şekilde Herman (2007: 71) da suçluluk duygusunun başka bir insanın acı çekmesine ya da ölmesine tanık olunduğu zaman arttığını belirtmiştir:

Başkalarının kötü bir kaderle karşılaştığını bilirken kendini esirgemiş olmak, ağır bir bilinç yükü yaratır. Felaket ve savaş mağdurlarına kurtarabilecekleri insanların ölüm anındaki imgesi musallat olur. Başkalarını korumak için kendi hayatlarını riske atmadıkları ya da ölen bir insanın isteğini yerine getirmeyi beceremedikleri için suçluluk hissederler. Muharebede bir silah arkadaşının ölümüne tanık olan asker, travma sonrası stres bozukluğu geliştirme konusunda özellikle risk altındadır. Benzer olarak bir doğal afette bir aile üyesinin ölümüne tanık olan mağdurda, tedavisi güç, uzun süreli travmatik sendrom görülmesi en muhtemel olaylardan biridir.

Sonuç olarak, her travmatik olayın ardından kurbanlar, travmatik eylemle birlikte kendi davranışlarını değerlendirir ve çoğunlukla kendi başlarına ya da sevdiklerinin başına gelen felaketi önlemekte yetersiz kaldıklarına inandıkları için suçluluk ve utanç hissederler. Bu suçluluk ve utanç hissinden kurtulabilmeleri için bu duyguları sorumluluk hissine dönüştürürler ve hem hayatını kaybedenler hem de kendileriyle birlikte bu felaketleri ve hatta daha fazlasını yaşamış olanlara karşı sorumluluklarını yerine getirmek adına yaşanan tüm deneyimleri, bu deneyimleri hiç yaşamamış olanlarla paylaşırlar ve seslerini herkese duyurmaya çalışırlar.

1.2.3. Travmatik Sessizlik: Bastırma mı Direniş mi?

Başka ne sessizlikten daha çelişkili olabilir ki?

Oliver Stone, *World Trade Center*

Onlar (Hayatta kalanlar) için sessizlik alınlarına yazılmış bir sürgün ama aynı zamanda bir yuvadır, gidilecek bir yer ve bağlayıcı bir yemindir.

Dori Laub, *Bearing Witness, or the Vicissitudes of Listening*

Travma teorisyenlerine göre travma, doğası gereği kurban tarafından kavranamayan bir durum olduğu için bu deneyimi aktarmada dil yetersiz kalır ve travma aktarılamaz. “Konuşulamayan şeyi nasıl konuşacağımızı” sorgulayan Susan Brison (2002), travmanın, kökeni Latince “surdus” kelimesine dayanan ve “sağır, sessiz” anlamına gelen, “dilbilimde sessiz harf, matematikte irrasyonel sayı” olarak kabul edilen “surd” kelimesini içerdiğini iddia etmiştir (Aktaran: Philips, 2015: 70). Bu durumda, travmayı anlamada sessizliğin önemli bir rolü vardır. Psikologlar tarafından çoğunlukla “serbest çağrışımın kesintiye uğraması” olarak yorumlanan sessizlik, “travma yaşayan kişinin bilinçaltında yatan deneyimlere karşı bir direnç” olarak değerlendirilir (Ritter, 2014: 176). Sessizlik, travma yaşamış tüm bireylerin “ortak paydası” ve kelimelerin yetersiz kaldığı hayatta kalma durumunun bir göstergesidir (Ritter, 2014: 180). Ancak sessizliğin konuşma kadar “karmaşık” ve “incelikli” bir yapı olduğunu iddia eden Wajnryb (2001: 51), sessiz kalmanın bazen gönüllü bazen de dışardan bir zorlamayla gerçekleştiğini belirtir: “(Sessizlik) bazen koruma, kurtarma ya da değer verme dürtüsüyle, bazen de savunma, kontrol ya da inkâr etme silahı olarak” eyleme geçirilir. Bu durumda sessiz kalmak, hayatta kalanın bilinçli verebileceği bir karardır ve her zaman

klasik psikanalizin belirttiği gibi ifade edilemeyi dile getirememe ya da bastırma gibi bir savunma mekanizması olmak yerine kasıtlı bir direnç gösterme olabilir.

Gabriele Schwab'ın "Travma saldırır ve bazen dili öldürür" (2006: 95) ifadesinden yola çıkarak travmanın hayatta kalanların rutin hayatlarıyla birlikte dillerini de ele geçirdiği söylenebilir. Hayatta kalanlar sessiz kaldıkça hayatları hiçbir zaman normal olmayacak ve geçmişte sakladıkları hayaletler, sadece hayatlarına değil, dillerine de musallat olarak iletişim ve ifade etme fonksiyonlarını yok edecektir. Schwab'ın aksine Hartman (1996: 3), aslında dilin iletişim fonksiyonunu yerine getirdiğini ancak yaşanan dehşeti anlatmak için hayatta kalanın kullandığı kelimelerin anlatmak istediklerini tam olarak karşılayamadığını ve dinleyicinin hâkim olduğu normal kelime dağarcığından çok daha farklı anlamlarla yüklü olduğunu iddia etmiştir. Gilbert (2014: 177), Primo Levi'nin *The Drowned and the Saved* adlı eserinde, 'soğuk', 'açlık' ve 'yorgunluk' gibi kelimeleri açıklama gereksinimi duyduğunu çünkü toplama kamplarıyla birlikte bu kelimelerin orada olmayanların asla anlayamayacağı yeni anlamlar kazandığını belirtmiştir. Bu bağlamda, hayatta kalan tanıkla dinleyici arasındaki anlam ve algılama farklılıkları yüzünden dil, travma deneyimini aktarmada yetersiz kalır; bu durum hayatta kalanın sessizliği tercih etmesine sebep olabilir.

Travma kurbanlarının sessizliği tercih etme nedenleri arasında bazen başkalarının ve hatta kendilerinin bile anlattıklarını dinlemesinden korkmaları vardır. Birilerine hikâyelerini anlatırken yaşadıkları dehşeti yeniden deneyimlemekten korkarlar ve bu yüzden sessiz kalma direnişi gösterirler. Sessiz kalmak bu durumda kurban için bir sığınak, bir savunma mekanizmasıdır. Benzer şekilde, hayatta kalanların anlatmaya çalıştıklarını ilk dinleyenler duyduklarına inanamayabilir, bu durum anlatıcıların yaşadığı travmaların şiddetlenmesine sebep olur ve bu yüzden anlatıcılar, artık anlatmayı bırakarak deneyimlerinin bir sır olarak kalmasını tercih ederek sessiz kalırlar. Bu yüzden toplama kamplarından kurtulanların hikâyeleri yaklaşık otuz beş yıl sonra duyulmaya başlamıştır. Toplama kampından hayatta kalan Yahudi yazar Aharon Appelfeld yaşadığı bu durumu şöyle anlatır:

Serbest kaldıktan sonra tek arzu uyumak, unutmak ve yeniden doğmaktır. Başlarda deneyimleri anlatmak için biteviye bir konuşma isteği vardı, bu istek sessizliğe dönüştü; ancak sessiz kalmayı öğrenmek kolay değildi. Geçmiş artık

konusulmadığında gerçekdışı oldu, bir hayal ürünü. ... Geçmiş sadece kabuslarda yaşıyordu ama rüyalar bile bitti. (Aktaran Mucci (2013: 148)

Dile getirilmeyen geçmişin zamanla hayal ürünü olabileceği fikrine Laub da katılır: “Bir hikâye ne kadar uzun süre anlatılmazsa o kadar bozulacağı” için hayatta kalanların kendileri bile bu hikâyeden şüphe etmeye başlayabilir ve hikâye “tanıksız bir olay” (1992: 75-79) konumuna düşebilir. Bu durumda, hayatta kalanların tanık olarak yaşadıkları travmatik deneyimleri anlatma zorunluluğu doğar. Ancak Laub (1992: 79) bu anlatma zorunluluğunun imkânsızlığını da vurgular ve sonuç olarak “gerçeklere sessiz kalmanın genel olarak üstün geldiğini” belirtir. Toplama kamplarından kurtulanları değerlendiren Laub, kendi tercihleri olmasına rağmen hiçbirinin “sessizlikte huzur bulamadığını” ve hatta “tahrip olmuş bir belleğin kurbanı” olduklarını ifade etmiştir. Yaşananların anlatılmaması zulmün devamlılığına sebep olur. Sessizlik ne kadar uzun süre devam ederse hayatta kalanın hayatını o kadar işgal eder ve normal düzeni o kadar bozar.

Hayatta kalanın hayatını zamanla ele geçiren sessizlik, travmayla başa çıkmayı engeller ve hatta başka travmatik eylemlerin doğmasına da sebebiyet verebilir. Savaştan dönenlerin yaşadığı travmanın daha sonra kendilerine (intihar) veya yakınlarına zarar vermeye (şiddet uygulama) sonuçlandığını belirten Philips (2015: 66), konuşulmayan travmanın başka travmalara yol açtığını ve sessiz kalmanın bu kısır döngüyü oluşturmada büyük bir tehlike olduğunu savunmaktadır: “Şiddetli travmatik eylemler, varoluşsal, nöropsikolojik, psikolojik, gelişimsel, kişilerarası ve kültürel olarak bizi ve etrafımızdakileri susturur. Sahip çıkılmamış ve dile getirilmemiş şiddet çoğunlukla daha fazla şiddet olarak dışa vurulur” (2015: 70). Buradan yola çıkarak travma deneyimi yaşayan bireylerin her ne kadar zorlayıcı olsa da yaşadıkları vahşeti onu dinleyip empati kurabilecek bir başkasıyla paylaşmasının gerekliliğinin aşikâr olduğu sonucuna varılabilir.

Sessiz kalmayla nesiller arası travma arasında bağ kuran Schwab (2006: 100), insanoğlunun her zaman tarihte yaşanmış vahşetleri de susturmak istediğini ifade eder. Bireysel ya da kolektif yaşanmış bazı olayların içerdiği vahşet o kadar aşırıdır ki, insanlar onları bir şekilde susturmazsa hayatlarına devam edemezler. Sessiz kalmak bir noktaya kadar hayatı devam ettirmeye yeter, ancak tamamen sessiz kalma, bu kez hayatta kalanı ele geçirmeye başlar. Dahası, yaşanan vahşetlere kolektif bir şekilde sessiz kalmak travmanın diğer nesillere aktarılmasına ve bu döngünün devam etmesine sebep olur.

Schwab, bu durum için, Joseph Conrad'ın *Karanlığın Kalbi* adlı eserine gönderme yapar. Avrupalıların yerlileri öldürdüğünü ancak bunu asla cinayet işlediklerinin bilincinde olmayı kabul etmeden yaptıklarını ve Conrad'ın karakteri Kurtz gibi çoğunun çıldırdığını ve hepsinin suçlarını ve insanlıklarını derinlere gömerek susturduklarını ama yaptıklarının kısır bir döngü şeklinde onları yeniden ele geçireceğini belirtir: “Kolonyal ve emperyal şiddetin hayaletleri Yahudi Soykırımı'nı harekete geçirmiştir” (Schwab, 2006: 100). Bu ele geçirme, kolonyal güçlerin yerli halka yaptıkları kıyımın dile getirilmemesi, tüm bunlara sessiz kalınması sonucunda Avrupa'ya bir öç şeklinde geri dönmüştür.

Özetle, travma anlatımı bir paradokstan ibarettir; travma teorileri bir yandan soykırım, işkence, savaş, tecavüz gibi birçok travmatik olayın doğası gereği dile getirilemeyeceğini iddia ederken, öte yandan hayatta kalanlara travmanın üstesinden gelebilmeleri için sessiz kalmama çağrısında bulunur. Sessiz kalma, bazen bireyin korkularından kaynaklı bir savunma mekanizması bazen de bireyin bilinçli seçimidir. Hayatta kalanların bazıları kaybettikleri sevdiklerinin anısına saygı duydukları için sessiz kalmayı tercih ederken, sessizliklerini bozmak isteyenler, video kayıtları, tanıklık ve hatırat yazma gibi yollara başvururlar. Böylece tanıklık rolü üstlenen hayatta kalanlar hem kaybettikleri insanlar hem de bir şekilde tanıklık yapamayan diğer hayatta kalanlar adına onların hikâyelerini anlatır ve seslerini başkalarına duyururlar.

1.2.4. Bireysel Acıdan Kolektif Acıya: Kolektif Travma

Tüm kolektif travmalar insanlık tarihinin üzerine kara bir gölge bırakmıştır.

Kellermann, *Sociodrama and Collective Trauma*

İnsanoğlu varoluşundan bu yana sadece bireysel olarak değil kolektif olarak da sayısız travmatik olayla karşı karşıya kalmıştır. Bu travmatik olaylar, ya deprem, sel, kıtlık, salgın hastalık gibi doğa kaynaklı ya da savaş, terör saldırıları, soykırım gibi insan kaynaklı yaşanmıştır (Kellermann, 2007: 37). Her ne kadar doğal afetler hayatta kalanlar üzerinde travmatik etkiler bıraksa da tarih boyunca yaşanan en büyük travmalar, insanoğlunun birbirine uyguladığı şiddet ve vahşetten kaynaklı olagelmıştır. Özellikle, askerlerin yanı sıra “hastalık, açlık ve işkenceler” yüzünden ölen siviller ve Yahudi Soykırımı da dâhil elli beş milyon insanın öldüğü İkinci Dünya Savaşı, Mao Zedong

rejimi zamanında Çin’de kırk milyon insanın öldüğü Kültür Devrimi, yirmi milyon kişinin hayatını kaybettiği Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği komünist rejimi gibi olayların yaşandığı 20. ve 21. yüzyıl, vahşet ve kıyımın en fazla ve şiddetli olduğu zamanlar olarak kabul edilmektedir (Kellermann, 2007: 38). Tarihte yaşanan bunca kayba ve acıya rağmen hala geçmişinden ders almayan insanoğlu, soykırımlar, etnik savaşlar, terör saldırıları yaparak şiddeti devam ettirmekte ve topluluklara yeni şiddetli travmalar yaşatmaktadır.

Savaşlar ya da doğal afetler gibi sadece bireyde değil, tüm topluluk üzerinde travma yaratan olayların etkileri, uzun bir süre sadece bireysel düzeyde ele alınmış, kolektif olarak kapsamlı bir değerlendirme yapılmamıştır:

Örneğin, Uluslararası Kızıl Haç, mikro düzeyde bireyler, küçük gruplar ve ailelerden rutin olarak savaşın etkileri hakkında bilgi toplamaktadır. Ancak, kitlesel travmaların tüm toplum üzerindeki etkilerinin makro düzey bir sosyolojik açıdan değerlendirilmesi yoktur. Ayrıca, bireysel travma literatürde çok iyi belgelenmişken kolektif travmanın tüm toplum üzerindeki psikolojik etkileri şimdiye dek çok daha az çalışılmıştır. (Kellermann, 2007: 42)

Bu durum, günümüzde değişmeye başlamış ve Freud’dan bu yana bireyselliğe odaklanan travma çalışmaları, politik, sosyal ve kültürel alanlara yönelerek travmanın daha geniş kitleler üzerindeki etkileri üzerine odaklanmaya başlamıştır. Kai Erikson, *Everything in Its Path* (1976) adlı eserinde küçük bir Apalaş topluluğunun yaşadığı sel felaketinin etkileri üzerinden yola çıkarak bireysel ve kolektif travma arasındaki farklılığı şu şekilde açıklar:

Bireysel travma ile bireyin ruhuna yapılmış, savunma mekanizmasını aniden ve etkin bir şekilde tepki veremeyecek kadar acımasız bir güçle yıkan bir darbeyi kastediyorum. [...] Kolektif travmayla ise sosyal hayatın temel dokularına karşı yapılmış, insanları bir arada tutan bağlara zarar veren ve hâkim topluluk anlayışını yıpratıcı bir darbeden bahsediyorum. Kolektif travma bunu deneyimleyenlerin bilincine yavaşça ve hatta sinsice girer, bu yüzden normalde “travma” ile ilişkili olan “anilik” niteliğine sahip değildir. Ancak yine de bir şok formudur, toplumun artık etkin bir destek kaynağı olmadığının ve benliğin önemli bir parçasının yok olduğunun kademeli olarak farkına varma durumudur. [...] “Ben” var olmaya devam eder; ancak zarar görmüş ve hatta kalıcı olarak değişmiş olabilir. “Sen” var olmaya devam eder; ancak uzak ve ilişki kurması zordur. “Biz” daha geniş bir topluluk bünyesinde bağlı bir çift ya da bağlantılı hücre olarak yoktur artık. (Erikson, 1976: 153-154)

Nitekim, travmatik bir olaya karşı bireyin ve toplumun verdiği tepki aynı değildir. Alexander'a (2012: 3) göre böyle bir olayın kurbanı olan bireylerin verdikleri tepki "bastırma ve reddetme" şeklindedir. Bu psikolojik savunmaları aştıklarında rahatlarlar ve yaşadıkları olayları bilinçaltından çıkararak yasını tutabilirler. Topluluklar için aynı şeyden bahsetmek mümkün değildir. Toplulukların tepkileri, "reddetme, bastırma ya da 'çözüm işlemi'nden öteye geçer" ve daha çok "sembolik bir kurgulamayla" alakalıdır. Bu kurgulamayla 'biz' kavramı oluşturulur ve bu durumda yaşanan travmayı deneyimleyen "kolektif kimlik" olur. Bir topluluk içinde büyük acılar, kayıplar yaşanmış olması illa ortak kültürel bir travmanın oluşmasını gerektirmez. Yaşanan tüm bu travmalar "bireysel gerçeklerdir, ortak travma ise kültürel yorumlamanın kolektif süreçlerine dayanır" (2012: 3). Alexander bu duruma örnek olarak, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda çok sayıda ölüm ya da askerler arasında savaş sonrası travmalar yaşanmasına rağmen zafer kazanan Amerikan halkının kolektif düzeyde travma yaşamamasını gösterir.

Kolektif bir travmanın şiddetinin ya da topluluğun yaşadığı duygusal acının yoğunluğunun birçok faktöre bağlı olduğunu belirten Kellermann (2007: 43), bu faktörleri, "tahmin edilebilirlik ve hazırlık", "önlenebilirlik", "amaç" ve "periyodik süre" olarak dört maddeyle özetlemiştir. Eğer bir topluluk bir kez bir travma yaşamışsa, "bir daha olma ihtimaline karşı *hazırlıklıdır*", bu yüzden ikinci kez yaşanacak olan travmanın etkileri ilki kadar kaotik olmayacaktır. *Önlenebilirlik*, insanların felaket sinyallerini önceden görebilme şansları olduğunda o felaketin önlenebileceğine inanmaları ve bunu başaramadıkları için de öfkelenmeleriyle birlikte travmanın daha şiddetli yaşandığını gösteren faktördür. Eğer bir topluluğa "soykırım gibi kasıtlı bir *amaçla*" vahşet yaşatılıyorsa travmanın boyutları çok daha fazla olur. Ve son olarak, travmatik deneyime "maruz kalma *süresine* göre travmanın şiddeti daha az ya da daha fazla" olabilir.

En genel haliyle sıraladığı bu faktörlerin çok daha kompleks olabileceğini de vurgulayan Kellermann (2007: 44) hemen ardından toplulukların kolektif travmaya verdiği tepkileri de evreler halinde bir sıraya koyar: "Asıl olayın başlangıcı (şok evresi), olaydan hemen sonraki zaman (tepki evresi), olaydan birkaç hafta ya da ay sonra (başa çıkma evresi), olaydan aylar ya da yıllar sonrası (uzun-süreli etki), olaydan sonraki kuşaklar (travmanın kuşaklar arası aktarımı), olaydan yüzyıllar sonrası (insanlık tarihi üzerinde travmanın evrensel etkisi)". Bireysel travmada olduğu gibi ilk evrede, şok evresinde, yaşanan olayın tam olarak kavranamaması durumu söz konusudur; insanlar

tam bir kaos içerisinde ne yapacaklarını bilemez bir durumda “hissizleşir” ve “ruhsal bir çöküntü” (2007: 45) yaşarlar. İkinci evrede, insanlar başlarına gelen felaketi kavramaya ve kayıplarına duygusal tepkiler vermeye başlarlar. Hayatta kaldıklarını fark eden bireyler, “felaketin etkileriyle başa çıkmaları gerektiğine” inanırlar ve gruplar halinde “protesto, korku ve öfke” (2007: 46) gibi duygularını ifade etmeye başlarlar. Bu kolektif tepkiler, “duygusal (felaketin tekrarlamasından korkma), bilişsel (ne olduğunu anlayamama), kişilerarası (birlikte ya da yalnız olma isteği) ve davranışsal (felaketi hatırlatan her şeyden kaçınma) olabilir” (2007: 46). Üçüncü sırada olan başa çıkma evresinde, her topluluğun sosyal yapısı ve travmatik bir olayla başa çıkma yetisi farklı olduğu için sonuç genellikle “tahmin edilemez” (2007: 47). Birçok toplum, çözüm “travmayla yaşanan kayıpları kabullenip bu gerçekliğe uyum sağlarken diğerleri yaşanan acı dolu deneyimlerle yeterince başa çıkamadığı için bir karışıklık içine sıkışıp kalırlar” (2007: 46). Böylesi bir durum için Kellermann “[o]rtak bir düşmana karşı açılan savaş dönemindeki gibi daha fazla sosyal destek ve sosyal dayanışma olursa daha az psikiyatrik yıkım, intihar ve kolektif travma belirtileri olacaktır” (2007: 47) iddiasıyla sosyal dayanışmanın önemini vurgulamaktadır. Dördüncü evrede, travmanın uzun süreli etkileri “birden ya da yavaş yavaş bireylerde ve topluluklarda yeniden görülmeye” (2007: 48) başlar. Artık sessiz kalma süresi dolmuştur; derinlere gömülen ya da raflara kaldırılan travma hatıraları birden gün yüzüne çıkmaya başlar. Yahudi Soykırımı’nın yıllar sonra Yahudi halkı için kolektif bir travma olarak yeniden ortaya çıkması buna örnek olarak gösterilebilir (2007: 49). Beşinci evrede, yaşanan travmanın hayatta kalanların çocuklarına aktarımı söz konusudur. “Tıpkı bulaşıcı bir hastalık gibi kolektif travmanın ebeveynlerden çocuklara ya da nüfusun çoğunluğundan hepsine aktarıldığını” belirten Kellermann (2007: 49) artık “mühim olan şeyin katastrofik olayın kendisi değil travmatik ‘içeriğin’ gelecek neslin bilinçli ya da bilinçsiz zihinlerine yerleştiği uzun vadeli sosyalleşme süreci” olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, ikincil kolektif travmanın birinciden çok daha farklı etkilere sahip olduğu söylenebilir. Son evrede ise yaşanan felaketin “evrensel etkileri” görülebilir. Bu etkiler, “kültürel göstergenin bir parçası olarak” (2007: 49) sonsuza dek bir topluluğa mal edilebilir. “Kolektif inanışların doğal bir parçası olan genel kültürel stereotipleri” içeren bu işaretler aynı zamanda “mitlerin, geleneklerin ve destanların da bir parçasıdır” (2007: 49) iddiasında bulunan Kellermann, kolektif hafızanın sözel tarihe yerleştiğinde “travmatik olayların tekrar tekrar

anlatıldığını” ve böylece “kültürün bir parçası haline geldiğini ve gelecek nesillere edebiyat, hukuk ve toplum yapısıyla aktarıldığını” belirtmektedir.

Kolektif travmayı bir sosyal teori olarak inceleyen Jeffrey Alexander (2012), *Trauma: A Social Theory* adlı eserinde, din, ulus, ırk, etnik köken, cinsiyet, sınıf ayrımı gibi faktörlerin rol aldığı sosyal acı deneyimlerine bir cevap olarak kolektif unsurun nasıl oluştuğunu ya da oluşmadığını ele almıştır. Yaşanan acı tam olarak nedir, kim tarafından kime yaşatılmıştır gibi soruların cevaplarını travma süreci üzerinden cevaplamaya çalışmıştır. Alexander’a (2012: 2) göre “entelektüeller, sanatçılar, politikacılar ve toplumsal hareket liderleri toplulukların yaşadığı sosyal acılar üzerine anlatılar oluştururlar” ve bu travma anlatıları toplumsal dokuda önemli bir yere sahiptir. Travmanın ancak “sosyal kimlik yaralanması” (2012: 2) olarak algılandığı takdirde kolektif travma olabileceğini ve bunun da ancak yoğun kültürel ve politik çalışmalarla gerçekleşeceğini savunur. “Entelektüeller, politikacılar ve her tür sembol üreticiler, travmatik olayları yaşatanları ve yaşayanları belirlerler” ve suçlayıcı anlatılarla bunları üçüncü taraflara aktarırlar. Bu anlatılar içerisinde “edimsel güce” sahip olan kazanacağını belirten Alexander (2012: 2-3), etkili bir edimin “güçlü semboller yaratmaya” dayandığını, travma hikâyesini anlatmak için “en etkili platformu kimin yönlendirebileceğinin önemli” olduğunu ifade eder ve hikâyenin ne kadarının kime anlatılacağına da başka bir önemli durum olduğuna dikkat çeker:

Bazı hikâyeler acımasız devletler tarafından baskılanırken, diğerleri maddi olarak desteklenmektedir. Bazı hikâyeler köklü geçmişi olan temsillerle zenginleştirilirken, diğerleri süregelen gelenekler karşısında inanılamayacak kadar mantık dışı görünmektedir. Bazı travma anlatıları homojen kitlelere hitap ederken diğerleri parçalanmış ve bölünmüş kitlelerle yüz yüze gelir ve bazıları da vardır ki onları dinleyecek hiçbir hedef kitle yoktur. (Alexander, 2012: 2-3)a

Kolektif travma kavramı, kolektif düzeyde yaşanan büyük çaplı felaketlerin topluluklar üzerindeki olumsuz etkilerinin bir göstergesidir. Uzun soluklu yaşanan bu travmalar topluluk içindeki sosyal bağların zarar görmesine ve hatta kopmasına, toplum doğasında ciddi değişikliklerin oluşmasına sebep olur: “Sosyal süreç, dinamikler ve işleyiş felaketlerle değişebilir” (Somasundaram, 2014: 55). Tıpkı bireysel travmalar gibi kolektif travmalar da topluluklar üzerinde kalıcı izler bırakır ve tıpkı bireylerde görülen benlik değişiklikleri gibi sosyal düzeyde toplumlarda kalıcı değişiklikler meydana gelir. Kolektif travmayla birlikte toplumdaki “sosyal düzen sorgulanmaya” ve “ortak değerler tehdit

edilmeye” başlar (Özcan, 2008: 54). Ancak Erikson (1991), kolektif travmaların bir topluluğa zarar verdiği gibi birleştirici bir etkisi olduğundan da bahseder. Örneğin, Vietnam Savaşı’na katılan askerlerin bir araya gelip rap grupları kurmasına ya da çocukken cinsel istismara uğramış yetişkinlerin bir araya gelerek bir topluluk kurmasına sebebiyet verebilir. Birbirlerini hiç tanımayan bireyler yaşanan kolektif bir deneyimle ortak bir paydada buluşabilirler. Buradaki en önemli nokta, travmatik deneyimin kendilerini farklı görmeye başlayan bireyler arasında “ortak bir kültür, ortak bir dil ve bir yakınlık” halini almasıdır (Erikson, 1991: 461). Travmatik bir deneyimi paylaşmak, acıları ortak olan bu bireyler arasında bir bağ oluşmasını ve böylece iyileşme sürecinin başlamasını sağlayacaktır.

Yaşadıkları psikolojik travmaları atlatmaya çalışan bireyler gibi topluluklar da kolektif travmanın üstesinden gelme yoluna gitmelidir. Zara (2018), bu travmaların üstesinden gelebilmek için kolektif travmada uzlaşma, bağışlama ve onarıcı adaletin iyileştirici rolünü incelemiştir. Travma yaşayanların acıları ancak görüldüğü, duyulduğu ve anlaşıldığı zaman travma çözülebilir ve bu noktada travma yaşatanlar da suçlarını kabul ederek üstlerine düşen sorumlulukları aldıklarında uzlaşma gerçekleşebilir. Bağışlamanın “karar verilerek yapılamayan ve yıllarca sürebilecek bir eylem” olduğunu vurgulayan Zara, bağışlamanın “adalet ve pişmanlık koşullarına” bağlı olduğunu belirtir (2018: 305). Ona göre, travma deneyimi yaşamış birey ve toplulukların “onarıcı adalet” de ihtiyaçları vardır. Toplumsal onarıcı adaletin “travmanın ortak bir deneyim, ‘bizim sorunumuz’ olarak algılandığı, acıyı paylaşmaya ve sorunlara karşı ortak hareket etmeye yönelik adımlardan oluştuğunu” belirten Zara (2018: 305), onarıcı adaletin intikam alma isteğinin önüne geçmesi gerektiğini savunur. Kolektif olarak bir iyileşme yaşayabilmek için mağdur ve suçluların çatışmaları arkalarında bırakarak tarihsel gerçekleri, yaşadıkları acı ve kayıpları yeniden değerlendirmeleri gerekir, böylece şiddetten uzaklaşarak barışa ve huzura yönelebilirler.

1.2.5. Kolektif Suçluluk

Tarih sahnesinde her zaman birbirine şiddet uygulayan, zarar veren, travmalar yaratan topluluklar var olmuştur. Bu topluluklardan bazıları yaşattıkları dehşeti haklı çıkarma, kabul etmeme ya da unutmaya yoluna giderken diğerleri yapılan hataları kabul ederek geçmişte ve şimdide yapılmış haksız eylemlerin sorumluluğunu üstlenmektedir.

Bu sorumluluğu yüklenenler, bireysel olarak yapılan hataların içinde bizzat yer almamış olmalarına rağmen içinde bulundukları topluluk adına suçluluk hissederekler. “Suçlu olma” durumu her ne kadar yasal olarak işlenen suçta bireysel sorumluluk gerektirse de suçlu olanlarla ortak bir kimlik paylaşıldığı için kolektif suçlulukta böylesi bir zorunluluk söz konusu değildir. İnsanların topluluk içi olaylara verdiği tepkiler, genellikle o olayda doğrudan yer almalarıyla değil, sosyal kimlikleriyle alakalı bir durumdur. Bu bağlamda, kolektif suçluluk, “grup üyelerinin kendi gruplarının başka bir gruba karşı olan ahlaka aykırı davranışlarından sorumlu olduğunu kabul ettiklerinde yaşadıkları rahatsızlıktan” kaynaklanır (Branscombe ve Doosje, 2004: 3).

Kolektif suçluluk, bireysel suçlulukta olduğu gibi işlenen suça karşı olumsuz bir duygu ve sorumluluk hissi yaratsa da bireysel suçlulukla arasındaki temel fark suçun içinde bizzat yer almamaktır. Bu durum, bireyin bizzat yer almadığı bir suç için kendini kolektif olarak nasıl suçlu hissedebileceği sorusunu akıllara getirir. Wohl, Branscombe ve Klar (2006: 10-11), “benlik sınıflandırma teorisi” ve “sosyal kimlik teorisi”nin bu soruya cevap verebileceğini belirtir. Benlik sınıflandırma teorisine göre, bireyler bir gruba ait olma ihtiyacı duyarlar ve kendilerini bir grup içerisinde sınıflandırır ve ancak bu durumda ait oldukları grubun hatalı davranışlarının sorumluluğunu kabul edeceklerdir. Eğer birey kendini bir grubun üyesi olarak sınıflandırmazsa grubun eylemleri ne olursa olsun o grubun bir üyesi olmaktan kaynaklanan duygu yoğunluğunu hissedemez, dolayısıyla kolektif suçluluk hissedemez. Sosyal kimlik teorisinde ise grubun, birey için daha önemli hale gelmesinden dolayı bireyler, bu grubun üyeliğinden kaynaklanan duyguları daha fazla yaşayabilir, bu yüzden de kolektif suçluluk hissetme ihtimalleri daha yüksektir.

Kolektif suçluluğu kabul etmek her zaman kolay bir durum olmamıştır. Wohl, Branscombe ve Klar’a göre “geçmişinde başka topluluklara karşı zulüm, sömürü ya da haksızlık gibi eylemleri olan bir topluluğun üyeleri (en azından teoride) kolektif suçluluk deneyimi için potansiyel adaylar” (2006: 4) olmasına rağmen kolektif suçluluk nadir rastlanan bir sosyal duygudur. İçinde bulundukları topluluğun bu davranışlarını kabul etmek, “kolektif kimlik üzerinde olumsuz etkiler bırakır” (2006: 4) ve “bireylerin kimlikleri kısmen içinde bulundukları topluluğa bağlı olduğu için, topluluklarının eylemleriyle ilgili olumlu hissetme” (Branscombe ve Doosje, 2004: 4) ve bu eylemleri haklı çıkarma eğiliminde olurlar. Ancak bu haklı çıkarmada “başarısız oldukları ya da

bu haklı çıkarmayı daha fazla devam ettiremedikleri zaman topluluklarının geçmişteki eylemlerinin şu anda var olan ahlak standartlarını ihlal ettiği gerçeğini kabullenecek kadar kolektif suçluluk” (2004: 4) duyabilirler. Böylesi bir durumda, kendilerini topluluklarından uzaklaştırmak ya da kolektif sorumluluktan kaçmak makul olmayabilir. Kendi topluluklarının verdiği “hasarın şiddetini ya da haksız olan eylemlerin derecesini en aza indirmeye çalışabilirler”; ancak her iki strateji de başarısız olursa kolektif suçluluk deneyimi yaşamak kaçınılmaz olur (2004: 4).

Kolektif suçluluk hissetmek, psikolojik bir deneyim olduğu için bunu yaşayan topluluk üyelerine yasal bir sorumluluk yüklemeyiz. Çoğunlukla zarar gören ve haklı olan tarafa resmi özürler ile geçmişin ve hala devam eden etkilerin telafisi için tazminatlar sağlanarak karşı tarafa olan sorumluluk yerine getirilmiş olur. Wohl, Branscombe ve Klar (2006: 5), kolektif suçluluğu en net şekilde görebilmek için Almanya’nın geçmişte yaşanan Yahudi Soykırımı’na verdiği tepkilere bakılması gerektiğini belirtir. Almanya, bu soykırımın sorumluluğunu resmen kabul etmiş, suçluluğunu kamuoyuna duyurmuş, 1950’lerin başında soykırımdan kurtulanlara ve hayatını kaybedenler için İsrail’e maddi tazminat ödemiş, 1980’lerde bu soykırımı reddetmeyi yasaklamış ve 1990’larda Berlin’de Yahudi Soykırımı anıtını inşa etmiştir. Ancak, tüm bunlar toplama kamplarının boşaltılması ve katliamın bitmesinden çok sonra gerçekleşmiştir; öncesinde halk işlenen tüm bu suçlar için “ahlaki sorumluluk ve suçluluk hissetmeyi reddetmiştir” (2006: 6). Almanya, gerçekler netlik kazandıkça işlenen vahşeti kabul etmiş ve kolektif suçluluk duyarak üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiştir. Ne var ki, geçmişte yaşanan olumsuzluklarla başa çıkmada her topluluk ya da ulus aynı tepkiyi gösterememekte ve aktif olarak gerçekleri reddetme ya da yapılan vahşeti haklı çıkarma yoluna gitmektedir. Verilen zarar ne kadar büyük olursa olsun haklı çıkarıldığı sürece kolektif suçluluk yok denecek kadar az olacaktır (Branscombe, Slugoski ve Kappen, 2004: 17). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, 1945’te Hiroşima ve Nagazaki’ye attığı atom bombalarının insanlık dışı olduğu gerçeğini göz ardı etmiş, hiçbir zaman bu konuda suçluluk duyduğunu dile getirmemiş ve sebep olduğu vahşeti resmen kabul etmemiştir. Hatta attıkları bombaların savaşa bir son vermesi için gerekli görüldüğünü belirterek yapılan eylemi haklı çıkarma yoluna gitmişlerdir. Bu iki durum değerlendirildiğinde içinde bulunduğu topluluğu yücelten insanların “topluluğun eylemlerini meşrulaştırma çabasına gireceği” ve böylece “kolektif suçluluğu göz ardı edebileceği” görülebilir (Roccas, Klar

ve Liviatan, 2004: 145). Ancak, topluluklarına eleştirel olarak yaklaşanlar, yapılan yanlış eylemleri temize çıkarmaya çalışmazlar, bu yüzden de kolektif suçluluk hissetme ihtimalleri daha yüksektir: “Aslında, birey ancak kendini haksız yere başka bir gruba zarar veren bir grubun üyesi olarak sınıflandırdığında kolektif suçluluk mümkün olabilir. Grup üyeleri, gruplarının suçlarını bilişsel olarak temize çıkarabildiklerinde, kolektif suçluluk için önemli bir prensip göz ardı edilmiş olur” (Wohl, Branscombe ve Klar, 2006: 11). Bu da bizlere bir topluluk tarafından yapılan hatanın sonuçları ne kadar aşikâr ve korkunç olursa olsun o topluluğun üyelerinin eylemi haklı çıkarma yoluyla kolektif suçluluk duymaktan tamamen uzaklaşabileceğini göstermektedir.

Suçluluk, başkasına zarar vermeyle sonuçlanan bir eyleme karşı sorumluluğu kabul etmeyi yansıttığı için yapılan yanlış düzeltmek amacıyla bir isteklilik hali yaratır. Kendilerini en çok suçlu hissedenler, pişmanlıklarını dile getirirler ve hatalı davranışları için affedilmek isterler (Branscombe, Slugoski ve Kappen, 2004: 17). Bu bağlamda, kolektif suçluluğun topluluklar arası ilişkileri geliştirmeye yardımcı bir sosyal faktör olduğu söylenebilir. Kolektif suçluluğun topluluklar için bir diğer faydası da toplulukların geçmişlerini gözden geçirerek yaptıkları hataları kabul etmelerini ve bedel ödedikleri bu hataları yenilememek için çaba göstermelerini sağlamasıdır. Bu sebepten dolayı, kolektif suçluluğun önemli bir sosyal psikolojik mesele olduğunu vurgulayan Branscombe ve Doosje’ye (2004: 7) göre bu suçluluğu kabullenme “sadece geçmişle alakalı değildir, günümüzdeki ve gelecekteki gruplar arası ilişkilerde ciddi yansımaları vardır” ve doğru sosyal psikolojik şartlar altında “gruplar arası ilişkilerin durumunu değiştirmede motive edici bir güç” olabilir.

1.3. TRAVMA VE BELLEK

Üzüntü, acı, şiddet, kayıp, korku, vahşet duygularıyla dolu hatıralar, hemen her dönemde insanların belleklerinde yer etmiştir; ancak 19. yüzyılla birlikte acı veren yeni bir bellek ortaya çıkmıştır: “(bu bellek) eski zamanlardakilerin aksine, ‘travmatik’ adı verilen daha önce tanımlanmamış bir psikolojik durumdan kaynaklanmıştır ve ‘bastırma’ ve ‘çözülme’ diye adlandırılan unutmamanın daha önce bilinmeyen türleriyle ilişkilendirilmiştir” (Young, 1995: 3). 18. yüzyılda belleğin sadece “imge ve sözel içerikten” oluştuğu düşüncesi 19. yüzyılla birlikte genişletilerek, “eylem ve fiziksel durumları” (Young, 1995: 4) da içermeye başlamıştır. Böylelikle, “korkutucu ve rahatsız

edici deneyimlerin bireyin bilinçli bir kontrolü olmaksızın otomatik davranışlar ya da tekrar eden eylemlerle ortaya çıkan hatıralar” üretebileceği inancı doğmuştur (Young, 1995: 4). Bu dönemlerde yapılan bellek çalışmaları, 1980’de travma sonrası stres bozukluğu tanısının ortaya atılmasıyla birlikte yoğunlaşan travma çalışmalarıyla “travmatik bellek” kavramının doğmasını sağlamıştır.

Pierre Janet 1889’da travma ve bellek ilişkisini ele almış ve travma deneyiminin doğası nedeniyle travmatik belleğin bireyin anlama sisteminde özümsemediğini iddia etmiştir. Bu sebepten dolayı, travmatik anı “bir çözülme süreci izleyerek” bilinç durumundan kopar ve bilinçdışında depolanır. Bireyin bilicindeki normal anılarından ayrılan bu travmatik anı artık “istem dışı hatırlamalarla” kendini gösterecektir (Aktaran: Dekel ve Bonanno, 2013: 26). Janet, travma ve bellek arasındaki bu ilişkiyi annesini kaybetmiş olan hastası Irene’nin verdiği tepkiler üzerinden açıklar. Uzun zamandır hasta annesine bakan Irene, annesinin öldüğünü kabullenmez. Yatakta yatan cansız bedeniyle konuşur, ona ilaç vermeye çalışır, temizliğini yapar. Bir yakını tarafından öldüğü söylendiğinde buna inanmak istemez, cenaze törenine katılmayı reddeder, cenazede kahkahalar atar. Yatırıldığı hastanede boş yatakta hayali biri varmış gibi su içirmeye, konuşmaya vs. çalışır. Daha sonra Janet ile altı ay süren tedavi ve hipnoz terapilerinden sonra annesinin öldüğü gerçeğini dile getirmeyi başarır. Bu hastasında Janet’nin gördüğü en büyük sorun annesinin ölümünü hiçbir şekilde hatırlamamasıdır. Ancak, bir yandan annesinin ölümüyle ilgili bir bellek yitimi yaşarken öte yandan o geceyle alakalı birçok detay hatırlamaktadır. Irene’nin o gece yaşadığı her şeyi sürekli tekrar etmesini otomatik davranış olarak gören Janet, bu otomatik davranışlar normal insanlarda yeme, içme gibi alışkanlıklarken Irene’dekinin travmatik anıların tekrar eden eylemleri olduğunu belirtmiştir (Aktaran: van der Kolk ve van der Hart, 1995: 162). Irene örneği, travmatik anıların daha sonra bireyin hayatında nasıl davranışsal olarak yeniden ortaya çıktığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Janet, Irene vakasını kullanarak travmatik bellek ve normal bellek arasında net ayrımlar yapmıştır. Ona göre, travmatik bellek “zamanla değişmeyen sabit imgeler, hissiyatlar, duygusal ve davranışsal durumları” içerir (van der Kolk 2007: 296). Bu travmatik anılar, “duruma bağılırlar ve isteyerek hatırlanamazlar” (2007: 296). Sosyal beklentileri de karşılayamayan bu belleğin aksine, normal (öyküsel) bellek “anlamsal ve semboliktir; sosyaldır ve hem anlatıcının hem de dinleyicinin ihtiyaçlarına uyum

sağlayabilir ve sosyal taleplere göre genişletilebilir ya da daraltılabilir” (2007: 296). Burada bahsedilen travmatik bellekte olmayan sosyal beklentiler, normal bellekle önemli bir ilişki içerisindedir çünkü hatırlamaya çalıştığımız anılar sosyal bir ortam içinde bireylerin yüklediği anlamlarla oluşturulmuştur: “. . . insanlar, normalde, anılarını bir topluluk içinde oluştururlar. Anılarını hatırlamaları, fark etmeleri ve saptamaları da yine bir sosyal ortam içinde gerçekleşir” (Halbwachs, 1992: 38). Travmatik bellek, bireyin belleğinde izolasyon halinde olduğu için bilinçli bir anlam üretme söz konusu değildir; bu yüzden birey bahsedilen sosyal ortamla ilişki kuramaz. Sonuç olarak, bireyi sosyal olarak kuşatan şeylerle anlam üretme sürecine dahil olamaz ve bireyin dil ve konuşma dünyasına giremez.

Freud ve Breuer’in “Histerikler asıl anımsamalardan acı çekelerler” (2013: 56) düşüncesinden hareketle asıl travmatik olan şeyin olayın kendisi değil daha sonra hatırlanması olduğu ve bu hatıraların ısrarcı bir şekilde geri dönüşler, kabuslar, halüsinasyonlar şeklinde bireyleri ele geçirmesine daha önce değinilmiştir. Freud’a göre, travma yaşayan bireylerin zihninde bilinç ve bilinçdışı durumlar mevcuttur ve travmatik hatıralar, bilinçdışı durumundan histerik semptomlar, rüyalar ve açıklanamayan bazı davranışlarla bilince sızarlar. Travma kurbanı için yaşanan olay hatırlanamayacak kadar korkunçtur, bu yüzden de belleği bastırarak bilinçdışına iter. Bellek bastırıldığı için, birey travmatik olayı geçmişe ait bir şey olarak hatırlamak yerine bilinçsiz bir şekilde yeniden yaşar (Freud, 2006b: 31). Ellenberger (1994: 29), travmatik belleğin bir tür patojenik (hastalığa yol açan) sır olduğunu iddia eder. Bu hatıralar sırdır; çünkü bireyler, onları başkalarından ya da kendilerinden saklarlar; patojeniktir, çünkü saklanan bu sırlar psikolojik rahatsızlıklara sebebiyet verirler.

Van der Kolk, ‘Trauma and Memory’ (2007: 280-281) adlı makalesinde, iki ana bellek sistemine vurgu yapar. İlki, açık bellek olarak da bilinen ve bireyin yaşadığı deneyimlerin ve gerçeklerin bilinçli olarak hatırlandığı bildirimsel bellektir. Bu bellek “daha sonra geri kazanılabilir anıları dilin organize etme, kategorize etme, bilgi ve deneyimleri depolama özelliklerine” dayanır (Wolynn, 2016: 54). Diğeri ise bildirimsel olmayan (örtük ya da prosedürel) bellektir. Bu bellek, “yetenek ve alışkanlıklar, duygusal tepkiler, refleksif eylemler, klasik koşullanma tepkilerinin anılarına gönderme yapar” (van der Kolk, 2007: 280-81). Bildirimsel bellek gibi bilinçli farkındalık gerektirmez. Araba sürmek gibi otomatik olarak hatırladığımız bilgiler bu bellektir. Yaşanan

travmatik olaylar da bu bellekte depolanır. İnsanların travmatik bir olaya maruz kaldıklarında sözcüklerle anlatılamayan bir dehşet yaşadıklarını belirten van der Kolk ve van der Hart (1995: 172), yaşanan deneyimin “dil düzeyinde organize edilemeyeceğini” ve bu yüzden belleğin kelimeleri düzenleyemeyeceğini belirtmektedir. Travmanın anısı, “hatırlamanın bildirimsel ya da sözlü mekanizmalarına” uzak olduğu için “fiziksel duyarlık, davranışsal yeniden sahneleme, kabuslar ve geri dönüşlerle” (Whitehead, 2009: 115) organize edilir. “Sözcükler olmadan, olayın anısına tamamiyle erişmemiz mümkün değildir” (Wolynn, 2016: 56) ; dolayısıyla yaşanan deneyim anlamlandırılmaz ve örtük bellekte diğer anılarımızdan ayrı olarak parçalanmış ve tanımlanmamış bir halde depolanır. Van der Kolk (2007: 289) da insanların travmatik anıları deneyimlemesiyle önemli kişisel olayları deneyimlemesi arasında ciddi farklar olduğunu ileri sürmüştür. Travmatik anı “diğer anılardan ayrılacağı ve ilk etapta dilsel unsurları içermeyen duyuşsal parçalar halinde bellekte depolanacağı” için kurbanlar, ancak belli bir süre geçtikten sonra yaşadıkları travmayı dile getirebileceklerdir. Travmatik deneyim yaşayan bu bireylerde sadece parçalanmış anılar mevcuttur; bu yüzden de ne “hikâyelerini öyküsel bir formda dile getirebilirler” ne de “iletişim işlevini yerine getirebilirler”. Ancak zaman içerisinde yaşadıkları deneyimi kavradıkça “başlarına gelenleri açıklayan bir anlatı” (2007: 289) oluşturabilirler.

Normal (bildirimsel) bellek ile travmatik belleği kıyaslayan Young normal bellekteki hatıraların zaman içerisinde kaybolacağını ve hatta bu hatıraların birbirine karışacağını belirtir ve bu hatıraların geçmişe ait olduğunu ve yaşanan ana “nostalji, pişmanlık ve artık olmayan şeyler için bir istek” olarak dahil olduğunu iddia eder (1995: 29). Travmatik bellek için aynı durum söz konusu değildir; yıllar sonra bile hala bozulmadan, kendini yenileyen varlığıyla, ortaya çıktığı anı sürekli yeniden yaşatarak var olacaktır. Young’a göre normal bellek “bir iz” ise travmatik bellek “zihinsel bir parazit”tir (1995: 29). Benzer şekilde, travmatik hatıraların diğer güzel ya da nötr hatıralardan farklı kodlandığını belirten Mucci (2013: 94), yaşanan deneyimin bireyin kavrama kapasitesinin ötesinde olduğu için “travmatik anıların soyutlanmış imgeler halinde farklı duygusal durumlara parçalanırken, travmatik olmayan anıların bildirimsel bellekte net bir zaman çerçevesi içinde bir anlatı formunda kodlandığını” savunur. Mucci’ye göre, travmatik anılar, çoğunlukla istekli hatırlamalardan uzakta, gerçekle gerçek olmayan algısı arasında bir yeredir. Van der Kolk ve van der Hart (1995: 176),

travmatik belleğin “başa çıkılamayan deneyimlerin özümselemeyen parçaları” olduğunu ve “var olan zihinsel düzenle entegre olup anlatı diline dönüşmesi gerektiğini” iddia ederler. Bu durumun başarıyla gerçekleşebilmesi için travma deneyimi yaşamış bireyin sürekli belleğe dönmesi gerekir. Tam bir iyileşme durumunda, birey artık travmatik hatıraları yeniden yaşamak zorunda kalmayacaktır. Kurban hikâyesini anlatacak, geçmişe dönüp yaşananları görebilecek ve hayatında bunlara yer açacaktır.

Son dönem travma çalışmalarında belleğin travmadaki önemi üzerinde duran Caruth’a (1996) göre, travmatik bellek paradoksaldır çünkü travmatik olayların hatırlanması bir yandan mümkün değilken diğer yandan bu olaylar sürekli olarak yeniden yaşanır. Travma kurbanı yaşadığı vahşetle birlikte travma sonrası bellek yitimi yaşar ve olayı net hatırlayamaz; ancak bu travmatik anı sürekli olarak bireyin hayatına istemsiz bir şekilde girer. Travmatik anıların bu sürekliliğini LaCapra (2014: 89) şu şekilde dile getirir:

Travmatik bellekte, olay bir şekilde kaydedilir ve şimdiki zamanda, ara sıra, fiilen zorunlu olarak tekrarlayan bir biçimde yeniden yaşanabilir. Kontrollü ya da bilinçli hatırlamaya bağlı değildir. [...] Ancak geçmiş kontrolsüz bir şekilde yeniden yaşandığında şimdiki zamanla arasında bir fark yokmuş gibi olur. Geçmiş, kesin gerçekliğinde tekrar etse de etmese de ya da yeniden canlanıp canlanmasa da birey kendini olayı yeniden yaşıyormuş gibi orada hissederek burası ve orası, şimdi ve o zaman arasındaki mesafe çöker.

Caruth gibi LaCapra da bireyi ele geçiren travmatik deneyimin dışı vurulabileceğini ancak sözel olarak kontrollü bir biçimde ifade edilemeyeceğini ileri sürer. Kurbanın ağzından kelimeler çıkabilir, ancak çıkan bu kelimeler de geçmiş tarafından ele geçirilmiş olduğu için ya dışavurum ya da yeniden sahnelemeden başka bir şey değildir. Ne zaman ki geçmiş, bellekte hatırlanır, işte o zaman dil de işlevini kontrollü olarak yerine getirir ve birey hikâyesini anlatarak çözüm işlemi sürecine girmiş olur.

1.3.1. Kolektif Bellek

Bellek üzerinde yapılan çalışmalar zamanla hatırlamanın kişisel deneyimin ötesine geçtiğini saptamış ve bireysel ve kolektif bellek arasındaki ilişkiye odaklanmaya başlamıştır. Kolektif bellek üzerine ilk çalışmalar Maurice Halbwachs tarafından yapılarak kolektif belleğin teorik temelleri atılmıştır. Halbwachs, kolektif belleğin aynı

gruba dahil olan insanlar tarafından paylaşılan imgeler, fikirler ve duygular olduğunu ileri sürmüştür: “[...] hatırlayanlar, grup üyeleri olarak bireylerdir. Bu hatırlamalar, karşılıklı olarak birbirlerini desteklerken ve hepsi için ortakken, tek tek bireyler bunları deneyimleme yoğunluğunda farklılık gösterirler” (1980: 48). Kolektif bellek sadece bireylerin zihinlerinde değil aynı zamanda eylemlerinde ve sosyal ilişkilerinde de bulunur. Bireylerin hatırlayabilmek için “sosyal çerçevelere” ihtiyacı olduğunu vurgulayan Halbwachs (1992: 40), belleğin “sosyal normları kodlayarak geleneksel anlatı ve dil modelleriyle oluştuğunu” öne sürer. Bireylerin geçmişe ait algıları, yaşadıkları toplumda zaten var olan düşünce ve değerlerle şekillenir ve bu süreç dil ile başlar: “Toplumda yaşayan insanlar, anlaşılır buldukları kelimeleri kullanırlar: Bu kolektif düşüncenin ön şartıdır. [...] Her an geçmişimizi yeniden oluşturmamızı sağlayan şey, dil ve ona bağlı tüm sosyal adetlerdir” (Halbwachs, 1992: 173). Pit Péporté (2011: 12), benzer şekilde, kolektif belleği “bir topluluğun geçmişi hakkında ürettiği ve muhafaza ettiği fikirler bütünü” olarak tanımlar ve bu bağlamda insanların tarihten çıkardığı dersleri ve idealleri yansıttığını öne sürer.

Kolektif belleği “ortak bir geçmişin anıları” olarak tanımlayan Eyerman (2003: 6), Halbwachs’ın görüşlerini benimseyerek kolektif belleğin “bireyüstü” olduğunu ve “bireysel belleğin bir gruba ilişkisiyle bağlantılı olarak” oluşacağını belirtir. Bellek her zaman “grup belleğidir” çünkü “birey bir topluluğun türevidir” ve “topluluk da ortak bir belleğin sürekli yansımalarıyla kendinin farkına varır” (2003: 6). Eyerman’a göre her zaman kullanılan “eşsiz, biyografik bir bellek” (2003: 6) vardır ve her zaman kaynağını kolektif bir tarihten alır. Ortak bellek, topluluk üyelerine “bilişsel bir harita sağlar” (2003: 6) ve o topluluğa ait üyeler davranışlarını, kim olduklarını ve nereden nereye gitmekte olduklarını bu bilişsel haritaya göre şekillendirir. Bu açıdan kolektif bellek, “sosyal bir gerekliliktir” ve “ne birey ne de toplum onsuz olabilir” (2003: 6). Kolektif bellek her zaman ait olduğu grubun “kararlaştırılmış ve seçici hatıraları” (2003: 7) olduğu için mitlere de benzetilir (bkz. Halbwachs, 1980; Neal, 1998; Eyerman, 2003). Halbwachs’ın belleğin “bugüncülük” (geçmiş bugünün inançları ve bilgisi ışığında değerlendirme) yaklaşımından yola çıkarak Eyerman (2003: 7) bu benzerliği şu şekilde açıklar:

Kolektif bellek bir grup nosyonu için temeldir ve bu yüzden tarihi durumlara uyması için sürekli olarak yenilenmelidir. Bu kolektif bellek tarihi olaylara, yani kaydedilen

ve başkalarının bilinen olaylara, göndermede bulunurken bu olayların anlamları grubun ihtiyaçları ve ilgileri açısından, elbette belli sınırlar içerisinde, yorumlanır.

Bu bağlamda, kolektif anılar, olayların gerçekliğinin ilgili anlamlarından daha önemsiz olduğu bir mit oluşturma şekli olarak görülür. Bir topluluğun erdemli olarak algılanmasını sağlamak için kolektif anılara da mitler gibi kutsal anlamlar yüklenir (Neal, 1998: 215). Nigel Hunt da kolektif bellekte mitlerin önemini vurgulayarak folklor ve mitlerin insanları biraya getiren bağlar olduğunu ve toplumun ahlaki ve davranışsal yönünü geliştirdiğini savunmaktadır. Toplulukların “mitlerin ve fikirlerin içselleştirilmesiyle” var olacağını belirten Hunt (2010: 107) ulusal bir topluluğun “gelenekler ve anma eylemleriyle gelişebileceğini” ileri sürer.

Hunt (2010: 97) bir topluluğun geçmişiyle ilgili ortak anıları olarak tanımladığı kolektif belleğe sahip olmak için bireyin olayı bizzat yaşamış olması gerekmediğini ileri sürer; önemli olan “tarihi terimler değil bellekteki düşüncedir”. Bu duruma İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra doğan bireylerin bu savaşı hala bir anı olarak görebilmeleri örneğini verir. Ona göre bunun iki sebebi vardır: İlki, etrafında bu savaşı deneyimlemiş olan insanlar vardır ve bu insanlar yaşadıkları deneyimleri yansıtan davranışlarda bulunmaktadır; ikincisi, savaşın fiziksel etkileri hala görünür durumdadır (2010: 97). Hunt (2010: 103), normal bir psikolojik süreç olarak üç kuşak boyunca bir bellek geçişi olduğunu ifade eder: İlk kuşak yaşadıklarını hatırlayanlar, ikinci kuşak deneyimi yaşayanların çocukları (bunlarda anılar daha zayıftır ama yine de anı formundadır), üçüncü kuşak ise dede ve ninelerinden dinledikleriyle anılarını oluşturan torunlardan oluşur. Bu kuşaktan sonra, olaylar “olayı yaşayan ve doğrudan ya da dolaylı olarak gelecek nesillere yaşadıklarını aktaracak hiç kimse kalmadığı için geçmişte kaybolmaya” (2010: 103) başlar. Çocuklar ve torunlar yoluyla aktarılan anı, “büyük çaplı bir toplumsal olayla ilişkiliyse kolektif bellek olabilir ya da sadece aileye ait bir olayla ilişkiliyse ailesel bir hatıra olarak kalır” (2010:103). Hunt’a (2010: 105) göre, bu yolla, “kolektif bellek toplumda bir süreklilik sağlar”; kolektif bellekle topluma ait bilgiler depolanır ve kendi “bireysel ve sosyal kimliklerini yaratabilmeleri için” sonraki kuşaklara aktarılır. Kolektif anılar, bireylerin “toplumsal birlik hissi” yaşamasını sağlar; bu yüzden bireyin sosyal kimliği için bazen “objektif tarihi bilgilerinden daha önemli” olabilir.

Her ne kadar kolektif bellek literatüre girmiş ve üzerinde birçok çalışma yapılmış olsa da belleğin sadece bireysel olabileceğini, kolektif olamayacağını iddia eden

akademisyenler de vardır. Susan Sontag, *Regarding the Pain of Others* adlı eserinde “kolektif bellek diye bir şey olamaz” iddiasında bulunur; ona göre bellek “kişiseldir, ‘tekrar üretilmez’ – sahibiyle beraber ölür” (2003: 85). Kolektif belleğin bir hatırlama değil de herhangi bir olayı önemli gösterme ve fotoğraflarla olayın hikâyesini zihinlerimize yerleştirme gibi bir şart koşma (koşullama) olduğunu ileri sürer. Sontag (2003: 85) ideolojilerin de “önemli ortak fikirleri kapsayan ve öngörülebilir düşünce ve duyguları tetikleyen [...] imge arşivleri, temsili imgeler” yarattığını savunur. Örneğin bomba atılan bir yerdeki dumanın resmi ya da çizgili pijamalarıyla bir Yahudi resmi gibi bir imge, topluluktaki bireylerin duygu ve düşüncelerini harekete geçirebilir. Sontag’ın bu iddialarını “Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past” adlı çalışmasında değerlendiren Aleida Assmann (2010: 49), bireylerin hatırladıklarıyla alakalı metinler, imgeler ve filmler üreten bir toplumda yaşadığı için doğal olarak bireysel belleklerinin belli bir noktaya kadar temsillerle etkileşim halinde olacağını belirterek bireysel anılarla ideolojiler arasında yapılan ayrımı eleştirmiştir. “Bireysel anıların sahibiyle öleceği” iddiasını eleştirerek bu anıların sosyal bir düzeyde “sonraki kuşaklar tarafından yeniden oluşturup temsil edilebileceği” gerçeğini dikkate almadığını belirtmiştir. Sontag’ı eleştiren Assmann (2010: 49-50), Halbwachs’ın fikirlerini destekleyerek onun ortaya attığı sosyal çerçeve kavramının, akademisyenleri “bireysel anıların sosyal anılara dahil olarak kolektif belleğin oluşmasını sağladığı” fikrine götürdüğünü ileri sürmüştür. Ancak, kolektif bellek kavramının teoride sosyal, politik ve kültürel olarak ayrılması ve daha fazla detaylandırılması gerektiği önerisinde de bulunmuştur.

1.3.2. Miras Kalan Travmatik Bellek: Kuşaklararası Travma

Bu bölümde travma ve travmatik belleğin sadece yaşandığı yerde ve zamanda kalmayıp daha sonraki kuşaklara nasıl aktarıldığı ve bu kuşaklar üzerinde ne gibi etkiler bıraktığı ele alınacaktır. Dekel ve Goldblatt (2008: 281), klinik gözlem ve deneysel araştırmaların travmatik bir olayın etkilerinin sadece bu deneyimi yaşamış bireylerde değil aile ve arkadaş gibi etrafında bulunan bireyler üzerinde de görülebileceğini gösterdiğini belirtmiştir. Bu durumu tanımlamak için literatürde “ikincil travmatizasyon”, “ikincil travmatik stres”, “ortak mağduriyet”, “ikincil hayatta kalan”, “travmatik karşı aktarım”, “temsili travmatizasyon” gibi çok sayıda ifade kullanılmıştır

(2008: 281). Bu alanda yürütülen çalışmaların çoğu Yahudi Soykırımı kurbanlarının aileleriyle yapılmıştır. Travma ve bellek çalışmaları yürüten birçok akademisyen her ne kadar etkisi travmatik deneyimi yaşayan kişiler üzerinde olduğu kadar olmasa da travmanın sonraki kuşaklara aktarıldığı fikrini desteklemektedirler (Kellerman, 2007; Hirsch, 2008; Mucci, 2013; LaCapra, 2014). Benzer şekilde, LaCapra da (2004: 108), bir olayı doğrudan yaşamamış bireylerin travma sonrası semptomlar gösterebileceğini ve bu durumun özellikle “hayatta kalanların çocukları ve yakınlarında” öne çıktığını; ancak bazen geçmiş tarafından ele geçirilen suçluların da “diğerlerinin yaşadıklarını yeniden yaşama” eğilimi gösterdiğini iddia etmiştir.

Travmanın kuşaklararası aktarımı iddiası, Yahudi Soykırımı’ndan hayatta kalanların sonraki kuşaklara aktardıkları travmatik deneyimler ve anıların bu kuşaklar üzerinde etkilerinin incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Hirsch (2008), Yahudi Soykırımı anılarının aktarımı ile ilgili çalışmalarla ortaya attığı “post bellek” kavramını şu şekilde tanımlamıştır: “Post bellek, kültürel ve kolektif travmaya tanık olanlardan sonra gelen neslin, onlardan önce gelenlerin deneyimlerine, sadece hikâyeler, imgeler ve birlikte büyüdükleri kişiler arasındaki davranışları aracılığıyla “hatırladıkları” deneyimlere yatkınlık duymalarıdır” (2008: 106). Hirsch, ebeveynleri travmatik deneyim yaşamış olan ikinci kuşak bireylerin, her ne kadar kendileri bu deneyimi yaşamasa da olayları yeniden hatırladığını çünkü “doğumlarından önce gerçekleşen bu olayların onlara kendi anılarıymış gibi derinden aktarıldığını” öne sürer (2008: 103). “Ebeveyn geçmişi” olarak ikinci kuşaklara aktarılan bu anılar, “bir önceki kuşağın anılarıyla o kadar bağlantılıdır ki orada bulunup o deneyimi yaşamadıkları halde o travmatik bellek kendilerine aktarılmış” olur.

Kolektif travma bölümünde toplumların travmaya verdikleri tepkilerin evrelerinden bahsederken beşinci evrede travmanın kuşaklararası aktarımı olduğu belirtilmişti. Bu ikincil travmatizasyonun ilkinden farklı etkileri olduğunu bildiren Kellerman (2007: 49), travmatik olay “uzun vadeli bir sosyalleşme süreciyle” kurbanların çocuklarının bilinçlerine yerleştiği için bu travmanın kuşaktan kuşağa (ebeveynlerden çocuklara ya da tüm topluluğa) “salgın bir hastalık” gibi aktarıldığını öne sürer.

Codde (2009: 62), travma aktarımının üç mekanizmayla gerçekleştiğini dile getirir. Bunlardan ilki, tanıkların anlattıklarını dinleyerek “ikincil tanık” olma ve travmatik

deneyimi yüklenmedir. Bu durum LaCapra'nın dinleyicinin kendini kurbanla özdeşleştirmesi olarak tanımladığı “temsili travma” (2004: 132) deneyimidir aslında. Codde (2009: 63) travmatize olmuş ebeveynlerin sessiz kalmaları durumunda da ikinci kuşağın travma semptomlarını yaşayacağını iddia eder. Bu iddiasını “bozuk aile düzeni” olarak gördüğü ikinci mekanizmaya dayandırır. Travma yaşamış ebeveynlerin yaşadıkları psikolojik rahatsızlıkların çocuklarının gelişimine olumsuz etkisi olduğunu belirtir. Gelişim döneminde “güvenlik hissi ya da istikrar” gibi sorunlarla karşılaşan çocukların “ailelerinin travmalarına mirasçı olmak” değil “ebeveyn rolünün yanlış işleyişinden kaynaklı yeniden travma” yaşadıklarını ileri sürer (2009: 63). Üçüncü mekanizma, birçok genetik bilimci tarafından ortaya atılan şiddetli travmatik deneyimlerin “bir sonraki nesillere aktarılan genetik materyali değiştirdiği” iddiasıdır. Bu iddiaya göre hayatta kalanların çocukları ve torunlarına aktarılan “genetik izler” vardır (2009: 63). Ancak, bu iddia günümüzde oldukça tartışmalı bir konu olup henüz tüm genetikçiler tarafından doğruluğu onaylanmamıştır.

1.4. TRAVMA VE EDEBİYAT

“... travmanın yarası açık kalsa bile, sanat yoluyla ‘tercüme edilme’ sürecinde acısı dindirilebilir.”

E. Ann Kaplan, *Trauma Culture*

Lerner ve Micale (2001), travmaya olan tarihsel ilgiyi üç kategoriye ayırmıştır: Bunlardan ilki tıp alanında yapılan çalışmalar, ikincisi geçmişteki psikiyatrik fikir ve uygulamaların sosyal ve kültürel şekillenmesini inceleyen çalışmalar, üçüncüsü ise travmanın edebiyat ve sanatta temsilini inceleyen çalışmalardır. Lerner ve Micale, bu çalışmaların, “insanlığın endüstriyel modernleşme ve kitlesel, teknolojik savaşa karşı verdikleri bireysel ya da kolektif tepkilerle ilgili geçmiş deneyimlerinin güçlü bir ikonografisini” (2001: 7) ortaya çıkardığını savunur.

Travma konusu pek çok çağdaş sanat dalında incelenmekte ve insanların yaşadıkları travmalar, merak ve sempati hissi uyandırarak çeşitli sanat dallarıyla—edebiyat, sinema, fotoğrafçılık vb.—hedef kitleye aktarılmaktadır. Artık çağdaş sanat dallarında, eskiden olduğu gibi “tarihsel gerçeklerin kuru eleştirisi ve belgesel” yerine, travma çalışmalarının belirgin bir özelliği olarak görülen “deneysel yöntemler” (Kostova,

2013: 48) kullanılmaya başlanmıştır. Kostova, kullanılan bu tekniklerin “gerçekliğin sosyal ve tarihsel anlaşılmasını yeni bakış açılarıyla temsil eden yaklaşımları” (2013: 48) savunmaya yardımcı olduğunu belirtir. Örneğin savaşta yaşanan bomba şokunu aktarmada tarihin yapamadığı ancak edebiyatın yapabildiği şeyi sorgulayan Loughran (2010: 96), bir tarihçi ve şairin yazdıklarını kıyaslamış ve tarihçinin bir olayın olma nedenini sorgularken şairin bu olayın duygusal yönünü merkeze alarak okuyucuya aktarmayı amaçladığını belirtmiştir. Bu konuda aynı noktaya değinen Lerner ve Micale (2001: 7) de savaş romanlarının artık “geleneksel savaşı idealize etme ve kahramanlaştırma” geleneğini bırakarak “savaşın duygusal ve psikolojik sonuçlarına vurgu yapmaya” başladıklarını belirtmişlerdir. Yani tarihçi olayların gerçek sebeplerini irdelemeyi amaç edinip bunu arşiv diliyle gerçekleştirmeye çalışırken karakterlerin iç dünyalarına odaklanan şairler, sebepleri göz ardı ederek edebi bir dille okuyucuya yaşanan travmanın psikolojik ve duygusal boyutlarını taşıyabilir.

Kostova ve Loughran gibi travmayı dile getirmede edebi eserlerin neden daha uygun olduğu ve bu anlatıları travmanın nasıl şekillendirdiği sorularına cevap arayan Pederson (2018: 98), travma deneyimini tam olarak anlatmada “tarihi, nesnel ve arşiv” dilinin yetersiz kaldığını iddia etmektedir. Bu bağlamda, travma teorisyenleri, travmayı dile getirmede edebi dilin önemli bir rolü olduğunu vurgularlar. Caruth’a göre, travmanın edebi olmayan bir dille doğrudan aktarılması “hipnotik ve hissizleştirme” (Caruth ve Hartman, 1996: 647) özelliği yüzünden tam olarak gerçekleştirilemez. Örneğin, Yahudi Soykırımı kurbanlarının uzun bir sessizlikten sonra hikâyelerini anlatmaya karar vermesiyle birlikte başlayan ve travma anlatıları için önemli bir noktada olan tanıklık edebiyatı için LaCapra, ancak “salt belgesel bilgi” den öteye geçtiğinde öneminin artacağını belirtmiştir (2014: 86). Bu teorisyenlere göre edebi kurgu, tanıklık yazınının ötesine geçebilir, çünkü kurgu tanığın göremediği ya da duyamadığı yerlere ulaşabilir. Ayrıca, Levi’ye göre hayatta kalanlar, yaşanan travmatik olayların hepsini dile getiremeyebilir: “Biz, hayatta kalanlar, gerçek tanıklar değiliz . . . biz, kaçamak cevapları ya da yetenekleri ya da şanslarıyla dibi görmemiş olanlarız. Dibi görenler, Gorgon’u görenler, bunu anlatmak için geri dönmediler” (1988: 63-64). Bu durumda, tanıklık yazınının yetersiz kaldığı yerde kurgu devreye girebilir, çünkü kurgunun teknik olarak başkalarının şahit olmadığı işkence, ölüm gibi anlarda neler olduğunu okuyucuya aktarabilme gibi bir özelliği vardır. Tanıklık yazını ile başlayan Yahudi Soykırımı

hikâyeleri zamanla kurgusal boyuta taşınmış ve bu tanıklıklara dayanan çok sayıda kurgusal Yahudi Soykırımı anlatısı kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları, Thomas Keneally'nin *Schindler's Ark* (1982); Martin Amis'in *Time's Arrow* (1991); Wilkomirski'nin *Fragments* (1996); Jonathan Safran Foer'in *Everything is Illuminated* (2002) adlı eserleridir.

Travma anlatısıyla ilgili en çok sorgulanan konu bireyle birlikte dilini de ele geçiren travmatik deneyimin kurguda nasıl anlatılacağıdır. Bu konuya Anne Whitehead, *Trauma Fiction* adlı eserinde travma ve anlatı arasındaki ilişkiyi değerlendirerek cevap vermeye çalışmış ve travma teorisinin yazarlara “travmayı kavramsallaştırmada yeni yollar sağladığını” ve odak noktasını “geçmişten ne hatırlandığı sorusundan nasıl ve niçin hatırlandığı” sorusuna kaydardığını ileri sürmüştür (2004: 3). Ona göre yazarlar, “travmanın etkisinin ancak formlarının ve semptomlarının layığıyla taklit edildiği zaman temsil edilebileceğini, böylelikle zamansallık ve kronolojinin çöktüğünü ve anlatıların tekrarlar ve dolaylamayla karakterize edildiğini” (2004: 3) fark etmiştir. Çağdaş yazında, “musallat tarihler” olarak geçen bu konuyu ele alan çok sayıda eser olduğunu belirten Whitehead, bu eserlerde, “çözülmemiş geçmiş olayların izlerinin ya da uygun bir şekilde yası tutulamayacak kadar ani ya da vahşetle ölenlerin hayaletlerinin yaşama görevini devam ettirmeye çalışanları ele geçirdiğinin” (2004: 6) görülmekte olduğunu ifade etmiştir. Buna örnek olarak kölelikten kaynaklı travmanın her bir karakterin hayatını etkilediği ve öldürülen kızının hayaletinin musallat olduğu bir annenin travmasını anlatan Toni Morrison'un *Beloved* (1987) adlı eserini, Yahudi Soykırımı sırasında öldürülen ve uygun bir şekilde defnedilmeyen Yahudilerin hayaletlerinin bir sonraki kuşağı ele geçirdiği Anne Michaels'in *Fugitive Pieces* (1997) ve Michele Roberts'ın *Daughters of the House* (1993) adlı eserlerini gösterir (2004: 6). Pat Barker'ın *Another World* (1998) adlı eserinde de ölen abisinin hayaletinin ve Birinci Dünya Savaşı'nın bir “hortlak” gibi nasıl bir gazinin hayatını ele geçirdiğini inceleyen Whitehead, geçmişin sembolik temsilleri olarak ortaya çıkan bu hayaletlerin “yakın tarih travmalarını somutlaştırdığı ya da canlandırdığını ve kolektif ya da kültürel bir ele geçirmeyi yansıttığını” belirtmiş ve çağdaş yazında travmanın bu psikolojik ele geçirme özelliğini yansıtmak amacıyla hayalet hikâyelerinin “yeniden şekillendirildiğini” (2004: 7) ileri sürmüştür.

Geleneksel yazın tekniklerinin travmatik eylemi anlatmada yetersiz olduğunu ileri süren Whitehead (2004: 82), travma kurgusunun edebiyattaki bu tekniklerin sınırlarını

zorladığını ve travmanın yıkıcı etkisini yansıtmak için çeşitli anlatı tekniklerine başvurduğunu belirtir. Bunlardan ilki, anlatının doğrusal olmayan bir yapıyla aktarılmasıdır. Giriş, gelişme, sonuç şeklinde yapılanmayan anlatılar, sadece travma anlatılarında değil çağdaş edebiyatta birçok anlatıda kullanılmaktadır. Bu yüzden bu teknik sadece bu anlatılara özgü olmamakla birlikte travma edebiyatının en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilir. Balaev (2008: 159), “zihin karmaşası, kaos, derin düşüncelere dalma” gibi travmatik eyleme verilen tepkileri yansıtmak için yazarların “doğrusal olmayan olay örgüsü ya da bozulmuş zamansal sıralama” kullandıklarını belirtmektedir. Doğrusal olmayan anlatılarda, zamanın parçalanmışlığını okuyucuya yansıtmak için geri dönüş ya da ileri gidiş formları ya da çoklu odaklayım kullanımı oldukça sık kullanılır. Benzer yorumu Laub’da (1992) da görmek mümkündür; Laub, travmanın doğası gereği sahip olduğu özellikler üzerinde durarak anlatı ve travma arasında benzerlikler kurmamızı sağlar çünkü anlatı ve travma arasında kurulan yakınlık, kronolojik olarak zamanın kurallarını yadsır. Bu yadsımanın sebebi arada kalmışlıktır. Laub bu konuda, “Travmatik bir olay gerçek olmasına rağmen nedensellik, sıralama, yer ve zaman gibi ‘normal’ gerçekliğin parametrelerinin dışında yer alır. Bu yüzden travma, başlangıcı, sonu, öncesi, şimdisi ve sonrası olmayan bir olaydır” (1992: 69) iddiasında bulunarak travmanın gerçekliğinin algıladığımızın çok dışında olduğunu altını çizer; çünkü travmayı zamanın kesin kuralları arasında sıkıştırmak bu travmayı yaşayan insanların deneyimlerini anlatılarda tam olarak aktarmakta yetersiz kalır. Travma anlatılarının başı ve sonu olmadığı gibi travmanın kendisinin de yoktur; dil bu deneyimi anlatıya dökmekte yetersiz kalır; zamanın çizgilerinin kesinliği ise anlatıda eksiklik doğurur.

İKİNCİ BÖLÜM

KAMİLA SHAMSİE VE ESERLERİ

2.1. BİYOGRAFİ

Kamila Shamsie, 1973 yılında Karaçi’de, varlıklı bir Müslüman ailede dünyaya gelmiştir. Pakistan’da geçirdiği çocukluk yıllarının ardından üniversite eğitimi almak için Amerika’ya gitmiş, Hamilton College’da Yaratıcı Yazma alanında lisans, Massachusetts Üniversitesi’nde ise yüksek lisans programını tamamlamıştır. Şu an Londra’da yaşamakta olan Shamsie, 2013 yılında İngiliz vatandaşlığını almıştır.

Bugüne kadar *In the City By Sea* (1998), *Salt and Saffron* (2000), *Kartography* (2002), *Broken Verses* (2005), *Burnt Shadows* (2009), *A God in Every Stone* (2014) ve *Home Fire* (2017) adlı eserleri kaleme almıştır. Romanlarının yanı sıra *Offence: The Muslim Case* (2009) adlı bir deneme kitabı da yazmıştır. Eserleri birçok ödüle layık görülmüştür: *In the City by the Sea* ve *Kartography* John Llewellyn Rhys Prize için; *Burnt Shadows* Orange Prize for Fiction için ve *A God in Every Stone* Baileys Prize, the Walter Scott Prize for Historical Fiction ve the DSC Prize for South Asian Literature için aday gösterilmiştir. Son kitabı *Home Fire* ise 2017 Man Booker Ödül uzun listesine girmiş, the Costa Best Novel Award için aday gösterilmiş ve 2018 Women’s Prize for Fiction ödülünü kazanmıştır.

Kraliyet Edebiyat Derneği’nin (Royal Society of Literature) bir üyesi olan Shamsie, 2010 yılında *Daily Telegraph* tarafından İngiltere’nin ‘40 yaş altı en iyi 20 romancısı’ listesinde yerini alırken 2013 yılında Granta En iyi Genç İngiliz Yazar ünvanını almıştır. Bugün mezun olduğu Hamilton College’da Yaratıcı Yazma dersleri vermekte olan Shamsie, birçok Pakistan gazetesi de dahil olmak üzere *The Guardian*, *The New Statesman*, *Index on Censorship* ve *Prospect* gibi gazete ve dergilerde köşe yazarlığı yapmaktadır.

2.1.1. Aile Hayatı

Edebiyatla oldukça ilgili bir aileye sahip olan Shamsie’nin annesi Muneeza Shamsie Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılmasından sonra ailesiyle Karaçi’ye taşınmış

sonrasında dokuz yaşından on dokuz yaşına kadar İngiltere’de eğitim almıştır. İlk olarak serbest gazeteci olarak yazmaya başlayan Muneza Shamsie daha sonraları kitap eleştirileri yazmaya başlamış ve böylece Pakistan edebiyatı ve sonrasında Anglofon edebiyatı hakkında yazan tanınmış bir edebiyat eleştirmeni olmuştur. Büyükannesi anılarını kaleme aldığı bir kitap yazmış ve büyük teyzesi Attia Hosain yazar olmasının yanı sıra gazetecilik de yapmıştır. Annesi sayesinde çok erken yaşlarda kitaplarla tanışan Shamsie, ailesindeki kadınların çoğunun yazar, politikacı ya da aktivist olduğunu ve bu kadın yazarların “basmakalıp fikirlerin yıkılmasında ve kadınların beklenen geleneksel rollerinden kurtulmalarında” (Shamsie, 2009, 1 Mayıs) rol aldıklarını ifade etmiştir. “Kadın düşmanı askeri bir hükümet” döneminde büyüdüğünü belirten Shamsie, ailesinden gelen bu edebi miras sayesinde “baskı ya da beklenti olmaksızın yazın merkezli bir hayatın hayalini kurabildiğini” belirtmiştir (Shamsie, 2009, 1 Mayıs).

Shamsie, çocukluk döneminde iki farklı dünya arasında kaldığını belirtir; bir tarafta entelektüel bir ailede edebiyat sohbetleri yapılırken dışarıdaki dünya askeri rejimin hâkim olduğu baskıya dayalı bambaşka bir dünyadır: “Bundan bahsettiğimde kulağa parodi gibi geliyor. Ancak ben bu iki dünyada büyüdüm: Bir etrafımdaki dünya vardı bir de hayal gücünün dünyası” (Shamsie, 2018, 11 Ağustos). Çocukluk yılları Pakistan’ın baskıcı rejimi Ziya-ül Hak dönemine denk gelen Shamsie’nin eserlerinde bu döneme ait tarihi ve sosyokültürel öğeler etkin bir yere sahiptir. Kendisi gibi bu dönemi yaşamış olan birçok yazarın da eserlerinde General Zia yıllarının etkisi olduğunu belirtir:

İktidara geldiğinde dört, öldüğünde ise on dört yaşındaydım. O (General Ziya) benim çocukluğum, büyüdüğüm Pakistan. Bu yüzden, bence hepimizde buraya nasıl geldiğimize bakmak için ciddi bir ilgi var. Bu ulus bu noktaya nasıl geldi? Ziya’nın büyük resmini görüyor ve o yıllara geri dönüp bakmak istiyoruz. (Shamsie, 2009, 23 Ekim)

Ziya-ül Hak rejiminin uyguladığı sansür nedeniyle haberlerin “ülkesinin gerçekleri hakkında çok az şey anlattığını” söyleyen Shamsie (2007, 3 Temmuz) hükümetin öne sürdüğü gerçekliğe karşı söylem olarak Rushdie’nin *Utanç* adlı romanının çıkmasının henüz o yaşlardayken bile hayata bakış açısını değiştirdiğini dile getirir:

İngilizce yazılmış bir roman olarak *Utanç* Pakistan’da hiçbir zaman geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmayacaktı, ama on yaşında, kitabı okuyamayacak kadar küçük olan benim için edebiyatın gerçeğin yeri ve haberlerden daha güvenilir olduğunun ilk net göstergesiydi. (Shamsie: 2007, 3 Temmuz)

Pakistan, hem Hindistan'dan ayrıldıktan sonra bir İslam cumhuriyet devleti olarak ortaya çıkması hem de küresel güçlerin arasında kaldığı coğrafi konumu nedeniyle her zaman jeopolitik önemi yüksek bir devlet olmuştur. Bu konumunun yanı sıra demokrasi ve askeri rejimler arasında sıkışıp kalmış olması, terör olaylarının sıkça görülmesi ve yaşadığı ekonomik buhranlar nedeniyle sosyal ve kültürel değerlerin sürekli değiştiği bir döngüye sahiptir. Bu değişimler ülkede göç, köktendincilik, terör, kimlik krizi gibi temaların anlatılarda geniş yer bulmasına neden olmuştur. Shamsie, ülkesinde yaşanan rejim değişiklikleri, sansür, baskı gibi travma yaratan durumları yansıtabilmek için edebiyata sığınmış ve eserlerinde olabildiğince bu konulara yer vermiştir.

2.1.2. Edebi Hayatı

Dokuz yaşında yazar olmaya karar veren ve on bir yaşında arkadaşıyla köpek cenneti hakkında bir kitap yazan Shamsie, yetişkinlerin okuma dünyasına Rushdie'nin *Gece Yarısı Çocukları* adlı eseriyle girdiğini dile getirir. İngilizce yazılmış bu eserin "Anglofon yazınının değişen dünyasında yazar olarak kendine bir yer hayal etmeyi mümkün kıldığını" (Shamsie, 2015: 452) belirtmiştir. Rushdie'nin yanı sıra Keşmirli şair Agha Shahid Ali, Mohammad Iqbal ve tarihe farklı açılardan bakan Michael Ondaatje, Toni Morrison gibi yazarlardan da etkilendiğini belirtmektedir (Shamsie: 2018, 11 Ağustos).

Hamilton College'da ders aldığı Keşmirli şair Agha Shahid Ali'nin eserleri üzerindeki etkisini "[...] yazar olarak en iyi anlarımın çoğunda Shahid'in eserimdeki etkisini görüyorum" (2002: 26) ya da "'Shahid'den önce (şöyle) düşünürdüm' demek imkânsız, çünkü benim için sözcüklerin bilinçli düşünülmesi bağlamında 'Shahid'den önce' gerçekten çok fazla bir şey yok" (2002: 23) gibi ifadelerle defalarca dile getirmiştir. Shahid'den ders aldıktan sonra kısa ya da uzun fark etmeksizin yazdığı her şeyi sesli okuduğunu çünkü artık "sesli ve sessiz harflerin uyumunu, ritim ve kafiyenin işleyişini en az anlam kadar önemli" (2002: 24) görmeye başladığını belirtmiştir. Yazdığı bir kısa hikâyeyi okuyan Shahid'in verdiği önerileri beş yıl sonra değerlendirerek bu kısa hikâyeyi romana (Kartography) dönüştürmüş ve bu romanın "Shahid'in öğretmen olarak olağanüstü cömertliği" (2002: 23) sayesinde var olduğunu ifade etmiştir.

Shamsie, eserlerinin hemen hepsinde tarihi olaylara, özellikle de "Hindistan,

Amerika ve Afganistan tarihiyle iç içe olan Pakistan tarihine” yer vermiştir (Chambers, 2011: 213). Bu durumun büyüdüğü yer ve zamanla alakalı olduğunu belirtir, örneğin Pakistan’ın ayrılmasıyla birlikte ailesinde de bölünmeler yaşanmış, ülkesinde askeri darbe olmuş, başbakan asılmış ve sansür altında bir yaşam sürmüşlerdir. Eserlerinde karakterlerini tarihte dolaştıran Shamsie, kendisi için öncelikli olanın karakterler olduğunu belirtir: “Benim için önce karakterler gelir: Onları tarih hakkında konuşmak için bir araç olarak kullanmaktan ziyade tarihin hayatlarını nasıl etkilediğini keşfetmeye çalışırım” (Chambers, 2011: 213). Farklı kültürlerden seçtiği karakterleri bir araya getirir ve tarihi ve politik olaylar ışığında bu karakterlerin birbirleriyle olan etkileşimlerine odaklanır. Çoğunlukla demokrasiden uzak bir şekilde diktatörlükle ve askeri güçle yönetilmiş olan Pakistan’da gerçeklik kavramının nasıl yansıtıldığı tartışmalı bir konudur. Bu nedenle Shamsie’nin de içinde bulunduğu çok sayıda yazar, gerçekliği aktarmak için ülkede yaşanan ve kitleleri etkileyen siyasi ve tarihi olayları kullanarak hikâye anlatımına başvurur. Sansür altında birçok tarihi olayın “resmi olarak kabul görmediğini, . . . bu yüzden de hikâyelerin tarih ve politika aktarıcısı” (Shamsie: 2018, 11 Ağustos) olduğunu iddia eden Shamsie, yaşanmış gerçeklikleri aktarırken yazarların bir tarihçi ya da gazeteciden çok daha farklı bir konumda olduğunu dile getirir:

Yazarlar, gazeteciler ya da tarihçilerin girmeye cesaret edemeyeceği yerlere girerler: karakterlerin zihinlerine, uyandıkları anda kaybettikleri rüyalarına, unutulmuş hatıralarına, kendilerine bile asla söyleyemedikleri korkularına. Tüm bunları, dramatik etki uğruna “gerçekte ne olduğunu” abartırken ya da saptırırken ve süslerken bile yaparız ve böyle yaparak, bir yer ve zamanla alakalı bir dizi gerçekten de daha açıklığa kavuşturucu olan duygusal doğruları aktarma yeteneğimizi gösteririz. (2007, 3 Temmuz)

Shamsie, çok genç yaşta olmasına rağmen Anglofon yazarlar arasında önemli bir yere sahiptir. Kaleme aldığı eserler ve birçok farklı dile de çevrilen bu eserler hakkında yapılan eleştirileri değerlendirildiğinde Shamsie’nin Pakistan asıllı bir yazar olarak Güney Asya sınırlarını aşır Batı Edebiyatı’nda yerini aldığı görülebilir. Pakistan’dan ayrılıp İngiltere ve Amerika’da eğitimini tamamlaması, kendi kültürüne başka bir bakış açısıyla bakabilmesini sağlamış ve onu hem içeriden hem de dışarıdan biri yapmıştır ve bu sayede olayları ve durumları daha iyi sorgulayabilme yetisi kazanmıştır. Eserlerinde yoğun olarak kültürel öğelere değinen Shamsie, tüm eserlerini İngilizce kaleme almış ve bu sayede hedef kitleye kültür aktarımını da gerçekleştirmiştir.

Edebi kimliğinin yanında gazetelerde hem Pakistan hem de diğer Müslüman ülkeler hakkındaki güncel politik olaylarla ilgili yazıları da kaleme almakta olan Shamsie, kendini seküler feminist (Chambers, 2011: 221) olarak tanımlamaktadır. Kendisi elit bir aileden gelse de kadının sosyal hayatının son derece kısıtlı olduğu bir ülkede doğan Shamsie, cinsiyet ayrımcılığı, kadına şiddet, kadın hakları gibi konulara da yönelerek ülkesindeki kadınların sesi olmayı başarmıştır. Denemelerinde İslam, köktendincilik, Taliban, terör gibi güncel olayları da kaleme almaktadır.

2.2. ESERLERİ

2.2.1. In the City by the Sea

1998’de yayımlanan *In the City by the Sea* adlı ilk romanında Pakistan’da politik olayların yoğun olduğu dönemlerde Karaçi’de askeri yönetim altında yaşayan Hasan adlı karakterin gerçek hayatta yaşadığı bazı acı olaylara paralel kurguladığı hayal dünyası da anlatılmaktadır. Hasan, bir gün evin çatısında oynarken uçurtma uçuran bir çocuğun düşerek ölmesine şahit olur ve bu olaydan kendini sorumlu tutar, çünkü çocuk izlendiğini bildiği için tamamen uçurtmayı uçurmaya odaklanmıştır. Çok sevdiği ve ünlü bir politikacı olan amcası Salman Haq ülkenin başındaki diktatöre karşı ihanetten hapisanede yargılanmayı beklemektedir. Ailenin onu kurtarmak için kırk günü vardır. Hasan, amcasını kurtarmayı çok ister, kendince planlar yapar; ancak elinden hiçbir şey gelmeyeceğinin de farkındadır. Hayal dünyasında amcasının gerçekte ne istediğini (ölmek mi yoksa yaşamak mı) bulmaya çalışır.

Hasan kendisinden iki yaş büyük olan komşusu Zehra’dan hoşlanır. Zehra’yı hayatında önemli bir yere koyan Hasan ne zaman bir sıkıntı yaşasa ona anlatır ve onun tavsiyelerini dinler. Bir çocuğun ölümünden kendini sorumlu tutması, çok sevdiği amcasının esareti, ülkede yaşanan politik değişiklikler bir çocuğun üstesinden kolaylıkla gelemeyeceği durumlar olduğu için bunları iç dünyasında halletmeye çalışır. Ancak ailesinin ve Zehra’nın rehberliği ve desteğiyle erken yaşta yaşadığı bu buhranlı günleri atlattırmayı başarır.

2.2.2. Salt and Saffron

2000 yılında yayımlanan *Salt and Saffron* isimli kitabında, Shamsie eski ve yeni kuşak aile bireyleri (büyükanneler, anneler ve babalara karşı çocuklar ve torunlar) arasında yaşananları hikâyeleştirerek Pakistan tarihi ve ulusunu yansıtmaktadır. Asil bir aile olan Dar-e Dil ailesinin genç kuşağından Aliya isimli ana karakter, ailenin geçmişini sorgulamaya başlar ve geleneksel ön yargılara karşı durmaya çalışır. Dar-e Dil ailesinin büyüklerinin anlattığı olayları sorgulamaya başlayan Aliya, atalarının dediği gibi Dar-e Dil ailesinin bir krallıktan gelmediği, geçmişlerinin Timur ya da Babür İmparatorluğu'na dayanmadığı ve hatta ailesinin İngilizler geldiğinde direnmek yerine onların himayesine girip destek verdikleri gibi gerçekleri ortaya çıkarır.

Kuzeni Mariam ailenin aşçısıyla evlendiği için aile tarafından dışlanır ve büyükannesi Abida onu 'fahişe' olarak adlandırır. Aliya bu duruma tepki gösterir ve hatta büyükannesine tokat atar. Aliya, bu davranışları ile aile içerisinde asi olarak değerlendirilir ve tıpkı kuzeni Mariam gibi davranarak ailenin itibarını sarsacağına inanılır. Ailenin yüz karası olarak görülen Mariam'ın böyle olmasından babası Taimur sorumlu tutulmuştur, çünkü babası aileye yakışmayan, asil olmayan bir kadınla evlenmiş ve Mariam dünyaya gelmiştir. Aile tarafından dışlanan Taimur ve Mariam'ın hikâyesinden etkilenen Aliya tıpkı onlar gibi aileye karşı gelebilen, kendi doğruları yolunda ilerleyen bir karakterdir.

Amerika'da eğitim gören Aliya, okulların tatil olmasıyla ailesinin yanına, Karaçi'ye doğru yola çıkar. Londra aktarmalı gerçekleştirdiği yolculuk esnasında İngiltere'de eğitim gören Pakistan asıllı Khaleel Butt ile tanışır. Ailesinin korktuğu şey gerçekleşir ve Aliya, alt sınıftan biri olan Khaleel'e âşık olur. Bu noktada Aliya ailesiyle birlikte kendini de sorgulamaya başlar: Kuzeninin bir hizmetliyle evlenmesini olumlu karşılayacak kadar modern biri midir? Yoksa feodal aile geçmişiyle şekillenmiş, üst sınıf olmayı kabullenmiş ukala biri midir? Tüm bunları değerlendirerek Khaleel ile olan ilişkisinde bir karara varır ve tüm ön yargıları bir yana bırakarak ilişkisine devam eder.

2.2.3. Kartography

Karaçi'de yaşayan Raheen ve Karim, birbirlerinin cümlesini tamamlayan, aynı rüyaları gören, ruh ikizi olduklarına inanan çocukluk arkadaşlarıdır. Anne ve babaları da

çok yakın arkadaşdır. Romanda anlatıcı olan Raheen'in babası bir zamanlar Karim'in annesiyle nişanlanmış, ama daha sonra farklı kişilerle evlenmişlerdir.

Raheen ve Karim diğer iki yakın arkadaşları Zia ve Sonia ile okullar kapandığında yapacakları tatili beklemektedir. Ancak şehirde gittikçe dozu artan etnik şiddetten dolayı aileler tedirgindir. Sonunda ailesi Karim'i Londra'ya götürür. Bu duruma çok üzülen Raheen Karim'e düzenli olarak mektup yazarak iletişimlerini koparmamaya çalışır, ancak Karim onun bu çabasını karşılıksız bırakır. Karim, değişen dünyasındaki her yeri haritalamayı saplantı haline getirir, böylece kaderi üzerinde kontrol gücü olacağına inanmaktadır. Raheen'in içinde bulunduğu Karaçi'den başka yerler de olduğunu anlamasını sağlamak için ona sürekli haritalar gönderir.

Yirmili yaşlarına geldiklerinde Karim, anne ve babasının evliliği kötüye gitmeye başladıkça annesinin neden bir zamanlar Raheen'in babasıyla ayrıldığını merak eder ve araştırmaya başlar. Burada dört ebeveynin hikâyesi devreye girer. Okul yıllarından beri birbirlerini tanıyan Yasmin, Zafar, Maheen ve Ali 1971'de Bangladeş'in Pakistan'dan ayrılarak bağımsızlığını kazandığı dönemde nişanlı oldukları çiftleri değişmişlerdir. Karim'in ailesi Ali ve Maheen, Raheen'in ailesi Yasmin ve Zafar'dır. Zafar, bir yakını iç savaş sırasında öldürülünce Bengal asıllı Maheen'le evlenemeyeceğine karar verir. Zaten Maheen de kendi etnik kökeni hakkında ağır eleştirilerde bulunan Zafar ile daha fazla nişanlı kalmak istemez ve ayrılırlar. Maheen, daha sonra Ali'ye âşık olur ve onunla evlenir, ancak bu ilişkide yürümez ve boşanırlar.

Karim, tüm bu yaşananlar için Zafar'i suçlar ve ondan nefret eder. Annesinin hayatını olumsuz etkilediği gibi kendisi ve Raheen'inkini de aynı şekilde etkilediğine inanır. Etnik ayrılıkların kendi ilişkilerine de zarar vermesine izin vermek istemezler ve zamanla Raheen ile arası düzelir ve ilişkilerine devam ederler.

2.2.4. Broken Verses

2005 yılında yayımlanan kitabın ana karakteri olan Aasmaani Inqalab'ın anne ve babası o bir yaşına gelmeden boşanırlar. Aasmaani, annesi, üvey annesi, babası ve annesinin şair sevgilisi tarafından büyütülür. Ünlü bir aktivist olan annesi Samina Akram, şair sevgilisi sürgüne her gönderildiğinde kızını bırakıp onun peşinden gitmiştir. Şairin

dövölerek öldürüldüğü söylentisinden iki yıl sonra annesi ortadan kaybolur, ancak Aasmaani, annesinin yokluğunu yine kendini bırakıp gitmesi olarak değerlendirir.

Aradan on dört yıl geçer. Yalnız kalan Aasmaani, terkedilmiş olmanın açtığı yaralarla otuz yaşına gelir, hala bekardır ve sürekli iş değiştirir. Pakistan’da bir televizyon kanalında işe başlayınca annesinin oyuncu olan eski bir arkadaşı, Shehnaz Saeed ile karşılaşır. Shehnaz, Aasmaani’ye gizli bir hayranından gelen şifreli yazılmış mektupları verir. Shehnaz, şifreleri çözememiştir, ancak çocukluğunda annesi ve Şair’in bu şekilde iletişim kurduğunu hatırlayan Aasmaani, şifreleri nasıl okuyacağını bilmektedir. Mektupların yeni yazıldığını fark eden Aasmaani, Şair’in ölmediğini düşünür. Ancak mektupları yazan kişi Shehnaz’ın oğlu, kendinin de sevgilisi Ed’dir. Bu mektuplarla birlikte Aasmaani, geçmişe geri dönmek ve ona travma yaşatan olaylarla yeniden yüzleşmek zorunda kalır. Şair, hükümet yanlıları tarafından öldürülmüş, annesi ise buna dayanamayarak intihar etmiştir. Yıllarca annesinin ve Şair’in yaşıyor olma ümidine tutunan Aasmaani, artık onların yasını tutabilecektir.

2.2.5. Kül Olmuş Gölgeleler (Burnt Shadows)

2009’da yayımlanan *Kül Olmuş Gölgeleler* adlı beşinci eserinde Shamsie, diğer dört romanından farklı olarak artık Karaçi’den uzaklaşması gerektiğine inanır ve David Mitchell’in her bölümü başka bir ülkede geçen *Ghostwritten* adlı eserinden esinlenerek olayları birden fazla uzamda anlatmaya karar verir (Chambers, 2011: 215-216). Böylece hâkim olmadığı coğrafyalar ve kültürle odaklanmaya başlamıştır. Derin araştırmalar yaparak yola çıkan yazar, İkinci Dünya Savaşı döneminde Japonya, Nagazaki’ye atılan atom bombasıyla başlayan ve 1947’de Pakistan’ın ayrılma döneminden 2001 yılında Amerika’da yaşanan İkiz Kule saldırılarına kadar uzanan ve Guantanamo’da sonlanan hem zaman hem de uzam olarak oldukça geniş çaplı bir roman kaleme almıştır.

Kitap Guantanamo’da üzeri soyulan ve zincirlenen bir adamın tasviriyle başlar. Daha sonra Nagazaki’de çevirmen olarak çalışan Konrad Weiss’in hikâyesine gelir. Weiss, Japon sevgilisi Hiroko Tanaka’ya evlenme teklif eder ve evet yanıtını aldıktan kısa bir süre sonra atom bombasının atılmasıyla hayatını kaybeder. Sevgilisi ve babasını bu olayla kaybeden Hiroko, atom bombasından hem psikolojik hem de fizyolojik olarak derin yaralar alarak kurtulur. Bir süre sonra sevgilisinin Delhi’de yaşayan ablası

Elizabeth'in yanına gider. O dönemde İngiliz sömürgesinde olan Hindistan'da yaşayan Elizabeth, Jacob Burton adlı bir İngiliz ile evlidir ve Harry isminde bir oğlu vardır. Burtonlar için çalışan ve Müslüman olan Sait Ashraf Hiroko'ya Urduca ders vermeye başlar ve zaman içerisinde birbirlerine âşık olurlar. Geleneksel bir evlilik yapmasını isteyen Sait'in ailesi bu birlikteliği onaylamadığı için Hiroko ve Sait evlenmek için Delhi'den ayrılıp Türkiye'ye gitmek zorunda kalırlar. Türkiye'de kaldıkları sırada Pakistan, Hindistan'dan ayrılır. Memleketi Delhi'ye dönmeyi planlayan Sait, artık oraya dönemeyeceği gerçeğiyle yüzleşir ve Karaçi'ye yerleşmek zorunda kalırlar.

Hikâye buradan 1982 yılına geçer. Hiroko ve Sait'in Raza adında bir oğulları olmuştur. Sait, oğlunun hukuk okumasını istemektedir, ancak Raza, mezuniyeti için gerekli olan sınavlardan birini veremez. Yaşadığı sınav kaygısı gittikçe artar ve hayatını olumsuz etkilemeye başlar. Yaşadığı bu sıkıntılı dönemde Afgan bir kaçakçı olan Abdullah isimli bir çocukla tanışır ve arkadaşlığını ilerletir. Abdullah, Raza'ya Afganistan'ı işgal eden Sovyet güçlere karşı savaşıyan mücahitlerden ve onların eğitim kamplarından bahsetmeye başlar.

Elizabeth ve Jacob'ın oğlu Harry, çocukluk yıllarından çok sevdiği ve değer verdiği Sait'i ziyarete gelir. Böylece iki ailenin yolları bir kez daha kesişmiş olur. Bu arada Raza, kampa katılmak isteyen Abdullah'a yol boyunca eşlik etmeye karar verir. Abdullah, onun da kampa katılacağı için birlikte geleceğini düşünür, çünkü Raza, ona kafasındaki geri dönme planından bahsetmez. Ancak kampa vardıklarında hiçbir şey düşündüğü gibi gitmez, geri dönemeyeceği bir yola girdiğini anlar. Oğullarının kayıp olduğunu fark eden Hiroko ve Sait, onu aramaya koyulurlar. Sait, oğlunu ararken Afgan bir mücahit tarafından öldürülür. Raza, katıldığı kamptan kurtulmaya çalışır ancak ilk etapta başarılı olamaz. Daha sonra Harry Burton ile bağlantısı olduğunu öğrenen Afganlar, Raza'nın Amerikan ajanı olduğunu düşünürler ve onu gönderirler. Döndüğünde babasının kendisi yüzünden öldüğünü öğrenir.

2001 yılında Hiroko, Jacob'tan boşanmış olan Elizabeth ile New York'ta yaşamaktadır. Harry'nin kızı Kim, bu ikiliyi düzenli olarak ziyaret etmektedir. Raza, Harry'nin teklifi üzerine onunla Afganistan'da askerlerle çalışmaya başlar. Abdullah'ı kampta yalnız bırakarak kaçtığını düşündüğü için yıllarca vicdan azabı çeker ve Afganistan'da onun yerini bulmaya çalışır. Daha önce kamplara katılmış mücahitlerle

görüşür. Yaptığı araştırmalar sonucu Abdullah'ın New York'ta taksicilik yaptığını ve evine dönemediğini öğrenir. Bunun üzerine onu evine getirmek için bir plan yapar ve annesinden Abdullah'ı bulması için yardım ister. Planı Abdullah'a ulaşıp onu önce Kanada'ya oradan da Afganistan'a getirmektir.

Raza bu planları yaparken Harry askeri alana sızan Afganlar tarafından öldürülür. Raza'nın etnik kökeni ve yaptığı görüşmeler Harry'nin ölümünden direkt onun suçlu bulunmasına sebep olur, bu yüzden Afganistan'dan kaçmak zorunda kalır. Bu arada Hiroko Abdullah'ı bulur ve planı uygulamaya koyar. Ancak Kim, kendisinin Abdullah'a sınırı daha kolay geçireceği konusunda Hiroko'yu ikna eder. Yol boyunca Abdullah'a şüpheyle yaklaşır. Afganistan'dan kaçan Raza, Abdullah ile Montreal'de bir restoranda buluşur. Onlar görüşürken dışarıda bekleyen Kim, Abdullah'ı tutuklatmak için polisi arar. Restorana gelen polisler Raza'yı tutuklarlar. Kim New York'a döndüğünde hatasını düzeltmek için gerekli yerlere başvurur, ancak kimse onu dikkate almaz. Kim'in çabaları sonuç vermez. Kitap, Hiroko'nun camdan dışarıyı izlediği sahneyle biter: Her şeye rağmen hayat akıp gitmektedir.

2.2.6. Taşlarda Gizli Tanrılar (A God in Every Stone)

Tarihten vazgeçemeyen Shamsie, bu romanında da Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönemde yaşayan İngiliz arkeolog Vivian Rose Spencer ve İngiliz Hint ordusu için savaşıp gazi olan Kayyum Gül ve kardeşi Necip üzerinden dönemin tarihi ve siyasi durumunu okuyucuya aktarır. Birinci Dünya Savaşı'nın birkaç ay öncesinde Türkiye'de Zeus Tapınağı kazısında görev alan Vivian Rose, savaşın başlamasıyla birlikte aşık olduğu Tahsin Bey'i ardında bırakarak ülkesine dönmek zorunda kalır. Ayrırlarken Tahsin Bey Vivian'a aslında Ermeni olduğunu ancak bunu kimsenin bilmediğini, bunun bir sır olduğunu söyler. Ülkesine dönen Vivian savaş boyunca gönüllü hemşire olarak çalışır, bu esnada Türkiye'de yaptığı detaylı harita çizimleri İngiliz otoritelerce kullanılmak üzere kendisinden alınır ve yapılan görüşmeler sırasında Tahsin Bey'in sırrını paylaşır.

Bir süre sonra yapması gereken işin hemşirelik değil de kazılar yaparak tarihin derinliklerine inmek olduğuna karar verir ve Tahsin Bey'den gelen mektuptaki hayallerini gerçekleştirmek üzere Hindistan'a doğru yola çıkar. Yolculuk esnasında İngiltere için

savaşan ancak Ypres’de bir gözünü kaybettiği için savaştan evine, Peşaver’e dönmek zorunda kalan Kayyum ile aynı yerde yolculuk yapar. Bu ikilinin yolları, yirmi yıl sonra Hikâyeciler Sokağında yeniden kesişecektir. Trenden indiğinde ise Necip adında bir çocukla tanışır. Necip, ağabeyi Kayyum’u karşılamak için oradadır. Vivian’a rehberlik yapan Necip zeki ve öğrenmeye istekli bir çocuktur. Vivian, çocuktaki ışığı fark eder ve ona ailesinden habersiz özel ders vermeye başlar. Necip’e aramayı takıntı haline getirdiği Skylaks’ın incirli tacından bahseder. Bir süre sonra Vivian İngiltere’ye döner ve istemeden Tahsin Bey’in ölümüne sebep olduğunu öğrenir.

Kitap 1915’ten 1930 yılına gelir. Kayyum, İngiltere sömürgesine karşı Hindistan bağımsızlığı için şiddetsiz bir yola başvuran aktivist Gaffar Han direnişine katılmıştır; Necip ise tarihe olan tutkusu sayesinde arkeolog olmak için üniversiteye gitmiştir ve müzede görevli olarak çalışmaktadır. Vivian Rose’un bulmayı hayal ettiği Skylaks’ın incirli tacını takıntı haline getiren Necip, bununla ilgili Vivian’a bir mektup yazar ve onu Peşaver’e davet eder. Bu davet üzerine Vivian Peşaver’e yeniden gelir; ancak o esnada İngiliz sömürgesine karşı ayaklanmış olan bambaşka bir şehirle karşılaşır.

Gerçekte yaşanmış olan Qissa Khwani Çarşısı katliamının kurgulandığı son bölümde tüm karakterler bir araya gelir. İngiliz ordusunun silahsız direnişe karşı ateş açmasıyla başlayan kargaşa esnasına Necip’in bulunduğu taç kaybolur. 15 yıl sonra yeniden karşılaşan Kayyum ve Vivian Necip’i bulmaya çalışırlar. Yeşil gözlü mistik bir kadın karakter sayesinde onu bulurlar.

2.2.7. Home Fire

İngiltere’de yaşayan iki Müslüman ailenin hayatlarının ele alındığı *Home Fire*, Sofokles’in eseri *Antigone*’un bir uyarlamasıdır. Babalarının Guantanamo’da öldürüldüğüne inanan ve sonrasında da annelerini kaybeden üç kardeşten, Isma sosyoloji doktorası yapmak için Amerika’ya gider, ikiz kardeşlerden Aneeka İngiltere’de hukuk okurken, Parvaiz babasını takip ederek IŞİD’e katılmak üzere Suriye’ye gider. Annelerinin ölümünden sonra kardeşleriyle ilgilenmek zorunda kalan Isma, kardeşleri için, özellikle de Parvaiz için endişelenmektedir.

Isma, Amerika’da İngiltere İçişleri Bakanı Pakistan asıllı Karamat Lone’un oğlu Eamonn ile tanışır ve arkadaş olur. Isma, Müslüman olmasına rağmen Müslümanların

haklarını savunmak yerine onları küçümseyen davranışlarda bulunduğu için Karamat Lone'u eleştirir. Bu yüzden Eamonn ile arası açılan Isma, daha sonra olayın iç yüzünü anlatır. Babası Guantanamo'ya gönderilirken yolda ölür ve ailesi iki yıl boyunca babasına ne olduğunu öğrenmeye çalışır, ancak Karamat Lone onların bu bilgiye ulaşmasına izin vermez ve hatta Isma'ya babaları olmadan hayatlarının daha iyi olacağını söyler.

Eamonn, İngiltere'ye döner ve bir bahaneyle Isma'nın odasında resmini gördüğü kardeşinin evine gider. Orada Aneeka ile tanışır ve birbirlerine âşık olurlar. Aneeka, bir süre sonra Eamonn'a kardeşi Parvaiz'den bahseder. IŞİD'e katıldığı için ülkeye girmesi yasaklanan Parvaiz pişmandır ve geri dönmek istemektedir. Eamonn'dan bu durum için yardım ister. Eamonn başta bu durumdan şüphelenir ve Aneeka'nın kendini kullandığını düşünür, ancak daha sonra kızın duygularından emin olur ve ona evlenme teklif eder. Babasına Aneeka'yı ve yardım etmesi için kardeşini anlattığında Karamat Lone deliye döner ve oğlunun Aneeka ile görüşmesini yasaklar ve hatta ona ulaşmasını engellemek için korumalar görevlendirir.

Parvaiz, babasını bulmaya çalışırken IŞİD üyesi Farooq adında bir adamla tanışır. Farooq, babasını tanıdığını ve babasının çok iyi bir savaşçı olduğunu anlatır ve onun yarım kalan yolunu oğlunun tamamlaması gerektiği konusunda Parvaiz'i ikna eder. Bunlara inanan Parvaiz, Rakka'ya gider, ancak IŞİD'in insanlık dışı davranışlarını görünce oradan İstanbul'a kaçar. Bir telefon bulup Aneeka'yı arar ve olanları anlatır, geri dönmek istediğini söyler. Aneeka, ona İstanbul'a geleceğini ve birlikte İngiliz Konsolosluk'na gidebilmeleri için kendisini beklemesini söyler. Kız kardeşini beklerken Farooq'tan tehdit mesajı alan Parvaiz, konsolosluğa tek başına gitmeye karar verir ve konsolosluğun önünde vurularak öldürülür.

Parvaiz'in konsolosluk önünde öldürülmesi İngiliz medyada gündem olur, IŞİD'e katıldığı için vatan haini olarak görülür ve Karamat Lone, kendi kişisel meselelerini de işin içine katarak cenazesinin İngiltere'ye gelmemesi için Parvaiz'i İngiliz vatandaşlığından çıkarır. Parvaiz'in cesedi Pakistan'a gönderilir, Aneeka onu alıp evine getirebilmek için Pakistan'daki konsolosluğa gider. Kardeşinin cesedini alan Aneeka, onunla birlikte parkta oturur ve evine dönebilmek için günler süren bir eylem yapar, Pakistanlı halk da ona katılır. Karamat Lone tüm bunları televizyondan izlerken birden korumaları gelir ve tehlikede olduğu için onu ve karısını güvenli bir yere götürürler.

Ancak gerçek sonradan anlaşılır. Tehlikede olan oğlu Eamonn’dır. Karaçi’ye Aneeka’nın yanına giden Eamonn’ı yakalayan teröristler ona bomba bağlayarak konsolosluğun önüne getirirler. Bombadan kurtulmaya alışan Eamonn’u gören Aneeka koşarak gider, ona sarılır ve bomba patlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMİLA SHAMSİE’NİN ESERLERİNDE TRAVMA VE BELLEK TEMSİLİ

3.1. TRAVMATİK YER DEĞİŞTİRME

İnsanoğlunun hikâyesi bir göç hikâyesi. Hepimiz ya geçmişten beri ya da şu anda göçmen, mülteci ya da sığınmacıyız.

Joan M. Maruskin, *The Bible: The Ultimate Migration Handbook*

Savaş, karışıklık, baskı, ekonomik ya da siyasi sorunlar gibi sebepler yüzünden ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan insanlar, uyum sağlama, aidiyet sorunları, yabancı hissetme ve hissettirilme, ekonomik sıkıntılar ve dil problemi gibi yer değiştirmeden kaynaklı durumlarla başa çıkmada zorluklar yaşayabilirler. Bu zorluklar, zaman zaman insanları zorlayabilir ve travmatik bir deneyim olarak hayatlarında yer alabilir. Ülkesinden ayrılmak zorunda kalanların “soyutlanma, yabancılaşıma, ayrımcılık, fakirlik ya da şiddet” gibi durumlarla karşı karşıya kalabildiklerini belirten Hron (2018: 288), bu insanların travma sonrası stres bozukluğu gösterebildiklerini belirtmiş ve “zamansız vakitlerde ortaya çıkan anılar, kabuslar ya da geribildirimler, uyaranlara karşı aşırı hassasiyet, çözülmeli durumlar” ve “keder, korku ya da kaygı [...] depresyon, yeme bozuklukları” gibi semptomlar gösterebildiklerini ifade etmiştir. Anavatanlarından ayrılmalarıyla başlayan ve bazen süreklilik gösteren bu problemler edebiyatta göçmen edebiyatı, diaspora edebiyatı, travma edebiyatı gibi birçok alanın konusu olmuştur. Kendisi de önce eğitim amaçlı daha sonra da kalıcı olarak ülkesinden ayrılmış olan Kamila Shamsie, tüm eserlerinde bu temaya yer vermiş ve neredeyse tüm karakterleri travmatik yer değiştirmelere maruz kalmıştır.

Broken Verses romanında, yazdığı politik şiirlerden dolayı sürgüne gönderilen ya da yargılanmaktan kaçtığı için kendisi ülke dışına çıkmak zorunda kalan Şair karakterinin ve onu yalnız bırakmayan sevgilisi Samina’nın sürekli yer değiştirmek zorunda kalması travmatik bir deneyim olarak ele alınmıştır. “Travma ve sürgünün birbiriyle bağlantılı” olduğunu belirten Rossi (2005: 203-204), sürgünle birlikte “coğrafi, dilsel ve ruhsal olarak uzaklaşma” durumunun parçalanmış kimliklere sebep olduğunu belirtmiştir.

Ülkesinin daha iyi bir yer olması için çalışan ve bu yüzden var olan düzeni eleştiren Şair, 1977’de askeri darbe sonucu General Ziya’nın iktidara gelmesiyle Kolombiya’ya sürgüne gitmiştir. Şair arkadaşı, Rafael Gozales’in yanında kalan Şair, orada kaldığı süre boyunca bir kelime bile yazamamıştır. Onunla birlikte giden sevgilisi Samina, “Pakistan’ın haberlerini uzaktan takip etmenin ona sinir harbi yaşattığını” (Shamsie, 2005: 91) ifade eder. Ülkesinden uzakta olmak, her ikisini de psikolojik olarak yıprattığı için bir yıl sonra Pakistan’a geri dönerler. 1979’da Hudud Kanunu’nun çıkmasıyla hüsrana uğrayan Şair, General Ziya’nın Bhutto’yu idam etmesinden sonra “Zehir” isimli şiirini yazar ve yeniden tutuklanır. Birkaç ay sonra ülkeyi terk etmesi şartıyla serbest bırakılır. Yeniden Kolombiya’ya sürgün giden Şair, orada hastalanınca Samina da peşinden gider. Bu kez, diğer sürgünde olduğu gibi yaşadıkları psikolojik yıkımın önüne geçmek için bir yıl orada kaldıktan sonra aktivist gruplarla çalışmak için Mısır’a giderler. Kendilerini ülkelerindeki rejime karşı hareket etmeye adayarak ülkelere olan özlemlerini gidermeye ve ona karşı duydukları sorumluluklarını yerine getirmeye çalışırlar. Kolombiya’da kalamayıp Mısır’a gitme sebepleri de budur; Samina, “laik hukuka inancının yasalarının Tanrı emirleriyle olduğunu iddia eden bir hükümete karşı yeterli olmadığını görmüş ve bu yüzden kadın gruplarıyla çalışmak ve İslam bünyesindeki feminist gelenekleri öğrenmek adına” (Shamsie, 2005: 93-94) Mısır’a gitmiştir. Sürgüne gönderilerek sadece uzamsal olarak değil aynı zamanda, psikolojik ve kültürel olarak da bir uzaklaşma yaşayan Şair ve Samina, ülkeleri adına faydalı işler yapma inançlarıyla ve bu yolda attıkları adımlarla yer değiştirmeden kaynaklı yaşadıkları travmanın üstesinden gelmeye çalışmışlardır.

Kül Olmuş Gölgeler romanında farklı kültürlerin ve farklı nesillerin yer aldığı hikâyede, tarihte yaşanan travmatik olaylar– Japonya’ya atılan atom bombası, Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılması, Sovyetlerin Afganistan işgali, Amerika’da İkiz Kuleler’e yapılan terör saldırıları– karakterler üzerinde birçok travmaya neden olur. Bunlardan ilki, bu travmatik olaylar nedeniyle karakterlerin yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalarak farklı yerlere yerleşmesidir. Hem gittikleri yerlerde yeni hayatlarına adapte olmaya çalışırken yaşadıkları zorluklar hem de geçmişlerinin bir gölge gibi kendilerini takip etmesi sonucunda karakterlerin yaşadıkları deneyimler travmatik yer değiştirme bağlamında ele alınmalıdır. Eserde neredeyse karakterlerin hepsi travmatik bir yer değiştirme yaşamışlardır.

Ana karakter Hiroko'nun Alman asıllı nişanlısı Konrad, kız kardeşinin eşinin isteği üzerine Japonya'da yaşamak zorunda kalır. Her şeyiyle farklı olan bir kültürde yaşamaya çalışan Konrad'ın hayatı İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla çıkmaza girmiştir. Ülkeye ilk geldiğinde kendine her konuda yardım eden yakın arkadaşı Yoshi, savaşın çıkmasıyla arkadaşlıklarına ara vermesi gerektiğini düşünerek dostluklarını bitiren şu konuşmayı yaparlar:

Konrad, beni kontrol etmek için giderek daha sık gelmeye başladılar. Annemin aile adı Fuller'dı. Bunun ne demek olduğunu biliyorsun. Ellerine sadakatimi sorgulamaları için bir sebep daha veremem. Savaş bitene kadar Nagazaki'deki bütün Batılılardan uzak duracağım. Ama sadece savaş bitene dek . . . Sonra, Konrad, sonra, işler eskisi gibi olmayacak.

Eğer Almanya'da yaşıyor olsaydın Joshua, Yahudi dostlarına şöyle derdin: Üzgünüm, sizi tavan arasında saklayamam, ama Nazi hükümeti düştüğünde lütfen yemeğe gelin. (Shamsie, 2012: 21)

Savaşın insanlara saldırdığı korku, onları birbirlerinden uzaklaştırmış ve zaten yabancı bir ülkede tutunmaya çalışan Konrad, daha da yalnızlaşmıştır. Hron (2018: 288)'un başka bir ülkede yaşamak zorunda kalanların karşılaştığını öne sürdüğü “ayrımcılık” durumunu bu noktada görebiliriz. Konrad, ait olmadığı topraklarda artık ayrımcılığa maruz kalmakta ve yabancılığına vurgu yapılmaktadır. Joshua'nın kendince nedenlerle arkadaşlıklarına savaş bitene kadar ara vermek istemesi, Konrad'ı o kadar üzer ki, onun bu davranışını kendi ülkesindeki Yahudilere yardım etmeyen Almanlara benzetir. Almanya'da da benzer bir korku insanlar üzerinde hâkim olmuş ve birçok Alman yakın Yahudi dostlarına bile yardım edememiştir. Burada da Yahudiler'in yaşadığı travmatik yer değiştirmeye gönderme yapılmaktadır. Kuwert vd. (2009: 752) çalışmalarında, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 12 milyon insanın Almanya'dan gönderildiğini ve savaştan sonra 60 yıl geçmesine rağmen bu insanların yaşadıkları travmatik yer değişmeden kaynaklı olarak kaygı seviyelerinin oldukça yüksek ve yaşam doyumlarının düşük olduğunu belirtmişlerdir. Alman olan Konrad, ülkesinin diğer insanlara uyguladığı ayrımcılığın başka bir ülkede kendine uygulandığını fark ederek arkadaşına bu durumu açıklamaya çalışmaktadır. Almanya'da Yahudilere yardım etmeyen bu insanlar savaş bittikten sonra vicdan azabı yaşamış, kendilerini suçlamaya başlamış ve travma sonrası stres bozuklukları göstermişlerdir. Joshua da Konrad atom bombasıyla öldükten sonra bu

vicdan azabını her zaman hissetmiş ve arada uzun mesafeler ve yıllar olsa bile Konrad'ın nişanlısı Hiroko ile bağlantısını hiç koparmamıştır.

Konrad'ın kız kardeşi Elizabeth de oğlu Henry'nin Hindistan'ı çok sevmesi ve bir gün “Ben Hintliyim” demesi üzerine oğlunun oradan uzaklaştırılması ve Londra'da yatılı bir okula gönderilmesi gerektiğini düşünür. Bu durumun doğru olmadığına inanan Sait'in eleştirileri üzerine, zihninde hiç Delhi'den ayrılmamış olan Sait'i kendi hayatıyla kıyaslar: “*Beni Berlin'den gönderdiklerinde ondan daha küçüktüm– bunun acısının nasıl olduğunu iyi bilirim– Sen gitmekle ilgili ne bilirsin ki . . . Ailesi yüzyıllardır Delhi'den ayrılmayan sen?*” (Shamsie, 2012: 97). Elizabeth'in hep saklamaya çalıştığı Alman kimliğini yitirmesinin aslında ona acı verdiği, bu düşüncesiyle ortaya çıkar; ancak elbette bu düşüncelerini hiçbir şekilde dile getirmez. Elizabeth'in Alman asıllı olması küçüklüğünden itibaren oradan koparılmasıyla hep dile getirilmeyen, bastırılmış travmatik bir eylem olarak hayatında yer alır. Bu yüzden asla İngiltere'yi evi olarak benimsemez; İmparatorluk çöktüğünde Hindistan'dan İngiltere'ye dönmek zorunda olması onu rahatsız etmekte ve üzmektedir. Bu noktada da Sait onu anlayamaz. Hindistan'da yaşayan İngilizlerin sömürgecinin sona ermesiyle İngiltere'ye dönmelerine bu denli üzülmelerini anlamsız bulur çünkü ona göre İngilizler evlerine dönüyorlardır:

Hindistan tarihinde bütün fatihler başka yerlerden gelmiş ve hepsi de– Türkler, Araplar, Hunlar, Moğollar ya da Persler– Hintli olmuş. Eğer şu Pakistan gerçek olursa, oraya gitmek için Delhi'den, Lucknow'dan ve Haydarabat'tan ayrılacak olan Müslümanlar evlerinden ayrılmış olacak. Ama İngilizler buradan ayrıldığında, evlerine dönüyor olacak. (Shamsie, 2012: 96)

Sait kendinin de bir gün ülkesinden ayrılacak olan Müslümanlardan olacağından habersiz, onların evlerinden ayrılmalarının yaşatacağı travmayı öngörürken İngilizlerin ülkelerine, kendi topraklarına dönerken duydukları üzüntüye anlam verememektedir. Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması sürecinde yaşanan çatışmalar ve insanların birbirine uyguladığı şiddet birçok Müslümanın topraklarından ayrılarak yeni kurulan İslam devleti Pakistan'a yerleşmesine sebep olmuştur. Örneğin, Burtonlar'ın evinde çalışan Lala Buksh'ın ailesi, tamamı Müslüman olmayan bir mahallede yaşamaktadır ve ona “katledilen Müslüman erkeklere, ateşe verilen Müslüman dükkanlarına, kaçırılan Müslüman kadınlara dair hikâyeler” (Shamsie, 2012: 102) anlatılır. Yaşadığı öfke yüzünden bir Hindu'yla karşı karşıya geldiğinde hem kendi adına hem de karşısındaki adına yaşanacak olanlardan

korkar, bu yüzden mahallesini terk edip Pakistan'a yerleşmeye karar verir. Shamsie, Bölünme esnasında karşılıklı yaşanan şiddeti Lala Buksh'un ifadeleri üzerinden aktarır. Yaşanan bu şiddetin sokakta göz göze gelen insanların birbirini öldürebileceği noktaya geldiğini göstermektedir. Müslümanlar, Hindular ve Sihler'in beklenmedik bir şekilde yer değiştirmelerinin istenmesi, insanların vatanlarından ayrılmak zorunda bırakıldığı göç sorununun yanı sıra eşi görülmemiş bir şiddet gösterisine dönüşmüştür. Yüz binlerce insan öldürülmüş, sayısız kadına ve erkeğe tecavüz edilmiş, binlerce insana işkence yapılmış ve sakat bırakılmıştır (bkz. Pandey, 2004; Tan ve Kudaisya, 2005; Khan, 2017; Yusin, 2009; Roy, 2010). Shamsie, bu durumda yaşanan dehşetin detaylarına girmez; ancak bu dehşetin psikolojik sonuçları üzerinde durarak okuyucuya insanların sahip oldukları herşeyi geride bırakıp gidecek kadar korkmalarını ya da göz göze geldiğinde birini öldürebilecek kadar vahşileşebildiklerini aktarır.

Yaşanan olayları henüz kavrayamamış olan Sait, Lala Buksh'un çok sevdiği memleketini bırakıp gitmesini onaylamaz; bir insanın doğup büyüdüğü, atalarının yaşadığı, kendi tarihiyle dolu olan ülkesini her ne sebeple olursa olsun bırakıp gitmesini anlayamaz. Ancak, Burtonlar, Sait'le Hiroko evlendiğinde ülkede yaşanan kargaşa ve şiddetten dolayı, en azından ortalık sakinleşene kadar, Hiroko'yu alıp ülkeden ayrılması gerektiğine onu inandırdığından o da ülkesinden ayrılmak zorunda kalır. Hiroko'nun travmatik bir olay daha yaşamasını istemeyen Sait, onunla birlikte olaylar sakinleşince ülkesine dönmek üzere İstanbul'a gider. İstanbul'da kaldıkları süre boyunca hep ülkesine geri dönme hayali vardır, adapte olmaya bile çalışmadığı bu şehirde her şey ona yabancı gelir:

Sait Boğaz'ın kıyısında durmuş, İstanbul'un camilerini nasıl olup da güzel bulduğunu düşünüyordu. Şimdi net şekilde görebiliyordu: Gövdeler fazla alçak, minareleri çok dardı. Boğaz nehir değil, gerçekten de boğazdı; oysa nehir olmalıydı. Ya o yazı dili? Bir millet nasıl olur da Arap harflerinin zarafetini öylece kenara atabilirdi? [...] Hayır, buradaki hiçbir şey onun estetik anlayışına uymuyordu. (Shamsie, 2012: 137)

Aslında bir zamanlar sevdiği ve ona kargaşadan kaçması için kucak açan şehri eleştirmeye ve bu şehirdeki her şeyin kendine çok yabancı ve uzak olduğunu düşünmeye başlar. Kendini günden güne daha da yabancı hissettiği bu ülkede isyanların memleketi Delhi'ye ulaşip orayı abluka altına aldığını öğrendiğinde uzakta olmanın acısını daha çok hisseder. Yaşanan bu dehşet anında orada olduğunda da ne yapacağını bilemez bir

durumdadır: “Ne yapabilirim ki? Eski mahallemdeki her bir girişi koruyan makineli tüfekli adamlara mı katılayım? Ya da onlara katılmayı reddedip korkudan ailemin evine mi saklanayım?” (Shamsie, 2012: 141). Sait, kendini arada kalmış hissetmektedir; hem özlem duyduğu ülkesinde olma isteği hem de orada olsa da yaşanan olaylar karşısında ne yapacağını bilememesi ona kendini kapana sıkışmış gibi hissettirmektedir. Olaylar durulduğunda ülkesine dönmek için konsolosluğa başvurur ve aldığı cevap Sait’i alt üst eder, ayaklarına sürüyerek eve geldiğinde “her şeyiyle yenilgiye uğramış bir adam” (Shamsie, 2012: 142) görüntüsü Hiroko’nun nefesinin kesilmesine neden olur:

Bana ülkeden kendi isteğimle ayrıldığımı söylediler”. Sözcükleri olabildiğince ağır, sanki anlamaya çalıştığı yabancı bir dile aittirmiş gibi, her bir heceyi vurgulayarak söylemişti. “Bana, Hindistan’ı terk etmeyi seçen Müslümanlardan biri olduğumu söylediler. Dediler ki Hiroko, dediler ki, Dilli’ye geri dönememişim! Evime geri dönememişim! (Shamsie, 2012: 142)

Sait, bir zamanlar eleştirdiği, isteyerek Hindistan’ı terk eden Müslümanlarla aynı duruma düşer. Büyük bir hayranlık ve sevgiyle bağlı olduğu ülkesine bir daha giremeyecek olmak onu derinden sarsar. Şairlerin bu durumu gözyaşları içinde anlatacağını söylerken aslında kendi gözyaşlarından bahsetmektedir. Tan ve Kudaisya, (2005: 22), Bölünme sonucunda “ata topraklarını” yitiren ve köklerinden koparılıp mülteci hayatı yaşamak zorunda bırakılan insanların kimlik sorunları yaşadığını belirtmektedir. Bir yerin sadece fiziksel bir alan olmadığına vurgu yapan Tan ve Kudaisya, (2005: 22), o yerin aslında “insanların hayatlarını, hareketlerini, aktivitelerini ve günlük rutinlerini sergiledikleri bir arena” olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, herhangi bir yerin sadece fiziksel bir alandan çok daha fazlası olmasını sağlayan şey, orada yaşayan insanların onlara yüklediği anlam ve bunun sonucunda oluşan kimliklerdir. Bölünme ile anlam yüklenen bu yerler “metafiziksel” olarak yer değişmiştir:

İnsanlar, doğdukları, büyüdükları, aile, mülk ve kişisel ilişkilere sahip oldukları topraklardan koparıldıkları için bu yerler de metafiziksel anlamda yer değiştirmiştir. Bu koparılma ve yer değiştirme onlara hatıra ve nostalji bırakmıştır. Bu yerler artık sadece bellek dahilinde var olmuş, köklerinden koparılmış insanların bilinçlerinde saklı kalmaya başlamış ve birçok alanda hayatlarının geri kalanını güçlü bir şekilde şekillendirmiştir. (Tan ve Kudaisya, 2005: 23)

Hindistan Sait için yüzyıllar önce atalarının gelip yerleştiği topraklar, kendinin doğup büyüdüğü, ailesiyle geleneksel bir yaşam sürdüğü ve hem tarihine hem de güzelliklerine

hayran olduğu bir yerdir. Hindistan’a, özellikle mahallesine o kadar çok anlam yüklemiştir ki, yokluğu onu derinden etkiler. Artık yeni bir ülkede, mülteci olarak yaşamaya başlayacak ve yeni bir kimlik kazanmak zorunda kalacaktır. Köklerinin var olduğu topraklardan geldiği asıl kimliği artık sadece belleğinde bir anı olarak yerini alacak ancak hayatının her evresini bir şekilde etkileyecektir. Mülteci olarak yerleştiği Pakistan’da hem ekonomik hem de sosyal açıdan birçok zorluğa göğüs germek zorunda kalan Sait’i avutan tek şey çok sevdiği karısı ve oğlunun varlığıdır. Onlar olmadan ülkesinden, geleneklerinden, alışkanlıklarından ve ailesinden uzakta yaşamının mümkün olmadığına inanır. Onların varlığı sayesinde yaşadığı travmayı atlatmaya ve kendine yeni bir hayat kurarak memleketine olan özlemini bu şekilde hafifletmeye çalışır.

Sait’in eşi Hiroko, eserde en çok yer değiştirmek zorunda kalan karakterdir. Atom bombası yüzünden babasını ve nişanlısını kaybeden Hiroko’ya hayatta kaldığı için ülkesinde “hibakusha” adı verilir. Hayatta kalanları tanımlayan ancak Hiroko’ya kendini atom bombasının bir parçası gibi hissettiren bu sözcük onu derinden etkiler ve artık daha fazla orada yaşayamayacağına karar verir: “Onu Japonya’dan uzaklaştıran şey, bir tür arayıştan çok basite indirgenme korkusuydu. Şimdiden ‘hibakusha’ sözcüğünün yaşamını tüketmeye başladığını hissetmişti. Japonlar için o bir ‘patlama mağduru’ndan ibaretti” (Shamsie, 2012: 59). Atom bombasından hayatta kalanlar Japonya’da bir tür ayrımcılığa maruz kalmışlar ve “radyasyon hastalığının taşıyıcıları ve sakat doğacak çocukların potansiyel ebeveynleri” olarak görülmüşlerdir (Jordan, 2016: 1505). Bu ayrımcılık sosyal ve kültürel düzeylerde kendini göstermiş, bireylerin iş bulma, evlenme gibi durumlarda bir olumsuzluk olarak karşısına çıkmış ve yaşantılarını derinden etkilemiştir. Hiroko da tıpkı diğerleri gibi, hayatta kalanlar olarak kendilerine varlıklarını bir bombaya indirgeyen ve onlara yeni bir kimlik yükleyen bu ifadeden nefret eder ve bu durumdan kurtulmak için ülkesini terk etmek zorunda kalır. Zaten bombayla birlikte ülkesinin artık tamamen yabancı bir yer haline geldiğini düşünmeye başlamıştır: “Bir defasında bana Delhi’nin tuhaf ve yabancı gelmiş olması gerektiğini söylemiştin, ama dünyadaki hiçbir şey bana o gün kendi evimden daha yabancı gelemez” (Shamsie, 2012: 113). Bomba, hayatındaki her şeyi yok ettiği ve onu memleketine bağlayan tüm bağlarını kopardığı için artık her şey ona yabancı gelmeye başlar. Bombanın kendi evinin bile yabancılaşmasına sebep olacak kadar yıkıcı olan etkisinin Hiroko’da yaşattığı travmayı görmek mümkündür. Ancak yıllar sonra, doğup büyüdüğü yerle tamamen alakasız bir yer olan

Delhi’de yaşamaya başladığında kendini ait olmadığı bir yerde bir “hiç” olarak hissetmeye başlar ve “Bir hiç olmaktansa hibakusha olmak daha iyiydi” (Shamsie, 2012: 95) diye düşünür. Hiroko’nun her ne koşulda olursa olsun– hibakusha olarak bile– kendi ülkesinde yaşıyor olmayı dilemesi, kendini ait hissetmediği bir yerde yaşadığı travmayı göstermektedir. Ona tamamen yabancı olan bir kültürde kendini bir birey olarak göremez ve hissettiği bu duygular, aslında bir zamanlar terk etmek zorunda kaldığı ülkesine duyduğu özlemin yoğunluğunu göstermektedir. Bu yoğun duyguları arkadaşına şu şekilde aktarır:

Şu yamaçtaki çiçekleri görüyor musun Ilse? Onların Japonca isimlerini öğrenmek istiyorum. Japonca konuşulduğunu duymak istiyorum. Çayın benim çay anlayışındaki gibi tattığı çaylardan içmek istiyorum. Çevremdeki insanlara benzemek istiyorum. Kuralları çiğnediğimde insanların beni kınamasını istiyorum, daha iyisini bilmediğimi düşünmelerini değil. Kapıların kayarak açılmasını istiyorum, ileriye doğru değil. Onları kaybetmemiş olsaydım bana asla bir şey ifade etmeyecek, halen bir şey ifade etmeyecek bütün o şeyleri istiyorum. [...] Urakami Katedrali’ni görmek istiyorum. Onun görüntüyü bozduğunu düşünmüşümdür, ondan asla hoşlanmadım. Ama şimdi Urakami Katedralini görmek istiyorum. Yanan kiraz çiçeklerini koklamak istiyorum. Vücudumun tramvayda sallanırkenki hareketlerini hissetmek istiyorum. Tepeler ve denizler arasında yaşamak istiyorum. Kasutera yemek istiyorum. (Shamsie, 2012: 114)

İçinde yaşarken ülkesinde farkında bile olmadığı birçok detayı anımsaması aslında ülkesini, geleneklerini, alışkanlıklarını, yani ona ve ülkesine ait olan, tanıdık olan her şeyi ne kadar özlediğini ve bu özlemin onu ne kadar sarstığını göstermektedir. Bustamante vd. (2017: 221), bireyler “ailelerinden ve sevdiklerinden; dillerinden, kültürlerinden, ülkelerinden, sosyal statülerinden ve ait oldukları gruplarla ilişkilerinden uzaklaştıkları” için başka bir ülkede yaşamının yas tutmakla benzer bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Hiroko da tam olarak böyle bir yas içerisinde. Ülkesinde konuşulan dilden başlayarak kendi kültürüne ait olan her şeyi özlemle anmakta ve o dili yeniden duymak ya da daha önce ona anlamsız gelen her şeyi yeniden tecrübe etmek için kendini atom bombasından geriye kalan bir hastalık gibi gören ülkesinde yaşıyor olmayı dilemektedir. Delhi’den sonra şiddet olayları durulana kadar bir süreliğine İstanbul’da yaşayıp, sonrasında Pakistan’a dönerek orada yaşamaya devam eden Hiroko, gittiği her yerde ayakları üstünde durmayı başarabilmiş görünse de aslında her zaman atom bombasından önceki ülkesine özlem duymaktadır. Ülkesinden sonra tanımadığı bilmediği birçok kültürde yaşamak zorunda kalan Hiroko, her zaman güçlü görünmeye çalışmış oğluna ve eşine

yaşadığı zorlukları asla yansıtmamıştır. Hatta oğlu Raza'ya Nagazaki'den başlayan bu travmatik yolculukları bir cesaret örneği, bir macera olarak aktarmış; yaşadığı umutsuzluktan, hayal kırıklıklarından, çektiği zorluklardan asla bahsetmemiştir:

Tokyo'dan Bombay'a! Bombay'dan Delhi'ye! Bu yolculuğun gerçekte nasıl bir umutsuzluk hikâyesi olduğunu ona asla anlatmamıştı; her şeyden önce cesur görünmek istemişti. Cesur ve değişken; bir deriden diğerine, bir şehirden ötekine kolayca adapte olabilen bir varlık... Ona patlamanın ivmesiyle fırlatıldığı dünyada Nagazaki'nin Delhi'den bile daha fazla yabancıladığı bir yer haline geldiğini neden söyleyecekti ki? (Shamsie, 2012: 249)

Hiroko'nun bu düşüncelerinden, her ne kadar güçlü görünse de aslında yaşadığı bu yer değişikliklerinin hayatında önemli derecede yer tuttuğu ve bir “umutsuzluk hikâyesine” dönüştüğü sonucuna varılabilir. Aslında Hiroko'nun yaşadığı durum, Cezayirli sosyolog Abdelmalek Sayad'ın (2003) göçmenlerin hem anavatanları hem de yaşamak zorunda kaldıkları ülkeler arasında, yani hem geçmişleri hem de şimdiki zaman arasında sıkıştıklarını belirttiği “çifte yokluk” ifadesiyle açıklanabilir. Bu iki dünya arasında sıkışan bireyler, zaman ve uzam karmaşası yaşarlar. Hiroko, anavatanının yaşamakta olduğu ülkeden de yabancı geldiğini düşünür. Bu durumda her iki yer de ona artık yabancıdır, Hiroko geçmiş ile şimdiki zaman arasında sıkışmıştır ve her iki tarafta da yer almaması gerektiğine inanarak çifte yokluk yaşamaktadır.

Hiroko'nun Pakistan'dan sonraki durağı New York olacaktır. Hindistan'ın nükleer bomba denemesi yapması üzerine Pakistan'ın da aynısını yapması gerektiği düşüncesi gittikçe yayılmış ve Hiroko ikinci kez aynı deneyimi yaşama ihtimaline bile katlanamayarak Pakistan'dan ayrılmış ve eski dostu Elizabeth'in yanına taşınmıştır. Ona bunca travma yaşatan atom bombası hayatının bu döneminde yine karşısına çıkmış ve onun verdiği korku yüzünden yıllardır yaşamakta olduğu evini ve kocasının mezarını bırakarak New York'a yerleşmiştir. Hiroko'yu evinde karşılayan Elizabeth, “Evime adım attığın her iki seferde de mesele nükleerle ilgiliydi. İlki kabul edilebilirdi belki ama ikinci sefer acemice bir kurguya benziyordu” (Shamsie, 2012: 278) diyerek şaka yapmaya çalışır; ancak Hiroko'nun yüzünde “ona bombanın dünyada espri yapmayacağı tek konu” (Shamsie, 2012: 278) olduğunu söyleyen bir ifadeyle karşılaşır. Hayatını yer değiştirerek geçirmesine neden olan atom bombası, onun için şaka yapmak bir yana üzerinde konuşulmaması gereken bir konudur. Hunt (2010: 61), travmatik bir deneyim yaşayıp hayatta kalmış insanların kendilerine yaşadıkları tramvayı anımsatacak yeni bir olayın

gelişme ihtimaline karşı çok daha dikkatli olduklarını ve bu nedenle de böylesi bir durumla karşılaştıklarında diğer insanlara göre çok daha hızlı tepki vereceklerini iddia etmektedir. Hiroko'nun, Bölünme sırasında yaşanan etnik kargaşadan etkilenmemek adına Hindistan'dan ayrılması ve Pakistan'ın nükleer bomba denemesi yapma ihtimali ortaya çıktığında ülkeyi terk etmesi bu bağlamda açıklanabilir. Hiroko, bir ihtimal dahi olsa yeniden aynı acıları yaşamamak için yeni bir kültürde karşılaşacağı tüm zorluklara ve özlemlere rağmen bulunduğu ortamdan uzaklaşmayı tercih ederek temkinli davranma yoluna gitmiştir.

Taşlarda Gizli Tanrılar romanında da Birinci Dünya Savaşı'na katılan askerlerin travmatik yer değiştirmesine tanık oluyoruz. İngiltere adına savaşmaları için para, kıyafet, yiyecek vaat edilerek savaşa çağrılan Hintli askerler, daha önce varlığından bile haberdar olmadıkları yerlerde ne için savaştıklarını bile bilmeden ölümle mücadele ederler. Tamamen yabancı oldukları topraklarda savaşımaya götürülen bu askerler, gittikleri yerlerde aşağılanma, hor görülme, “öteki” olarak değerlendirilme ve bu yönde muamele görme gibi haksızlıklarla karşılaşır. Örneğin, yaralanan İngiliz askerleri evlerine geri gönderilirken yaralanan Hintli askerler tedavi edilip tekrar savaşmak üzere cephelere gönderilmektedir. Bu durumdan rahatsız olan bir Hintli, İmparator'a bu durumu bildiren bir mektup yazar ve mektubu şu sözlerle bitirir: “*Eğer bir erkek savaştığı yeri savunurken ölürse, orası ona ait olsun, ülke onun ülkesi, halk onun halkı olsun*” (Shamsie, 2014: 69). Bu sözlerden, askerlerin aidiyet duygusunu yaşamak istedikleri ve uğruna savaştıkları ülkede kabul görmeyi bekledikleri net bir şekilde görülmektedir. Kendilerini hayattayken kabul etmeyen toprakların en azından öldükten sonra kabul etmesini dilemektedirler. Askerlerin, bulundukları yerde kabul görmediklerinin bir diğer örneği, Hintli askerlerin kaldığı hastanelerde genç kadın hemşirenin bulunmamasıdır. Hatta, gazetede çıkan bir fotoğrafta, Viktoria Haçı verilen Hintli askerin yanında kadın bir hemşirenin olması halk arasında büyük bir öfkeye neden olmuş ve sonuç olarak bu hastanelerdeki tüm kadın hemşireler görevlerinden alınmıştır. Askerler, bir yandan cesaretlerinden dolayı ödüllendirilirken diğer yandan İngiliz kadınlarla aynı ortamda bulunamayacak yabancılar olarak aşağılanmaktadır. BenEzer (2007: 387), ülkelerinden ayrılmak zorunda kalanların gittikleri yerlerde yaşadığı zihinsel sıkıntıların aşağılanma ve hor görülmeden kaynaklı travmatik deneyimlerle alakalı olduğunu belirtmiştir. Hintli askerlerin yaşadıkları travma da tam olarak bu aşağılanmadan kaynaklanmaktadır. İngilizler'in onlara her daim yabancı

olduklarını hatırlatan başka bir durum da Hintli askerlerin kaldıkları hastanelerde birbirlerini ziyaret edememesidir. Arkadaşını görmek için ısrar edip olay çıkaran Kayyum’a Hintli bir onbaşı “Ben bile denetimsiz çıkamıyorum. Burada tutsağız” (Shamsie, 2014: 75) der. Bu sözler üzerine kendi kaldığı hastaneye dönen Kayyum, ilk kez “duvarlardaki dikenli telleri, kapıdaki gözetleme kulübesini ve çalı çitlerindeki kaplamalı aralıkları” fark eder ve “İngilizce konuşan adamların ve kadınların bulunduğu bir Alman tutsak kampında” (Shamsie, 2014: 75) kaldığını düşünür. Uğruna canlarını vermeye hazır olarak geldikleri ülke, onlara esaret sunmaktadır. Zaten travmatik olan cephe savaşının yanında askerler bir de yabancı oldukları topraklarda daha da yalnız bırakılarak ve yabancılaştırılarak travmatik deneyimler yaşamak zorunda kalmışlardır.

Kül Olmuş Gölgele romanındaki göç etmiş karakterlerin yaşadığı travmaya *Home Fire* romanında da yer verilmiştir. Öncelikle, Isma karakterinin bir konuşmasında değindiği, İngiliz kökenli olmayanlar için kullanılan “Pakistan asıllı İngiliz”, “İngiliz Müslüman”, “İngiltere pasaportu sahipleri” (Shamsie, 2017: 38) gibi ifadelerden yola çıkılabilir. Aileleri İngiltere’ye göç etmiş ve kendileri İngiltere’de doğmuş olan ikinci kuşak bireyler için bile İngiliz ifadesinin kullanılmaması ve bir şekilde kökenlerine vurgu yapılması, bu bireylerin aslında oraya ait olmadıklarını ve kendilerine ait başka bir vatanları olduğu iddiasını gündeme getirmektedir. Romanda göçmenlere dönük bu olumsuz algının kurgunun ötesine geçtiği açıktır. İngiltere’nin göçmenlik yasaları incelendiğinde ve İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden çıkışı anlamına gelen Brexit süreci göz önüne alındığında göçmenlerin sayısının kontrol altına alınmaya çalışıldığı açıktır. Romanda sadece İngiltere’de yaşıyor olmanın İngiliz olarak kabul edilmek için yeterli olmadığı gerçeği üzerinde sıklıkla durulur. Pakistan asıllı İngiltere’de doğan yeni kuşaktan olanların dahi İngiliz kimliği inkâr edilir. Bu kimlik anlayışı oldukça sınırlı tutulur ve İngiliz kültürüyle yetişen ve bu kültürün içinde doğan kuşak için bu durum büyük bir sorun halini alır; çünkü romanda da görüleceği üzere bu kişilerin gerçekliklerinde İngiliz kültürünün dışında bir etken yoktur. Bu ikinci kuşağın yaşadığı “aidiyet” sorunu, kimlik karmaşasını beraberinde getirecektir.

Göçmenlere halihazırda var olan bu negatif bakış açısının ekonomi temelli güçlü nedenlerinin olduğu görülebilir. Dışarıdan İngiltere’ye gelen göçmenlerin İngiliz vatandaşlarının işlerini ellerinden aldıkları çoğunluk tarafından kabul edilir. Bu memnuniyetsizlik, sınırların korunması ve göçmen sayısının kısıtlanması isteğine yol

açar (Rolfe, Runge ve Hudson-Sharp, 2019). Göçmenlere yönelik bu algının ekonomi temelli kaynağının haricinde “ortak değerlerin” göçmenler nedeniyle bozulmaya başladığı algısı da yatar. “İngiliz kimliğinin” dışarıdan gelen bireyler tarafından yok edildiği genel kanısı hakimdir (Wolton, 2006: 454). “İngiltere pasaportu sahipleri” gibi ifadelerin kullanılmasının altında yatan en önemli etken, bu paylaşılan ortak “İngiliz kimliğinin” göçmenlerde olmadığı varsayımdır. Bu ortak bilinç içerisinde yeri olmadığı düşünülen bireylere yönelik protestolar, özellikle ekonominin sıkıntılı dönemler yaşadığı zamanlarda artmakta ve bu kişiler, stabil olabilecek bir çevreden mahrum kalmaktadır. Sürekli değişen ve sonuçları kestirilemeyen bir çevrede yaşamak, dışarıdan gelen ancak İngiliz kültürüyle yetişmiş bireyler için oldukça zorlayıcı bir süreç hâlini alır.

Romanda Parvaiz’in Pakistan’da yaşayan kuzeninin “Ben Pakistanlıyım ama sen Pakisin” (Shamsie, 2017: 150) cümlesi de Pakistan asıllıların İngiltere’de kabul görmedikleri ve ötekileştirildikleri gerçeğini göstermektedir. Kuzeni, kendini Pakistanlı olarak tanımlarken Parvaiz’i Pakistanlı olarak da görmemektedir. Bu, Sayad’ın (2003) çifte yokluk teorisini destekleyen bir durumdur. Sayad’a göre, göçmenlerin gittikleri yerde daha önceki hayatları ve toplumları yok sayılır; ancak göç ettikleri toplumda da hep “dışarıdan gelen”, her an iptal edilebilir bir “yerleşme hakkına sahip” ve sosyal hayata dahil olması engellenen bireyler olurlar. Vatandaşlık hakkı almaları da bir şey değiştirmez çünkü toplum tarafından asla o ulusa ait olarak görülmeyeceklerdir. Bu durumda birey kendini her iki toplumda da yetersiz hisseder ve birini diğerine tercih edemez (Saada, 2000: 37). Ne geçmişine ne de geldiği yere ait olduğunu hisseden göçmen, varlık ile yokluk arasında çelişkili bir varoluş sergiler. Parvaiz ve onun gibiler ne yaşadığı yerde kabul görüp İngiliz olarak değerlendirilmekte ne de geldikleri topraklar tarafından benimsenip Pakistanlı olarak görülmektedirler. Chambers (2018: 211), Pakistan’ın “ikinci kuşak İngiliz Müslümanların az bilinen, belli belirsiz diğer evleri” olduğu iddiasında bulunur ve bu durum romandaki Pakistan asıllı karakterler için de geçerlidir. İngiltere’de doğup büyüyen bu nesil, Pakistan’ı tam olarak vatanları olarak göremezler, ancak bulundukları yer de onları tam olarak kabul etmez ve gerekli gördükleri durumlarda vatandaşlıktan çıkarılabilme hakkına sahiptirler. Bu durumda yer değiştirmeden kaynaklı doğan aidiyet sorunu bireylerin hem bireysel hem de kolektif düzeyde travma yaşamasına neden olmaktadır.

Romanda Müslüman asıllı olan İngiltere İçişleri Bakanı Kamarat Lone karakteri, IŞİD'in medya koluna katılmak üzere Suriye'ye giden ancak pişman olup ülkesine dönmeye çalışırken İstanbul'da öldürülen Parvaiz'in naaşının İngiltere'ye değil de Pakistan'a gönderilmesine karar verir. İngiltere'nin düşmanı olanların naaşlarının bile ülkeye giremeyeceğini belirten Lone, böylece insanlara gözdağı vermekte ve İngiliz vatandaşlığının bir hak olmadığına vurgu yapmaktadır. Lone'a karşı çıkarak ikiz kardeşinin tek isteğinin eve dönmek olduğunu anlatmaya çalışan Aneeka'yı kimse dinlemez; bunun üzerine Aneeka, Pakistan'a giderek kardeşinin cenazesini alır ve İngiliz Konsolosluğu yakınındaki parka götürür. Kardeşinin kendi ülkesine, evine girmesine izin verilene kadar parktan ayrılmayacağını belirtir. Etrafında toplanan insanlar, ona destek verir ve hatta şirketler de destek olurlar ve buz göndererek cesedin çürümelerini önlemeye çalışırlar. Kardeşine yapılan adaletsizliği dile getiren Aneeka, kameralara şunları söyler:

Zorba hükümdarların hikâyelerinde erkekler ve kadınlar sürgünle cezalandırılırdı, bedenleri ailelerinden saklanırdı- kafaları kazıklara oturtulur, cesetleri belirsiz mezarlara atılırdı. Tüm bunlar kanunlara göre oldu, adalete göre değil. Ben adalet istemek için buradayım. Başbakan'a sesleniyorum: kardeşimi eve getirmeme izin verin. (Shamsie, 2017: 224-225)

Kardeşinin evi olarak gördüğü topraklara gömülemeyecek olması Aneeka için travmatik bir durum yaratmış ve kardeşinin cansız bedenine sarılarak bir parkta günlerce beklemiştir. Kardeşi eve dönmeye çalıştığı için ölmüştür ve bu nedenle Aneeka, onun son isteğini, eve dönme arzusunu yerine getirmek istemektedir. Bu durumu engelleyen İçişleri Bakanı, "hayattayken İngiltere topraklarına düşman olanların ölünce bu toprakları kirletmesine izin vermeyeceğiz" (Shamsie, 2017: 188) açıklamasını yaptıktan sonra, sosyal medyada onu destekleyen birçok insan #TOPRAĞIMIZIKİRLETME, #GELDİĞİNYERERİDÖN (Shamsie, 2017: 190) başlıklarıyla gündemde kalmışlardır. Bu tepkilerden de anlaşıldığı üzere orada yaşayan çift pasaportlu insanlar, ülkeye herhangi bir yanlış yapmaları durumunda vatandaşlıktan çıkarılabilme ve hatta farklı topraklara gömülebilme ihtimaliyle karşı karşıyadır. Bu durum, bireylerin yaşadıkları yerde kabul görmemeden kaynaklı korku ve kaygı seviyelerini yükselterek travmatik semptomlar göstermesine neden olabilmektedir.

Shamsie, bu romanını Sofokles'in *Antigone* adlı oyununu uyarlayarak kaleme almıştır. *Antigone*'un iki erkek kardeşi savaşıp birbirlerini öldürmüşler; ancak, Kral

olan amcası, kardeşlerinden birinin görülmesine izin verirken vatan haini olarak ilan ettiği diğerinin gömülmesine izin vermemiştir. Bunu duyan Antigone kardeşinin cesedini ortada bırakmamak için Kral'ın koyduğu yasalara karşı gelir ve Tanrıların koyduğu yasalara göre kardeşini gömerek adaleti sağladığına inanır. Yasalara karşı geldiği için zindana atılan Antigone, orada intihar eder. Romanda Antigone karakterini Aneeka'yla canlandıran Shamsie, Aneeka'nın İngiliz Hükümeti'nin koyduğu yasalara karşı gelerek kardeşi için adalet araması kurgusunu yaratmıştır. Sofokles'in eserinde Antigone, ailenin en güçlü duruşunu sergileyen büyük kardeşidir. Oyunda yasalara bağlı olan ve karşı çıkmayan küçük kardeş Ismene karakterinin yerine romanda Isma karakterine yer vermiştir. Oyunda Kral'ın isteklerine ve kurallarına uyan Ismene gibi, Isma da İngiliz Hükümeti'nin koyduğu kurallara uymakta ve aksi bir durumda sıkıntı yaşayacaklarına inanmaktadır. Tamamen mantık çerçevesinde hareket eden Isma, kardeşi Parvaiz'in Suriye'ye gittiğini öğrenir öğrenmez bunu hemen yetkililere bildirmiştir. Aneeka ise, tıpkı oyundaki Antigone karakteri gibi, insanlar tarafından konulan yasaların adil olmadığına inanmış, Tanrıların koyduğu yasaları uygulayarak adaleti sağlamaya çalışmış ve bu uğurda hayatını feda etmiştir. Antigone kardeşinin cesedini gömmeyi başarır; Aneeka bu yolda büyük bir çaba sarf eder ve medya sayesinde Karamat Lone'un yanlış bir karar verdiği gerçeğini birçok insana ulaştırmaya çalışır, gelen destekler karşısında başarılı olduğu söylenebilir.

Romanların hepsi değerlendirildiğinde karakterlerin zorunlu ve/ya gönüllü olarak yaşadıkları yer değiştirmenin hayatlarını olumsuz etkilediği ve hatta travmatik eylemlere dönüştüğü sonucuna varılabilir. Âdem ve Havva'dan başlayan travmatik yer değiştirme tarihinde göçler, sürgünler, ilticalar, savaşlar, politik, ekonomik ve dini amaçlar gibi pek çok nedenden kaynaklanmıştır. Shamsie, eserlerinde çeşitli nedenlerle anavatanlarından ayrıлып başka yerlerde yaşamak durumunda kalan karakterlerin yaşadığı travmaları okuyucuya yansıtmıştır. Karakterler, gittikleri yerlerde kabul görmemiş, yabancılık hissetmiş, aidiyet sorunu yaşamış ve iki kültür arasında sıkışıp kalmışlardır.”

3.2. TRAVMATİK SESSİZLİK

Travma, hayatta kalanların dillerini de ele geçirir ve yaşadıkları deneyimleri dile getirmelerini ya imkânsız kılar ya da zorlaştırır. Schwab'a göre “ele geçirilmiş dil susturulan tarihi işaret etmek için konuşma içinde boşluklar kullanır. Ele geçirilmiş dil,

konusulamayana üç nokta, dolaylı ve dolambaçlı anlatım ya da parçalanma ve biçim bozulmasıyla gönderme yapar” (2010: 54). Travma edebiyatında, yazarlar bu yöntemleri kullanarak yaşanan travmayı okuyucuya aktarmaya çalışır. Travma aktarımında yazarların sessizliği aktarmak için kullandığı teknikler iletişimin sekteye uğradığını gösterir ancak Rogers (2010: 5), bu sektenin “bir çeşit yoksunluğu göstermekten ziyade dille ilgili bir gerçeğin altını çizdiğini ve okuyucunun bunu derinlemesine düşünmesini sağladığını” iddia etmektedir. Sessiz kalmak, aslında hayatta kalanın ya da travmayı aktaran yazarın okuyucunun duymasını istediği çılgınlıktır.

Broken Verses romanında babası gibi gördüğü Şair’i kaybettikten on altı yıl sonra sadece Şair, annesi ve kendinin bildiği bir kodla yazılmış mektupların kendine ulaşması nedeniyle Şair’in yaşadığına inanan Aasmaani, bu durumu hiç kimseye anlatamaz. İnsanların ona inanmayacağına ya da aldığı mektuplar öğrenilirse Şair’in başının belaya gireceğine ve hatta yaşadığına inandığı annesinin de bundan etkilenerek sorunlar yaşayacağına inanır. Tüm bunları düşündüğünde sessiz kalmayı tercih eder, ama sessiz kalması onda farkında olmadan saatlerce pencereden dışarıya bakma ya da etrafındaki her şeyi ve herkesi yok sayarak boş gözlerle etrafını izleme gibi travmatik semptomlar gelişmesine neden olmuştur. Aslında bilinçli olarak tercih ettiği sessizlik, onun hayatını ele geçirmiş ve bu konuda konuşmasını imkânsız kılmıştır. Etrafındakiler ona neyi olduğunu sorduğunda başını çevirip gülümser. “Dile getiremediğim şeyi, nasıl söyleyebilirdim? Bu müzik gerektirir, dil değil” (Shamsie, 2005: 177) diyerek hissettiklerini aktarmada dilin yetersiz kaldığını ifade eder. Dil yerine müzikle hissiyatını anlatabilmesini yine Şair ile olan bir anısına dayandırır. Şair ile sürekli zevkle opera dinlemişler ve Şair ona bu zevki asla yitirmemesi için İtalyanca öğrenmemesi gerektiğini söylemiştir çünkü Şair, sözcüklerin anlaşılır olmasının müziği mahvettiğine inanmaktadır:

Operanın sözcüklerini anlamadığın sürece onların müziğin yüce niteliğini karşıladığına inanabilirsin, sözcüklerin duyguları yaratmada ve yansıtmakta müzik kadar yetkin olduğuna inanabilirsin ve bu mükemmelliği doğru kombinasyonlarla yakalamak için sadece daha uzun süre ve daha çok araştırma yapmalısın. Babil olayından önce, Aasmaani, insanlar müzikle konuşurdu. (Shamsie, 2005: 177)

Aasmaani, sözcüklerin duygularını ifade etmede yetersiz kalmasından dolayı, Şair’in ona öğrettiği başka bir yola başvurmuş ve duygularını müzikle ifade etmeye çalışmıştır; evde,

ofiste, arabada, her yerde opera dinleyerek bu boşluğu doldurmaya çalışır. Şair, burada Babil efsanesine de gönderme yapar. Kutsal Kitap Yaratılış bölümünde (11: 1-9) geçen hikâyeye göre, o dönemde tüm insanlar ortak bir dil konuşmaktadır. Tanrı'ya ulaşmak için bir kule inşaa etmeye karar veren bu halkı kibriden dolayı cezalandırmak isteyen Tanrı, onların dillerini karıştırarak onları yeryüzünün dört bir tarafına dağıtır. Böylece, yeryüzünde farklı diller doğmuş ve insanlar birbirlerini anlamak için diğer dilleri öğrenmek zorunda kalmıştır. Şair, bu olaydan önce insanların müzikle konuştuğuna ve bu yüzden de duygularını yansıtmakta daha yetkin olduklarına inanmaktadır.

Politik susturma yolunun kullanılarak insanların sessiz kalmalarının sağlandığı durumlar *Broken Verses* romanında da yer almaktadır. Ana karakter Aasmaani'nin annesinin sevgilisi olan Şair, yazdığı hükümet karşıtı şiirler nedeniyle işkenceyle öldürülür ve evinde bulunan tüm şiirler yakılarak yok edilir. Aasmaani bu durumu şu şekilde yorumlar “Şair'i öldürdüler çünkü yeni şiir koleksiyonunun demokrasinin sadece ufak bir hatırlatıcısını henüz tatmış olan ve daha fazlasını isteyen bir ulusun üzerinde yaratacağı etkiden korktular” (Shamsie, 2005: 173). Politik olarak karmaşık bir süreçten geçen bir ülkede demokrasi adına şiirler yazan ve rejime karşı çıkan Şair, birçok kez sürgüne gönderilmiş ve hapse atılmıştır. Ancak, bunların hiçbirisi Şair'i şiir yazmaktan vazgeçiremediği için sonunda onu tüm dişlerini sökerek ve yüzünü tanınmayacak kadar ezerek işkenceyle öldürmüşler ve sonsuza kadar sessiz kalmasını sağlamışlardır. Shamsie, Şair karakterinin yaşadığı bu dehşete tarihten de örnek verir. 1969'da dönemin devlet başkanı Eyüb Han'a karşı yapılan başkaldırı üzerinde şair Habib Jalib'in kendi şiirlerinin ve Nazım Hikmet'ten tercüme ettiği şiirlerin etkisine vurgu yapar. Shamsie, Şair karakterini tanımlamak için onunla birçok ortak noktası olan Pakistan asıllı Habib Jalib ve Türk Edebiyatı'nın önde gelen şairlerinden Nazım Hikmet'ten yola çıkmıştır. Yazarın sosyo-politik mücadeleye verdiği önem, Pakistan tarihinde oldukça kayda değer bir yere sahip olan ve günümüzde protesto meydanlarında şiirleri yankılanan Habib Jalib'i ve Türk Edebiyatında toplumcu gerçekçilik akımının önde gelen sembolik ismi hâline gelmiş Nazım Hikmet'i örnek göstermesinde açıktır. Ruth Jennison ve Julian Murphet (2019) şiir ve komünizmi inceledikleri bölümlerinde bu iki şaire yer verir. Urdu dilinin devrimci şairi olarak tanımlanan Jalib'in hayatı boyunca insanlar üzerinde kurulan baskılara karşı çıktığı belirtilir (Awan, Fatima ve Tarique, 2019: 24). İşçi sınıfının sorunlarına değinen Jalib, şiirlerinin konusunu “sıradan insanların” yaşadığı zorluklardan

almıştır (Awan vd., 2019: 24) ve Marksist düşünce tarzına uyan şiirler yazmıştır (Awan vd., 2019: 29). Jalib'in kişiliğini ve şiirlerini insanlara adadığı ifade edilir ve bunu yaparken semboller ve metaforlar kullanmadığı, sosyal eşitsizliklere sade bir dille karşı çıktığı belirtilir (Naeem, 2018, 30 Mart). Şairin sosyal adaletsizliklere karşı çıktığı şiirlerinde işçi sınıfının sorunlarının görünmezliğini eleştirdiği açıktır. Baskıya, eşitsizliğe ve despotluğa karşı çıkan ve fakirlerin kurtuluşunu destekleyen şiirlerin devrimci şiir olarak tanımlandığı belirtilirken bu şiirleri yazan şairlerin devrimci şairler olarak adlandırıldıkları ve Jalib'in bu şairlerden biri olduğu eklenir (Nawaz ve Awan, 2019: 285). Hindistan'ın bölünmesinin ardından Pakistan'a gelen şair, diktatörlüğe karşı çıkmış ve kitlelerin şairi olarak tanınmıştır (Nawaz ve Awan, 2019: 286-287). Pakistan'ın bağımsız bir ülke olma yolunda attığı adımların önemini şair, halkın yaptığı fedakârlıkları aktararak yansıtır (Nawaz ve Awan, 2019: 291).

Shamsie, Jalib ile birlikte Nazım Hikmet'e de gönderme yapmaktadır. Toplumcu şairlerin serbest nazım şeklini benimsediklerini aktaran Yakup Çelik, bu şairlerin günlük halk dilini kullandıklarını ekler: "Toplumcu duyarlılığı öncelikli ele almışlardır. Bunu yaparken de problemlerini ele aldıkları halkın dilini, söyleyişini, zevkini göz önünde bulundurmuşlardır" (Çelik, 2010: 79). Yazar, Nazım Hikmet'in bu şairlerden biri olduğunu belirtir. Nazım Hikmet'in kullandığı dilde bir sadelik görülür ve "[a]nadolu insanının basit yaşayışını canlı portreler halinde karşımıza koyan ve kimi zaman coşkun anlatımlara başvuran yazar eserlerini sosyalist gerçekçi bir bakış açısıyla ele alır" (Akgül, 2014: 5). Bu sosyalist gerçekçi yaklaşım, Anadolu insanının temel sorunlarını irdeler ve bu sorunları okuyucuyla buluşturur. Nazım Hikmet de romandaki Şair karakteri gibi hayatının büyük bir bölümünü hapisanelerde ve sürgünde geçirmiştir. Sürgün yıllarında ülkesinden uzakta yazdığı şiirler incelendiğinde şairde özlem duygusunun ağır bastığı görülür (Bayrak Akyıldız, 2005). Nazım Hikmet'in ideolojisinin "sınıfsız bir toplum oluşturma" olduğu belirtilir (Yılmaz, 2017: 1090). Bu sosyalist yaklaşımın ve toplumsal sorunlara şiirlerinde değinme amacının Şair karakterinde olduğu gibi Jalib ve Hikmet'te ortak değerler olarak ortaya çıktığı görülür.

Shamsie, Şair karakterini Pakistan'daki diktatörlüğe karşı çıkan, sıradan insanların sorunlarına değinen bir kişi olarak tasvir eder. Bu açıdan Şair ve Jalib arasında yakın benzerlikler kurulabilir. Romanda sürgüne yollanan ve defalarca hapisanelere gönderilen Şair, bu yönden Nazım Hikmet'e benzetilir. Shamsie'nin Nazım Hikmet'in

hayatı ve şiirleri hakkında bilgi sahibi olduğu açıktır. Romanında birçok farklı tarihi olaya ve terime gönderme yapan yazarın Jalib ve Hikmet'ten esinlenerek yarattığı Şair karakterinin ideolojisinde sosyalist etkenler olduğu söylenebilir çünkü Şair bu ideolojisinden dolayı roman boyunca cezalandırılır. Romanda Şair'in eserlerinin yakılması ise edebi eserlerin tiranlığın yıkılmasında ne derece etkili olduğunu gösterir. Shamsie, Şair karakterine isim vermez; çünkü Şair karakteri, Jalib ve Hikmet gibi ülkelerinde sembolik isimler olmuş, halkın sorunlarına değinen ve sadece Pakistan ile sınırlı kalmayan daha geniş bir topluluğun temsilcisidir. Pooja Swamy, romandaki aktivist Samina ve Şair karakterlerinin Pakistan'daki baskıya karşı seslerini duyurmaya çalışan karakterler olarak çizildiğini belirtir (Swamy, 2019: 46). Kadın haklarını desteklemek ve hükümeti protesto etmek için seslerini duyurmaya çalışan bu karakterlerin evrenselliği tartışmasız bir gerçekliğe bürünür. Şair karakteri “özgürlük, tarih, aşk ve sürgünün” temsili konumuna gelmiştir (Jain, 2017: 16). Bu konum dolayısıyla Şair, bir ülkeyle sınırlı kalmaz ve evrensel bir karakter halini alır. Romandaki Şair karakteri, tıpkı Shamsie'nin örnek gösterdiği Jalib ve Hikmet gibi şairlerle aynı kaderi paylaşmış ve politik olarak susturulmaya çalışılmıştır. Bunu gerçekleştirmek için hükümet “diğer devrimci şairlere bir ders vermek” (Shamsie, 2005: 173) için Şair'i işkence ile öldürmüştü, evine girerek tüm şiirlerini yakmış ve böylece fikir ve düşüncelerinin susturulması sağlanmıştır. Yaşatılan bu travmatik deneyimler, diğer şairleri tehdit etme yoludur ve bu eylemlerle onları susturma yoluna gidilmektedir. Gerçekleştirilen bu tarz baskı ve tehditlerle bazı yazarlar, şairler, siyasetçiler ve aktivistler sessizliğe bürünmek zorunda kalmış, bu durum da onların hayatları için bir travmaya dönüşmüştür.

Romanda, Samina ve Şair'in evine oldukça sık ziyaretlerde bulunan şair arkadaşları Mirza da politik susturma yolundan payına düşeni almıştır. Mirza, Şair'in korkunç bir şekilde katledilmesinden sonra kendine başka bir yol çizmek zorunda kalır, çünkü rejime karşı sesini çıkarmaya çalışanların başına nelerin geldiğine şahit olmuştur: “Onun ölümü bana şairlerin dürüstlükleri için ödedikleri bedeli öğretti. O bedeli yeterince yakından gördüm, parçalanmış her bir kemiğini” (Shamsie, 2005: 215). Mirza, yaşanan bu olaylarla sessizliğin değerini öğrendiğini dile getirir. Aasmaani, Mirza ile görüştüğünde, kendi gibi onun da dünyayı değiştirmek için çabalamaktan vazgeçtiğini anlar: “Seslerin nasıl susturulduğunu biliyorduk. Mama ve Omi'nin bizden saklamak için uğraştıkları utanç

verici sırrı biliyorduk: şiddet dilden daha güçlüdür” (Shamsie, 2005: 222). Romanda bahsi geçen rejimin, Şair’in başına gelenlerle diğer şairlere ders verme isteğinin amacına ulaşmış olduğu görülmektedir.

Shamsie, *Kül Olmuş Gölgele* romanının ilk bölümünde atom bombasının düştüğü anı “Ve sonra dünya bembeyaz oluyor” (Shamsie, 2012: 33) cümlesiyle bitirdikten sonra iki sayfayı numarasız olarak boş bırakmış (Türkçe çevirisinde bu dikkate alınmamıştır) ve ardından bomba sonrasında yaşanan olayları anlatmıştır. Burada yazar, bombayla birlikte yaşanan dehşeti aktarmada sessiz kalmış ve okuyucuya bu dehşeti düşünebilmesi için zaman tanımıştır. İnsanlığın daha önce hiç görmediği böylesine korkunç ve bilinmez bir eylemi aktarmada kelimeler yetersiz kalmış ve Schwab’ın (2006: 95) öne sürdüğü gibi “travma saldırmış” ve bir süreliğine “dili öldürmüştür”. Shamsie, aynı zamanda, yaşanan bu travmatik deneyimin dili ele geçirdiğini ve böylece olayı anlatmanın mümkün olmadığını okuyucuya iletmeyi amaçlamıştır. Shamsie, bombanın düştüğü anı anlatırken yaşanan dehşeti doğrudan okuyucunun gözleri önüne sermez. O dehşeti, Caruth (1995)’un bahsettiği travmanın yaşandığı anda kavranamadığı iddiasına dayanarak Hiroko üzerinden şu şekilde anlatır:

Işık fiziksel. Genişleyerek Hiroko’yu öne doğru fırlatıyor. Yere çarptığı sırada ağzına burnuna toz doluyor. Toz yakıcı. İlk reaksiyonu korku. Düşüşün annesinin kimonosunu yırtmış olabileceğinden korkuyor. Dizleri üzerinde doğrulup aşağıya bakıyor. Kimono kirlenmiş ama yırtık yok. Yine de bir tuhafılık var. Ayağa kalkıyor. Hava aniden çok sıcak oldu, sıcaklığı teninin üzerinde hissediyor. Elini omzuna doğru götürüyor ve ipeğin olması gereken yerde ete dokunuyor. Elini sırtında biraz daha aşağı kaydırıyor ve ne et, ne de ipek olan bir şeye değiyor. Bu şey, her ikisinin karışımı. Bunun düşerken hissettiği yanmayla ilgisi olup olmadığını merak ediyor. Şimdi his yok. Ne ipek, ne et olan yere hafifçe vuruyor. His yok. (Shamsie, 2012: 34)

Shamsie, bomba atıldığı anda korkunç şekilde ölen insanları ya da birçok fiziksel sorunla hayatta kalmış olanları detaylı bir şekilde tasvir etmez. Onun yerine Hiroko’nun kişisel deneyimini aktarır. Hiroko, travmanın gecikmeli etkisinden dolayı öncelikle ne olduğunu tam anlayamaz, ancak daha sonra sırtındaki hissizliği fark eder. Shamsie, “kurbanların, ölü bedenlerin ya da kalıntıların” detaylarını vermeyerek klasik atom bombası edebiyatı yazarlarından ayrılır ve yaşanan travmayı yeniden tasavvur eder (Itakura, 2018: 35-36). Itakura’nın belirttiği gibi, Shamsie dehşet dolu anları vahşet detaylarıyla aktarmak yerine

Hiroko'nun hikâyesinde, travma teorisyenlerinin öne sürdüğü gibi, insanoğlunun algısının dışında gerçekleşen bir eylem olarak aktarır.

Hiroko, atom bombasından sonra ülkesinden ayrılarak nişanlısı Konrad'ın ablası Elizabeth'in yaşadığı Delhi'ye gelir. Elizabeth'in kardeşiyle iş dolayısıyla mı tanıştıklarını sorması üzerine “Öyle tanışmıştık. Kitabı için gereken çeviriler nedeniyle. O ...” (Shamsie, 2012: 56) diyerek konuşmasına ara verir. Sevgilisini geriye külleri bile kalmayacak şekilde kaybetmesiyle yaşadığı travma, vereceği her cevabın yetersiz ya da imkânsız olacağı gerçeği nedeniyle onun hakkında konuşmasına izin vermemektedir. Shamsie, bunu okuyucuya açıklamak için şöyle devam eder: “Konrad hakkında o güne dek Yoshi Watanabe dışında kimseyle konuşmamıştı ve Yoshi'yle konuşurken her şeyin sözcüklere dökülmesi gerekmiyordu” (Shamsie, 2012: 56). Eserde, Hiroko'nun yaşadığı travmayı genel olarak kimseye anlatmadığını, anlatmaya çalıştığı zamanlarda da doğru kelimeleri seçmenin imkânsızlığı nedeniyle konuşmanın sessizlikle bölündüğünü görüyoruz. Elizabeth ile yaptığı bir başka konuşma sırasında da atom bombasının düştüğü anı ve babasının acı ölümünü anlatmada zorluk yaşamıştır:

... Dünyadaki hiçbir şey bana o gün kendi evimden daha yabancı gelemez. O tarifi olmayan gün. Gerçekten de tarifi olmayan gün. Gereken sözcükleri hiçbir dilde bulamıyorum... Babam, Ilse... onu yaşamının son bir iki saniyesinde gördüm ve onun insan olmayan bir şey olduğunu düşündüm. Her yanı kabuklarla, pullarla kaplıydı. Ne deri, ne saç ne de giysiler. Sadece pullar. Kimse, dünyadaki hiç kimse babasını pullarla kaplanmış bir halde görmemeli. (Shamsie, 2012: 113-114)

Birçok dil bilen Hiroko'nun yaşadığı travmayı anlatacak kelimeleri hiçbir dilde bulamaması Hartman'ın (1996: 3) iddia ettiği gibi hayatta kalanların tam olarak anlatmak istedikleri şeyin aslında dinleyicinin anladığından çok daha farklı anlamlar içerdiği iddiasını doğrulamaktadır. Seçilen tüm kelimeler, gerçek anlamlarından çok uzakta, sadece hayatta kalanların anlayabileceği şeyleri ifade ettiği için dil, anlatılmak isteneni aktarmada yetersiz kalır ve Hiroko, anlatısını sessizlikle tamamlar. Shamsie, buralara üç nokta koyarak Hiroko'nun kelime bulmakta ne kadar zorlandığını vurgulamaktadır.

Yaşadıklarını tam anlamıyla hiç kimseye paylaşmayan Hiroko, Sait'ten evlenme teklifi aldığı anda, başından geçen her şeyi ilk kez Sait'e anlatır. Bu tam olarak sessizliğini bozduğu ilk ve son an olacaktır. Sait, travma teorisyenlerinin tanımladığı empatik dinleyici özelliklerini tamamen taşımaktadır. Hiroko'nun anlattıklarına kayıtsız

kalmamış, onu saygıyla ve hatta acısına ortak olarak dinlemiş ancak kendini özdeşleştirerek vekil kurban konumuna da düşmemiştir. Shamsie, burada Hiroko'nun olayları nasıl anlattığını yazmamıştır. Sadece yağmur yağarken, Hiroko'nun başı Sait'in kucağında yaşadıklarını anlatmakta, Sait de onun saçlarını okşamaktadır. Shamsie, yaşanan atom bombası travmasını yine doğrudan anlatmak yerine okuyucuya çoğunlukla geri dönüşler ya da rüyalar yoluyla aktarmakta ve böylece okuyucuya yaşanan anda kavranamayan travmanın daha sonra insanların hayatlarını nasıl ele geçirdiğini göstermektedir. Hiroko, Sait'e tüm olan biteni anlatarak aslında yaşadığı travmadan kaynaklı duyguların ağırlığını onunla paylaşmış olur, bu da travmayla başa çıkabilmede çok önemli bir adımdır. Hiroko, artık kendine yeni bir hayat kurma yoluna girebilecektir. Yıllar sonra Karaçi'ye yaşamaya geldiklerinde "Karaçi'yi evi olarak görmeye başladığı dönüm noktasının komşularına Nagazaki'deki bombadan kurtulduğunu söyleyebildiği gün olduğunu" (Shamsie, 2012: 158) düşünür. Bu travmatik olayı neredeyse kimseyle paylaşmayan Hiroko, hayatının en önemli kararlarını verirken bu olayı detay vermeden anlatarak bir şekilde ondan kurtulmaya çalışmaktadır. Dile getirilmeyen travmatik eylemlerin hayatta kalanların bütün yaşamını ele geçirdiği gerçeğini göz önüne aldığımızda Hiroko'nun bir gölge gibi kendini izleyen geçmişinden sıyrılıp hayatına yeni ivmeler kazandırmaya çalıştığını görebiliriz.

Hiroko'nun bombayla yaşadığı korkunçlukları doğrudan oğluna anlatması da mümkün olmamıştır. Onun yaşadıklarını değil de sadece yaşadıklarının ne kadar korkunç şeyler olduğunu bilmesini ister ve bu yüzden de masallar uydurur, ancak uydurduğu bu masallar sonunda dile getiremeyeceği kadar korkunç bir hal alır. Bu korkunçlukları oğlunun zihninde canlandırmasına izin vermek istemez. Kafasında kurduğu bu masalları bir gün Harry'e anlatır:

Bir tanesinde küçük bir kız var. Ölmek üzere olan babası kertenkele kılığına girerek ona doğru sürünüyor; kız bu grotesk şekilden o kadar korkuyor ki, hayatı boyunca ondan uzak durmuş olan adamın, hayattayken yaptığı bu son hareketiyle sadece kendisine yaklaşmak istediğini anlaması yıllarını alıyor. Bir diğeri, hayatı sandığı şeyden bir anda uyandırılan ve ona bunun sadece bir rüya olduğu söylenen bir çocukla ilgili. Hayatı ve sevdiği bütün insanlar rüyanın bir parçası; gerçek hayat denilen şey ise kömür olmuş dünyadan, bir hapishaneden ve yalnızlıktan ibaret. Sonra, mor renkli, sırtları eğri büğrü kitap yaratıkları var; içlerinde yazılı her şeyin birer fanteziden ibaret olduğunu söyleyen bir dünyada yaşamaktansa, kendilerini yakmayı tercih ediyorlar. Sırtından giren alevlerin kalbini kuruttuğu bir kadın var; bütün hislerini kaybediyor, bu yüzden de ölü bir bebek gördüğünde, sadece 'Ah, işte

bir tane daha' diye düşünüyor. Sonra, gölgeler dünyasında dolaşıp bir zamanlar sevdikleri insanları arayan adamla kadın... kanatlarını açarak insan derileri üzerine konan ve kondukları yerden asla kalkmayan canavarlar... kucakladıkları insanların canını alan ateş yaratıkları ve onların gökyüzünden yeryüzüne inen ordusu... ders kitaplarının canlandığı bir dünyada yaşayan bir okul öğretmeni; anatomi kitabından bir türlü kaçamıyor, çünkü içindeki çizimler onu gittiği her yere takip ediyor... derisi olmayan insan vücutları, organların teşhir edildiği açık bedenler, içlerindeki parçalar doğru şekilde çalışmadığında neler olabileceğini gösteren vücutlar... (Shamsie, 2012: 198-199)

Hiroko; babasının bombanın etkisiyle yerde süründüğü anı, hayatındaki her şeyi kaybettiği için geçmişini bir rüya olarak görmesini, sevdikleriyle birlikte ülkesini de kaybettiği için bambaşka kültürlerde yalnız kalışını, atom bombasıyla kaybettiği sevgilisi Konrad'ın Japonya ile alakalı anılarını yazdığı defterleri bombadan çok uzakta olmalarına rağmen yanmış bulmasını, kimonosunun üzerindeki kuş desenlerinin yanarak sırtına dövme şeklinde yapışmasını, bombayla birlikte kalbinin kurduğunu ve hissizleştiğini, radyasyon etkisiyle bebeğini düşürmesini, bombadan sonra geriye sadece gölgeleri kalan insanları, bombaya maruz kalanların yaşadığı fiziksel yaralanmaları zihninde masallaştırmıştır. Laub (1992: 75-79), dile getirilmeyen travmatik deneyimlerin zamanla hayal ürünü haline dönüşebileceğini, bu yüzden de hayatta kalanların bu deneyimleri anlatması gerektiğini ileri sürer. Hiroko, yıllarca kimseye anlatamadığı bu deneyimlerini zihninde masalsı bir forma dönüştürmüştür çünkü yaşadıklarının gerçek olamayacak kadar dehşet verici olduğuna inanır. Ancak yıllar sonra, yaşlandığında, oğluna tüm bunları anlatmadığı için pişman olur: "Keşke ben de Raza'ya anlatmış olsaydım. Keşke herkese anlatsaydım. Onları yazmış ve birer kopyasını her bir okula, her bir kütüphaneye, halkın toplu halde bulunduğu yerlerin hepsine göndermiş olsaydım" (Shamsie, 2012: 326). Sadece oğluna değil herkese başından geçenleri anlatması gerektiğine inanır. Hiroko, bu durumda travmanın paradoksunu yaşamaktadır: hem yaşadığı dehşeti anlatmanın imkânsızlığına inanmakta hem de hayatta kalan olarak tanıklık yapması gerektiğine, yani yaşadıklarını herkese anlatması gerektiğine inanmaktadır. Bu da onun yıllar süren sessizliğini bozması anlamına gelir. Laub (1992: 79), kendi tercihleri olmasına rağmen hiçbir travma kurbanının sessizlikte huzur bulamadığını iddia eder. Benzer şekilde Caruth (1995), Kaplan (2005), Herman (2007) ve daha birçok travma teorisyeni sanat, yazın ya da hikâye anlatımı yoluyla hayatta kalanların travmaların üstesinden gelip iyileşebileceğini ileri sürmektedir. Hiroko, yaşadıklarını herkese

anlatmak istemekle belki de hayatının son döneminde bu travmaların yarattığı etkilerden kurtularak huzur bulmak istemektedir.

Shamsie, *Taşlarda Gizli Tanrılar* kitabında da yaşanan dehşete karşı sessizliğini koruyan karakterlere yer vermiştir. Walker (2014, 29 Ocak) savaştan dönen askerlerin konuşmamasının savaşın ne kadar korkunç ve açıklanamayan bir yer olduğunu özetlediğini öne sürer ve askerlerin hem sansür gibi dışarıdan gelen bir zorlamayla hem de yaşadıklarını geride bırakmak istedikleri için kendi istekleriyle sessiz kaldıklarını belirtir. Eserde, askerlerin dışarıdan gelen bir zorlamayla sessiz kalmalarına örnek olarak, Hintli askerlerin kimsenin savaşa katılmamasına dair yaptıkları çağrılarını içeren mektuplarının sansürden geçemediği için asla ailelerine ulaşmaması verilebilir. Askerler, yaşadıkları dehşeti anlatarak, diğerlerine uyarı göndermek istemektedirler ancak savaşa karşı yapılan olumsuz herhangi bir davranış suç sayıldığı için mektupları sansürlenerek iletişimleri koparılmakta ve sessiz kalmaları sağlanmaktadır. Dışarıdan uygulanan bu tarz müdahaleler politik susturma durumudur. Winter (2009: 34), politik sessizliğin toplumların birlik beraberlik ve düzenlerini bozabilecek herhangi bir konu hakkında konuşulmaması konusunda varılan bir “sosyal anlaşma ve uzlaşma” olduğunu belirtir. Her toplumun tarihinde hatırlanmasını istemediği yıkıcı ya da suçluluk hissettiren eylemler olmuştur. Burada karşımıza çıkan sessizlik, yaşanan travmalardan dolayı, bastırma değil de bilinçli olarak sessiz kalma ya da sessiz kalınmasını sağlama durumudur. Eserde, İngiliz ordusu Hintli askerlerin yaşadıkları travmaları mektuplarında yazmalarına izin vermeyerek İmparator için savaşmaya gönüllü diğerlerini olumsuz etkilemelerinin önüne geçmeye çalışmış ve böylece askerler susturulmuştur. Yine aynı mantıkla, halkın bağımsızlık için ayaklanan aşiretlerle ya da Pasif Direnişi destekleyenlerle iletişim kurması yasaklanmış ve bu konuda girişimde bulunanlar şiddetli bir şekilde cezalandırılarak politik susturma yoluna gidilmiştir.

Askerlerin sessiz kalmalarının bir diğer sebebi de savaştan dönen askerlerin patlamalarla uzuv kayıpları, bir şarapnelin insanları nasıl parçalara ayırdığı gibi dehşet dolu anları anlatmakta çaresiz kalmalarıdır çünkü insanların ancak tıbbi ortamlarda duyabilecekleri bu ifadeleri günlük hayatta nasıl dile getireceklerini bilemezler (Walker: 2014, 29 Ocak). *Taşlarda Gizli Tanrılar* romanında asker karakter, Kayyum, Almanlara karşı, İngilizler adına savaşırken bir gözünü kaybettikten sonra gazi olarak Hindistan’a geri döner. Ypres’te yaşadığı korkunç anları kimseyle paylaşmak istemez. Taburu böyle

bir yenilgiye uğrayan Kayyum, döndükten sonra genel olarak askerlikten konuşmamayı tercih eder. Kardeşi Necip'in, "Hala asker olmayı ister miydin?" (Shamsie, 2014: 126) sorusunu yanıtsız bırakarak bu konu hakkında sessiz kalmayı tercih eder. Shamsie, cevapların yetersiz ya da imkânsız olacağı gerçeği karşısında burada travmatik sessizlik aktarımını cevapsız sorularla gerçekleştirmiştir. Necip, bir kez daha Kayyum'a savaşta neler yaşadığını öğrenmeyi çok istediğini söyler ancak Kayyum, "Her şeyi sor. Ama savaş alanında ne olduğunu sorma" (Shamsie, 2014: 128) diyerek yine soruları yanıtsız bırakır. Savaştan dönenler için "hatırlamak" demek yaşadıkları o korkunç ana geri dönüp o acıyı yeniden yaşayacakları korkusu demektir (Liem, 2007: 167). Kayyum da savaş alanında patlamada kolu kopan askerin onu yerine takmaya çalışması, gazdan etkilenerek acı içinde ölen arkadaşları ya da kendi gözünü kaybettiği patlamadan sonra gece karanlığı çökene kadar yerde hareket etmeden durması gibi günlük hayatta ifade edilmesi imkânsız olan o dehşet dolu anları hatırlamak istemez. Walker (2014, 29 Ocak), askerlerin konuştuklarında yaşadıkları dehşeti gerçek kılacaklarını; sustuklarında ise her şeyi baskılayacaklarını düşündüklerini belirtir. Kayyum da geride bıraktığına inandığı o korkuyu, savaş alanında neler olduğunu anlatarak hatırlarsa yeniden o acıları yaşayacağına inanır ve konuşarak gerçek kıldığı o anların hayatına yeniden musallat olacağını düşündüğü için sessiz kalmayı tercih eder.

Çalışmamıza konu olan diğer romanlarda olduğu gibi, *Home Fire* romanında da karakterlerin yaşadıkları dile getirilemeyecek travmatik deneyimler karşısında sessizliklerini korudukları görülebilir. Romandaki Pasha ailesinin terörist olarak bildirilen babaları yüzünden yaşadıkları travmatik sessizliği görmek mümkündür. Pasha ailesi, Bosna'da savaşa katılmak için onları terk eden, oradan Taliban'la savaşmak üzere Afganistan'a geçen ve Amerikalılar tarafından yakalanarak Bagram'da hapsedilen ve Guantanamo yolunda öldüğü belirtilen Adil Pasha hakkında hiç kimseye hiçbir şey anlatmazlar. Babaanneleri oğlunun bulunması için cami imamına kadar gider, ancak gittiği herkes terörist ilan edilen birinin yanında yer aldıkları düşüncesinin onlara ancak zarar verebileceğini, bu yüzden de bu konuyu kapatmaları gerektiğini söyler. Adil Pasha'nın durumunun kendilerine zarar vermesini engellemek amacıyla konuşmazlar. Isma, Eamonn'a "Bu konuda konuşmamız yasaktı" (Shamsie, 2017: 50) diyerek o güne kadar kimseyle paylaşmadığı sırrını paylaşmış olur. Babalarından bahsetmek bir tabu haline gelmiştir çünkü Müslüman bir aileden bir "terörist" çıkıyor ise o ailenin hepsi

bulundukları ortamda dışlanacak, ağır eleştirilere maruz kalacak ve hatta kendileri de potansiyel terörist olarak görülecektir.

Adil Pasha'nın başına tam olarak ne geldiği Pasha ailesine hiçbir zaman anlatılmamıştır. Guantanamo'dan kurtulan bir Pakistanlı, babasının Pakistan'daki ailesini bulmuş ve Adil Pasha'nın kendiyile birlikte 2002 yılının başlarında Bagram'da tutsak edildiğini ve oradan Guantanamo'ya giderlerken yolda öldüğünü anlatmıştır. Adam, Pakistanlı aileye Bagram'da neler yaşadıklarını da anlatmıştır; ancak aile kimsenin hafızasında o görüntülerin yer etmemesi gerektiğine inandığı için adamın anlattıklarını Pasha ailesine aktarmaz. Shamsie, tıpkı *Kül Olmuş Gölgeler* eserinde olduğu gibi burada da yaşanan dehşetin detaylarına yer vermemiştir. Bagram'da “teröre karşı savaş” bağlamında Amerikalılar tarafından “düşman mücahit” olarak nitelendirilen sayısız Müslüman, sadece şüpheye dayanılarak insan haklarına aykırı bir şekilde gözaltına alınmış, sorgulanmış, işkencelere maruz kalmış ve yargılanma hakkından mahrum bırakılarak yıllarca tutsak edilmiştir. Hatta masum olduğu sonradan itiraf edilen iki kişi işkenceyle öldürülmüştür (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2004; Begg, 2006; Margulies, 2007; Hafetz, 2011). Bagram'da tutsak olan insanlara yaşatılan travmatik deneyimleri öğrenen Pakistanlı aile bunu Adil Pasha'nın ailesine anlatılamayacak kadar korkunç bulduğu için dile getirmemeyi ve sessiz kalmayı tercih ederler. Yetkili makamlar ise babası kaybolduktan sonra evlerine kadar gelip onlara sorular sormuş ve evlerini kontrol etmiş ama hiçbir açıklama yapmadan gitmişlerdir. Babasının öldüğünü ancak iki yıl sonra öğrenmiş olmaları Eamonn'u şaşırtır:

‘İki yıl boyunca öldüğünü kimse size söylemedi mi?’

‘Kim söyleyecekti ki? Amerikalılar mı? İngiliz İstihbaratı mı? Bize hiçbir şey anlatmadılar. Hala anlatmıyorlar. O zamandan beri hala Bagram kayıtlarını açıklamadılar. Birinin mezar kazma zahmetinde bulunup bulunmadığını bile bilmiyoruz’. (Shamsie, 2017: 50)

Yetkililer, Adil Pasha hakkında ailesine hiçbir bilgi vermeyerek ailenin sorularını yanıtsız bırakmıştır. Aile için bu sessiz kalma durumu travmatik bir deneyim haline gelmiştir çünkü aile bireylerinden birinin neler yaşadığını, nasıl öldüğünü ya da bir mezarının olup olmadığını bile bilmemek derin üzüntü, öfke ve çaresizliğe neden olmaktadır. Pasha ailesi, Adil için yas tutamamış, konuyu kendi aralarında bile konuşamamıştır. Pasha ailesi, ilk öldüğünü duyduğunda ona tam olarak ne olduğunu öğrenmeye çalışmıştır.

Bunun için akrabalarının Parlamento’da olan kuzeni Karamat Lone’a giderler. Lone, “Onsuz çok daha iyiler” (Shamsie, 2017: 50) diyerek konuyu kapatmış ve böylece aile artık daha fazla bu konunun üzerine gidememiş ve sessiz kalmıştır. Bu konuda, Santos Brigida ve Pinho (2019: 164), “Londra toplumunun bir parçası olarak kalmanın bedeli, onun davasına uygulanan prosedürlerin yasaya uygunluğunu sorgulamaktan vazgeçerek tüm anıları reddetmekti” iddiasına yer vererek ailenin geldiği noktaya açıklık getirmiştir. Her ne kadar yasal olmadığını kabul etseler de Adil Pasha ile ilgili soruları sormaktan vazgeçmeleri gerektiğine inanarak, onunla ilgili her şeyi hafızalarından silmeye çalışmışlardır. Sadece Adil’in annesi, onun yetişkinlik dönemi hariç tüm anılarını zihninde tutar ve torunlarına onun çocukluk ve gençlik dönemlerini anlatır.

Adil Pasha’nın on dokuz yaşındaki oğlu Parvaiz, ablası Isma’nın Amerika’ya yüksek lisans yapmak için gideceği kesinleşince ve ikiz kardeşi Aneeka da hukuk fakültesindeki derslerine yoğunlaşınca yalnız kaldığını hisseder. Bu esnada kendini babasının arkadaşı olarak tanıtan Farooq, ona babasıyla ilgili anılar anlatır ve babasının ne kadar büyük bir savaşçı olduğundan bahseder. Babasına büyük bir özlemle büyüyen Parvaiz, babasıyla ilgili bilinmezliğe bir son verdiği, babasını tabu olmaktan çıkarıp dile getirmesini mümkün kıldığı ve en önemlisi de babasıyla ilgili anılara ulaşabileceğine inandığı için Farooq’a güvenir. Farooq’u ziyarete gittiği bir gün tanımadığı adamlar, onu ellerinden ve ayaklarından iki büküm olup hiç hareket edemeyecek şekilde bağlarlar. Müziğin sesini sonuna kadar açıp bağırma ve yalvarmalarını duymayarak arkalarını dönüp video oyunu oynarlar. Bir süre sonra onu çözüp kafasını su dolu mutfak lavabosuna sokarlar. Hissettiği dayanılmaz acı, gürültü ve yok sayılma karşısında dehşete kapılmıştır. Ancak sonra, Farooq gelir ve acı dolu bir sesle “Şimdi anlamaya başlıyorsun ... Babana bunu aylarca yaptılar” (Shamsie, 2017: 137-138) diyerek Parvaiz’in gözyaşlarına eşlik eder. Parvaiz’e Bagram’da yapılan işkenceleri araştırıp araştırmadığını sorar ve hayır cevabını aldığı anda “Sorun değil. Sen yalnız bir çocuktun. Bunun için hazır değildin. Ama artık durum değişti, değil mi?” (Shamsie, 2017: 139) diyerek Parvaiz’i cesaretlendirir. Ertesi gün Parvaiz, patronunun telefonundan Bagram işkencelerini araştırır, gördükleri karşısında dehşete kapılır ve koşarak dışarı çıkıp kismaya başlar. Bunu gören patronu hasta olduğunu düşünerek ona izin verir; ancak Parvaiz, eve değil Farooq’un dairesine gider ve “Beni yeniden bağla. Babamın çektiği acıları hissetmek istiyorum” (Shamsie, 2017: 141) diyerek teslim olur. Shamsie, Parvaiz’in hikâyesinden yola çıkarak, birçok

gencin cihat anlayışından ziyade kendileriyle alakalı durumlar yüzünden köktendinci gruplara katıldığını göstermeye çalışmaktadır. Farooq ve yeğenlerinin İngiltere'deki görevleri örgüt için yeni elemanlar bulmaktır ve bunu gerçekleştirmek için her türlü yola başvurmaktadırlar.

Babasının gittiği yolu merak ettiği için Farooq tarafından manipüle edilip istediği an geri döneceğine inandırılarak Rakka'ya giden Parvaiz, gittiği yerde gördükleri karşısında dehşete düşmüş ve geri dönülmez bir yola girdiğini anlayınca kendini çaresiz hissetmiştir. İçinde bulunduğu bu dehşeti aktarmanın imkânsız olduğuna inanan Parvaiz'in travmatik bir sessizliğe büründüğü söylenebilir. Parvaiz, kız kardeşlerini geride bırakıp IŞİD'in medya koluna katılmak üzere Rakka'ya gittikten sonra onlarla telefonda konuşamaz, sadece iyi olduğunu bildiren mesajlar atabilir. Rakka'da yaşadığı deneyimler, Parvaiz'in hayal bile edemeyeceği olaylardan oluştuğu için bunları dile getirmek imkânsız hale gelir. Orada geçirdiği süre boyunca “sohbet etmenin tasavvur edilemez” (Shamsie, 2017: 170) hale geldiğini düşündüğü için kız kardeşi Aneeka'ya sadece hayatta olduğunu ifade ettiği günlük mesajlar gönderir. Yaşadıkları ve gördüklerini dile getiremeyeceğini, dile getirebilse bile karşındakilerin onu anlayamayacağını düşünür. Burada Blanchot'nun sessizlik kelimesini paradoksal olarak nitelendirdiği hatırlanmalıdır: “sessizlik kelimesinin sessizliği” ve şöyle devam eder: “ancak biz yine de bu kelimenin tüm sözcelerden kopmuş, hiç kimseye hitap etmeyen ve hiçbir alıcısı olmayan bir haykırıyla, sesi olmayan bir haykırıyla bağlantılı olduğunu hissederiz” (1995: 120). Sessizlik, karşılaşılan durum karşısında tepkisiz kalma durumu değil, aksine o duruma karşı verilmiş bilinçli ya da bilinçsiz bir tepki olabilir. Travma yaşayan bireyler, ya yaşadıkları dehşeti dile getiremedikleri için ya da dile getirerek o deneyimi yeniden yaşayacaklarını düşündükleri için sessiz kalmayı tercih ederler. Aneeka kardeşi her ne kadar iyi olduğunu bildiren mesajlar atsa da onun bu sessizliğinin bir haykırış olduğunu hisseder ve onun bir gün yaptığı hatayı anlayıp eve geri döneceğine inanır. Parvaiz'in sessizliği, gördükleri karşısında yaşadığı dehşet ve yaptığı hatayı anlamasına rağmen içinde bulunduğu çaresizlik durumundan kaynaklanmaktadır.

Parvaiz'in Suriye'ye gitmesi, diğer iki kardeş arasında çatışmaya neden olmuş ve Aneeka yaşadığı şok karşısında hem kendi sessiz kalmış hem de ablası Isma ile iletişimini kopararak onun sessiz kalmasını sağlamıştır. Aneeka, ablası Isma'nın Parvaiz'in Rakka'ya gittiğini İngiliz yetkililere bildirdiğini öğrendiği anda kendini kaybeder. Isma,

her ne kadar bunu kendilerini korumak için yaptığını anlatmaya çalışsa da Aneeka, onun kardeşlerine ihanet ettiğine inanır ve “Arama, mesaj atma, fotoğraf gönderme, okyanus aşırp gelerek senin yüzünü bir daha görmeyi kabul edeceğimi bekleme” (Shamsie, 2017: 42) diyerek ablasının kendini açıklamasına fırsat vermez ve onu sessizlikle baş basa bırakarak iletişimin kopmasını sağlar. Babasını tanımadan büyüyen Aneeka’nın, annesi ve büyükannesi öldükten sonra anne rolünü üstlenen ablası Isma’yla yollarını ayırması ikizine duyduğu büyük bağlılıktan kaynaklanmaktadır. Ancak, anne gibi gördüğü ablasından ayrı kalmak onun için kolay olmaz. Isma, kardeşine birçok kanaldan (Face Time, Skype, WhatsApp, uluslararası telefon görüşmesi) ulaşmaya çalışır, ancak Aneeka sessizliğini koruyarak onunla hiçbir şekilde iletişim kurmaz. Isma onu her aradığında kardeşinin cevap vermeyeceğini bilir, ancak onunla ne kadar çok konuşmak istediğini bilmesini istediği için aramalarına devam eder. Isma’nın cevapsız çağrıları, kardeşine duyurmaya çalıştığı haykırışlarıdır aslında. Ancak Aneeka, tüm bunları görmezden gelir; Isma’nın bahsi açıldığında onun hakkında konuşmak istemez, sessizliğini korur ve hatta sevgilisi Eamonn’dan da onun hakkında konuşmamasını ve onunla iletişim kurmamasını ister. Aneeka, Isma yüzünden bir daha asla ikizinin eve dönemeyeceği gerçeğinin verdiği acıyı kabullenemez; Isma’nın ona yaşattığı bu acı yüzünden onunla ilgili her konuda derin bir sessizliğe gömülür. Kardeşine karşı hissettiği öfkeyi ve hayal kırıklığını sessiz kalarak aktarmaya çalışır.

Sonuç olarak, travmatik bir deneyim yaşayan bireylerin bazen bilinçli bazen de bilinçsiz olarak bir sessizliğe büründükleri söylenebilir. Travma deneyiminin, bireyin algılama yeteneğinin üzerinde olmasından dolayı, birey tam olarak kavrayamadığı durumu dile getirmekte zorlanır. Travma, bireyin hayatıyla birlikte dilini de ele geçirdiği için yaşanan dehşeti anlatabilmek mümkün olmayabilir. Travmatik deneyim dile getirilse bile, bölünmüş parçalar halinde, başı ve sonu olmayan, karmaşık ifadeler şeklinde olabilir. Shamsie, romanlarında karakterlerin travma deneyimlerinden sonra nasıl sessiz kaldıklarını okuyucuya net bir şekilde iletmiştir. Cümleler ve kelimeler arasında sessizlik hâkim olmuş, karakterler, konuşurken birden susmuş, sorulan soruları yanıtızsız bırakmış, yaşadıkları dehşeti anlatabilecek doğru kelimeleri bulamamaktan yakınmış ve böylece sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Shamsie, romanlarda politik susturmadan kaynaklı travma örneklerine de yer vermiştir. Var olan rejime başkaldıran ya da haksızlığa uğradığına inanan karakterler, haklarını savunmaya çalışırken güçlü

otoriteler tarafından susturulmuş ve hem bireysel hem de kolektif düzeyde travmalar yaşanmıştır.

3.3. TRAVMATİK BELLEK

Travma çalışmalarında önemli bir yere sahip olan bellek, bireylerin ya da toplumların geçmişle olan bağlarının saklandığı bir alandır ve bireylerin ve toplumların hislerini, ilişkilerini, yaşam tarzlarını önemli ölçüde etkiler. Yaşanan travmatik deneyimler de bellek sayesinde geçmişten bugüne taşınır, ancak bu durum istemsiz bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu bellek türünde yaşanan olayların bilinçli hatırlandığı ve dile getirebildiği açık bellekteki gibi bilinçli bir farkındalık söz konusu değildir. Bu bellekte saklanan bilgilerin dil ile aktarılması mümkün değildir çünkü yaşanan olayın dehşetiyle birlikte olay, bireyin anlama kapasitesini aşar ve anlatılamayan, dile getirelemeyen ve dahası bilinçli bir şekilde hatırlanamayan bir anı olarak bellekte depolanır. Hunt (2010: 63) travmatik bir deneyimden sonra “hatıraların bilinçli bir eylem ile anlatı formuna çevrilene kadar bilinçaltı fikirler” olarak kaldığını belirtmektedir. Hayatta kalanlar, bu olayları baskıladıkları için bunlar bilinçaltında kalmakta ve daha sonra açıklanamayan davranışlar, kabuslar, rüyalar ya da geri dönüşler olarak kendini göstermektedir (Freud ve Breuer 1895; Caruth, 1995; van der Kolk ve van der Hart, 1995; van der Kolk, 2007; Whitehead, 2009; LaCapra, 2014; Wolynn, 2016).

Shamsie, eserlerinde karakterlerin travmatik belleklerini farklı şekillerde yansıtmaya yoluna gitmiştir. Romanlarındaki karakterler bazen anılarını bastırarak belleklerini susturmuş; bazen unutmak istedikleri anıları istemsiz olarak hatırlamış ve bazen de hatırlamak istediklerini yaşadıkları dehşet nedeniyle hatırlamakta zorluk çekmişlerdir. Karakterlerin travmatik bellekleri, geçmişlerini bugünlerine taşıyarak onların hayatlarını esir almış ve geçmişle bugün arasında kalan karakterler bazen öfke bazen de tamamen hissiz kalmışlar ve hayatlarını bu döngüde şekillendirmişlerdir.

Geçmişteki anıların bireyin hayatını ele geçirerek zaman ve uzam kavramının yitirildiği durumları, *Broken Verses* romanında da görmek mümkündür. Bu romanda anlatıcı, ana karakter Aasmaani olduğu için okuyucunun romanı okurken Aasmaani’nin belleğinde bir yolculuğa çıktığı söylenebilir. Aasmaani, hemen hemen karşılaştığı her durumu geçmişiyle bir şekilde bağdaştırmakta ve bu durum da sürekli olarak travmatik

belleğinde yer alan anıların geri dönüşler, yeniden sahnelenme ya da rüyalar yoluyla okuyucuya aktarılmasını sağlamaktadır. Aasmaani, açık (öyküsel) belleğindeki anıları okuyucuya aktarırken birden annesi, Şair ya da çocukluğuyla ilgili bir anıyı anlatmaya başlar. Aasmaani'nin annesinin romanda adı verilmeyen ancak hep Şair olarak anılan bir sevgilisi vardır ve bu şair politik şiirlerinden dolayı ya sürgüne gönderilmekte ya da hapsedilmektedir. Annesi, Şair'in her gidişinde Aasmaani'yi geride bırakarak onun peşinden gitmiştir. Aasmaani her ne kadar bu konuda annesine destek oluyormuş gibi görünse de aslında annesinin kendisi yerine Şair'i tercih ettiği fikrine inanır ve bu yüzden onu asla affetmez. Şair'in acımasızca dövülerek öldürülmesinin ardından bu duruma katlanamayan annesi iki yıllık sessizliğinin ardından evden ayrılır ve intihar eder. Aasmaani, annesinin öldüğüne asla inanmaz, aksine kendini bir kez daha tercih etmediği fikrine inanır ve yine terk edildiği için onu affetmez. Annesinin gitmesinden on dört yıl sonra Aasmaani'ye gelen şifreli mektupları Şair'in yazdığını düşünür ve artık onun da yaşadığına inanır. Şair'in bir yerlerde esir tutulduğuna ve annesinin bir gün geri döneceğine inanması üzerine kurulan kurguda Aasmaani, gerçeklerle yüzleşmek istemez ve yaşadığı her şeyi bastırma yoluna gider. Ancak bilinçaltına atılmış olan bu duygu ve düşünceler, ona Şair'i ya da annesini anımsatan her şeyde sürekli olarak kendini göstermektedir. Örneğin, işe başladığı stüdyonun duvarında Rahman suresinden bir ayet gördüğünde Şair ile bu sureyi tartıştıklarını ya da beşli hece ölçüsüyle alakalı bir araştırmasında İngiliz bir akademisyenin sonenin var olan en eski form olduğunu okuduğu zaman Şair'in nasıl sinirlendiğini anımsar. Aasmaani de Hiroko gibi, geçmiş ile şimdiki zaman arasında sıkışmıştır ve ne geçmişi ne de içinde bulunduğu anı yaşayabilmektedir, çünkü belleğindeki travmatik anılar istemsiz bir şekilde ortaya çıkarak onun hayatını ele geçirmiştir.

Bir televizyon kanalında çalışan Aasmaani, bir gün bir dizideki anne karakterinin kızını neden terk etmiş olması gerektiğine dair bir senaryo oluşturmaya çalışan ekiple bir toplantı yapar. Toplantıda annenin kızını korumak için ondan uzaklaşması gerektiği izleniminin seyirciye verilmesi gerektiğine karar verilir. Senaryo, kızın büyüyünce annesinin sırrını öğrenmeye çalışması ve annesinin bunu engellemek için geri dönmesi üzerine kurulur. Aasmaani, bu kararlar alınırken sessiz kalır ve daha sonra toplantıdan çıktığında kendini çok kötü hisseder. On dört yıl boyunca annesinin kendini terk etmesini anlamlandırmaya çalışmış ancak hiçbir zaman net bir sonuca varamamıştır. Toplantıdan

sonra, gelen şifreli mektupları düşünerek annesinin de bir sırrı olabileceğini ve kendini korumak için gitmek zorunda kaldığı ihtimalini düşünmeye başlar. Aasmaani, aynı zamanda, bu televizyon kanalındaki bilgi yarışması programına soru hazırlamaktan sorumlu kişidir. Toplantı sonrası annesini düşünürken şu soruyu ve cevap seçeneklerini hazırlar:

Anneyi gitmeye zorlayan sır nedir?

- a) düzeltilemeyecek kadar kötü burun estetiği ameliyatı
- b) bacaklarını pullu bir denizkızı kuyruğuyla değiştirdi ve deniz altında deniz adamıyla yaşamaya gitti
- c) öldü. Ona benzeyen biri onun yerini aldı ve sonunda bu aldatmacadan bıktı
- d) kızını artık sevmiyor

Cevap:

(Shamsie, 2005: 79)

Aasmaani'nin travmatik belleğindeki anılar toplantıda konuşulan anne-kız ilişkisinden dolayı ortaya çıkmış ve Aasmaani'yi bilinçsiz hareket etmeye yönlendirmiştir. Aasmaani, dizideki anne karakteriyle kendi annesini özdeşleştirerek istemsiz bir şekilde dizideki annenin neden gittiğini sorgulayan bu soruyu yazar. Aslında bahsettiği kendi annesidir, annesinin ortadan kaybolmasının nedeni hep bir sır olarak kalmıştır. Soru için yazdığı seçenekler değerlendirildiğinde, birbirinden tamamen farklı bağlamda cevaplar görülmektedir. Belleğinde izole halde bulunan birçok farklı anı parçalanmış bir halde seçeneklerde yerini almıştır. Mucci'nin iddia ettiği gibi “travmatik anılar soyutlanmış imgeler halinde farklı duygusal durumlara parçalanmış” (2013: 94) bir halde bellekte yerini almıştır. Annesinin gidişini ironik bir şekilde yansıttığı ilk seçenek, olayla tamamen ilgisizdir. Aasmaani, bir dönem annesinin terk etmesinin bu kadar basit ve saçma bir nedenden kaynaklanabileceğine ve hatta hiçbir nedene bağlı olmadığına inanmıştır. İkinci seçenek, gördüğü rüyanın bir anısıdır. Annesi en son denize doğru giderken görüldüğü için rüyalarında hep denize düştükten sonra denizkızına dönüşen bir kadın görmektedir. Söylentilerden rüyalarına oradan da tekrar gerçek hayatına sızan bu anılar, annesinin gitme nedenlerini sıralarken ortaya çıkmıştır. Deniz altındaki deniz adamı da annesinin sevgilisi Şair'e bir göndermedir. Annesinin Şair ile kendisi arasında kaldığında her zaman Şair'i seçtiğine inanan Aasmaani, annesinin yine onu seçtiğine ve bu yüzden gittiğine inanmaktadır. Üçüncü seçenek, aslında Aasmaani'nin romanın sonuna kadar kabullenemediği durumdur. Herkes annesinin intihar ettiğini söylerken o

hiçbir zaman bunu kabullenmemiştir. Yaşadığı acıların, hayattan kopuşunun, insanlarla yakın ilişkiler kuramamasının nedeni de bu durumdur.

Aasmaani, annesinin ölümünü inkâr yoluna gittiği için annesi yaşıyormuş gibi ondan bahsederken geçmiş zaman kullanmak yerine şimdiki zamanı kullanır. Annesinin gidişiyle yaşadığı travma bütün hayatını ele geçirmiş, gördüğü, duyduğu her şeyi onunla bağdaştırmaya çalışmış ve annesinin geri dönmesi hayattaki tek dileği haline gelmiştir: “Son on dört yıldır bütün dualarım tek bir sözcük: Anne” (Shamsie, 2005: 144). Dualarında, rüyalarında, anılarında, hayatının her anında annesinin yokluğunu hissetmektedir: “Bazen tüm hayatımı annemi özleyerek geçirmiş gibi hissediyorum” (Shamsie, 2005: 182). Aasmaani’nin tüm hayatını onu özlemekle geçirmiş olması, annesinin hayattayken de onu bırakıp gitmesinden kaynaklanmaktadır. Aasmaani hem annesi hayattayken hem de öldüğünde onun yokluğunu yaşamış ve bu durum zaman zaman kızgınlığa, kırgınlığa ve hayal kırıklığına dönüşmüştür: “Bir yılda on bir hafta. Dokuz yaşımdan on iki yaşına kadar annemle geçirebildiğim tüm zaman bu. İlk regl olduğumda, ilk aşkımda, ilk müzik albümümü aldığım da yanımda değildi (Shamsie, 2005: 137). Tüm bunların sebebinin kendinin hep ikinci planda olmasından kaynaklandığını düşünür: “Siyasi sürgün ergenliğe giren bir kız evlattan daha çekici” (Shamsie, 2005: 61). Bu sözlerinde, aslında kendini tercih etmediği için annesine karşı hissettiği öfke ve suçlama görülebilir.

Annesi hayattayken bile onun yokluğundan kaynaklı travma yaşayan Aasmaani, onun tamamen hayatından gitmesinin ardından tam bir çöküş yaşar: “Annem gideli iki yıl olmuştu ve benim onun yokluğuyla başa çıkabilmek için bulduğum yeni yöntem aşırılıktı, yani uyuşturucu, alkol, erkekler ya da bunların hepsinin herhangi bir kombinasyonu” (Shamsie, 2005: 69). Annesinin gidişi üzerinden iki yıl geçmesine rağmen hala bunu kabullenmeyen Aasmaani, geliştirdiği savunma mekanizmasıyla kendi deyimiyle “aşırılık” yöntemine başvurur ve bir şekilde bu olaydan kaçarak yeni deneyimlere sığınmaya çalışır. Üvey annesi Beema ve kız kardeşi Rabia sayesinde tüm bu aşırılıklardan kurtulsa da annesinin ölümünü kabullenmediği için hayatına hep eksiklik, özlem, kırgınlık, öfke ve ümit gibi karmaşık duygularla devam etmeye çalışır. Annesinin geri döneceğine inancı tamdır, bu nedenle ileride bir gün yolları yeniden kesişip karşılaştıklarında onu tanıyamamaktan korktuğu için annesinin tüm özelliklerini düşünerek onu kafasında yaşlandırmaya çalışır. Aasmaani, on dört yıl geçmiş olmasına

rağmen gerçeklerle yüzleşemez ve içinde her zaman annesinin geri döneceğine dair bir ümit besler. Kayıp yaşayan bireyler, ancak yas tuttuklarında, yani bu kaybı kabullenip gerçekle yüzleşebildiklerinde bu acılarından kurtulabilir ve huzur bulabilirler; aksi takdirde sağlıklı bir şekilde hayata tutunamazlar. Nitekim:

Normal yas tutmada, bireyler kademeli olarak kaybı kabullenme yeteneği geliştirirler. Bu genellikle bireyi kayıp gerçeğiyle karşı karşıya getiren çok sayıda farklı durumla yüzleşme ve bunları yönetebilmeyi başarak gerçekleştirir. ... Ancak kayıpla yüzleşilmediğinde ve üzerine düşünülmediğinde, birey eziyet ve işkence hisseder. Böyle bir tepki sadece bireyin kendinin ve (özellikle çok yakın olan) diğerlerinin bakış açısını etkilemekle kalmaz nihayetinde bireyin gelecek umudunu da etkiler. (Keogh, 2019: 2)

Aasmaani'nin, Keogh'un belirttiği yas tutma sürecine geçebilmesi tam on dört yıl sürmüştür. Bu süre zarfında gerçekle yüzleşmeyi reddettiği için hayatı kendine eziyet gibi gelmiş ve geleceğe dair hiçbir umut besleyememiştir. Albert (2001:173) yası tutulmayan kayıpların insanı geçmişine bağımlı hale getireceğini ve şimdiki zamana uyum sağlama yeteneğinin kaybolacağını iddia eder:

Yası tutulamayan kayıplar- bir başka deyişle, adapte olamadığımız değişiklikler- hayatımızı gölgeler, enerjimizi tüketir ve bağlanma yeteneğimizi zayıflatır. Yas tutamazsak geçmişteki meselelerin esiri oluruz, içinde bulunduğumuz zamana ayak uyduramayız çünkü hala geçmişin tınısında dans ediyoruzdur- çözümlenmemiş kayıplar selamlaşma, vedalaşma ve randevulaşma gibi rutin eylemleri bile gerçekleştirme yeteneğimize sinerek hayatımızı karartır.

Aasmaani hem Şair hem de annesi için normal bir yas tutma süreci geçirmediğinden çözülme aşamasına geçemez ve yaşadığı travmanın üstesinden gelemez. Freudcu bakış açısına göre, Aasmaani'nin içinde bulunduğu durum melankoli olarak kabul edilebilir. Freud, “Yas ve Melankoli” (Mourning and Melancholia) adlı çalışmasında, yas ve melankoliyi birbirinden ayırmış ve yas tutmayı “sevilen bir yakının veya ülke, özgürlük, ideal gibi bazı soyut kavramların kaybına karşı verilen bir tepki” (1957: 243) olarak tanımlamıştır. Ona göre, her ne kadar hayata karşı tutumlarda kopuşlar görülse de yas süreci hiçbir zaman hastalıklı bir durum olarak değerlendirilmez. Melankoli sevilen bir şeyin bilinç dışı kaybıyla ilgilidir ve hastalıklı bir durumdur. Melankolide, bireyin egosu kaybedileni bırakmayı reddeder; bu nedenle de yas tutma sürecinde olduğu gibi kaybedileni kendinden ayırarak bu kaybın üstesinden gelmeye çalışmaz. Benzer şekilde, Shear ve Shair (2005: 253) de ölümle gelen kayba inanmamanın huzursuz edici

deneyimini yaşayan insanların komplike yas ya da travmatik yas denen bir durumla karşı karşıya olduklarını belirtir. Böyle bir durumdaki bireyler, acı veren gerçeğe karşı bir direnç geliştirerek öfke ve acı veren yoğun duygular hissederler. Yaşadıkları travmatik deneyimi hatırlatacak eylemlerden ve durumlardan kaçınmaya çalışırlar ve hayata olan ilgileri azalır ya da yok olur. Aasmaani, annesinin kaybını uzun süre kabul etmeyerek melankoli durumundan çıkmamış, travmatik yas yaşamıştır. Ed'in şifreli mektupları sayesinde Şair ve annesi üzerine yeniden düşünmeye başlamış, bir an hayatta olduklarına inanmış, ancak romanın sonunda annesinin öldüğünü kabullenmiş ve günlerce odada onun yasını tuttukten sonra ilk defa babasıyla bu konu hakkında konuşabilmiştir: “Annem kendini öldürdü çünkü depresyondaydı ve iyileşebileceğini düşünmüyordu” (Shamsie, 2005: 330). Bu sözlerle Aasmaani, ilk kez annesinin ölümünü kabullenmiş ve yaşadığı travmayı dile getirebilmiştir. Kaybını kabullendikten sonra yasını tutmuş, çözülme aşamasına gelmiş ve travmadan kurtulma yoluna girmiştir; böylece travmatik belleğinde izole halde bulunan anılar, Mucci'nin (2013: 94) belirttiği bildirimsel bellekte net bir zaman çerçevesi içinde anlatı formuna dönüşebilmiş ve böylece dile getirilebilir bir deneyim olmuştur. Babası, kızının bu kabullenışı karşısında mutlu olur ve neden bu kadar uzun süre kabullenemediğini merak eder: “Annenin ölümüyle yüzleşmek zorunda kalırsan onun Şair'in ölümüne verdiği tepkiyi vereceğini mi düşündün?” (Shamsie, 2005: 330). Aasmaani bu soruya başını yavaşça sallayarak cevap verir. Şair öldükten sonra annesi depresyona girmiş, iki yıl boyunca bir odadan neredeyse sadece temel ihtiyaçlarını karşılamak için çıkmış ve sonunda evden ayrılarak intihar etmiştir. Annesi de sevdiği adamı kaybetmenin ardından yaşadığı travmayı atlatamayarak yas tutma sürecine girememiştir. Clewell (2004: 60), yas tutmayı başaramayıp hastalıklı bir sürece girenlerin intihara meyilli olduğunu belirtir. Aasmaani, annesinin ölümünü kabul ettiğinde kendinin de aynı tepkiyi vereceğinden korkmuş ve on dört yıl boyunca bu gerçeğe yüzleşememiştir.

Aasmani hem Şair'i hem de annesini kaybettiğini kabullendikten sonra iyileşmeye başlayacağına inanmıştır:

İyi değilim, ama olacağım. Hala Omi'yi gördüğüm rüyalarından çılgık atarak uyanıyorum. Hala Ed'i özlüyorum. Kendimi hiç beklemediğim bir anda kontrolsüz bir şekilde ağlarken buluyorum ve bunun annem için olduğunu biliyorum. Ancak bunun beni mahvetmeden karakterimin bir parçası olacak sessiz bir kedere dönüşmeye başladığını hissedebiliyorum. (Shamsie, 2005: 337)

Kaybını kabullenerek normal bir yas sürecine giren Aasmaani, acısını daha sakin, hayatını daha fazla olumsuz etkilemeyecek şekilde yaşamaya başlamıştır. “Ölülerine yas tutanlar, bu durumu daha kolay atlattıkları” (Shamsie, 2005: 323) diyerek normal bir sürece girdiğini de göstermiştir. Bu süreçte annesine son bir kez veda edebilmek adına ona bir cenaze töreni yapması gerektiğine inanır ve annesinin en son görüldüğü deniz kenarına gider. Önce kumsala annesinin adını yazar, daha sonra adının yazılı olduğu kısmı dikkatlice avuçlarına alır:

Avucumu kumla doldurup berrak, soğuk su dizlerime gelene kadar denize doğru yürüdüm. Parlak kış güneşi ufukla benim arama gümüşten bir ağ çiziverdi. Öne doğru eğildim ve avuçlarımı suyun yüzeyine daldırdım. Onun adı ve kum parmaklarımın arasında kayarak dalgalara karıştı ve sürüklenip gitti. (Shamsie, 2005: 338)

Aasmaani, annesine karşı son görevini de yerine getirdikten sonra hayatına kaldığı yerden devam etmeye çalışacaktır. Artık annesinin kendini “ölmediği halde onun öldüğüne inanmasına izin vermeyecek” (Shamsie, 2005: 337) kadar çok sevdiğine inanmaktadır. Tüm bunları acı bir şekilde de olsa kavrayabilmesini sağladığı için Ed’e minnettar olacaktır. Shamsie, romanı okuyucuya Aasmaani’nin yaşadığı korkunç travmaların üstesinden gelmeye başladığını gösteren bu son sahneyle bitirir.

Travmatik bellekte yer alan anıların rüyalarda ortaya çıkması örneği *Broken Verses* romanında görülebilir. Romanda anlatıcı rolü üstelenen Aasmani, rüyasında sahilde denize doğru yürüyen ve ardından kendini dalgalara bırakan bir kadın görür. Dalgalar kadını sahile sürüklediğinde artık bir denizkızıdır. Aasmani, denizkızını denize tekrar sokmak için çok uğraşır ancak başaramaz. O sırada evden gelen seslere doğru döner, yönünü tekrar sahile döndüğünde denizkızı gitmiştir, sadece kum üzerinde izleri kalmıştır. Aasmani, o izleri toprağı kazıyarak çıkarmayı düşünürken dalgalar izleri de alır götürür ve Aasmani uyanır. Aasmani’nin travmatik belleğindeki anı, annesinin yıllar önce evden çıkıp gitmesi ve bir daha geri dönmemesidir. Annesi, şair sevgilisi her sürgüne gönderildiğinde onun peşinden gitmiş ve Aasmani’yi geride bırakmıştır. Ancak Şair öldükten sonra depresyona girmiş, yaşadığı travmayı anlatamamış ve denize yürüyerek intihar etmiştir. Aasmani, cesedi hiç bulunamayan annesinin denize doğru yürüdüğünü görenler olmasına rağmen onun intihar etmiş olmasına ihtimal vermez ve her zamanki gibi bir yerlere gittiğini ve döneceğini düşünür. Ancak, annesi tarafından terk edildiğine

inanan Aasmani'nin travmatik belleğinde saklanan o gerçek, rüyalarında kendini gösterir. Aasmani bir aktivist olan ve demokrasi ve kadın hakları için savaşan annesinin insanüstü bir varlık olduğunu düşündüğü için onun intihar edemeyecek kadar güçlü olduğuna inanır. Bu nedenle rüyasında intihar eden bir kadın değil, denizkızına dönüşen bir kadın görür ancak denizkızı da onu geride bırakarak yaşamak için yeniden denize girmiştir. Aasmani terk edilmenin yarattığı travmayı rüyalarında tekrar yaşamaktadır.

Shamsie, karakterlerin travmatik bir deneyim sonrası aldıkları fiziksel yaraları da travmatik belleği aktarmada kullanır. *Broken Verses* romanında Aasmaani'nin avucunun içindeki yara, travmatik belleği yansıtan bir anı olarak gösterilmektedir. Aasmaani, annesiyle ilgili rüyalar gördükten sonra uyandığında elinin içindeki yaraya dokunur. Hiroko'da olduğu gibi Aasmani'de de yara, travmatik deneyimin bir göstergesi olduğu için o deneyimle ilgili geridönüş, rüya, yeniden sahnelenme gibi herhangi bir olayla karşılaştıklarında istemsiz bir şekilde o yaraya dokunma ihtiyacı duyarlar. Karakterlerin bu fiziksel yaraları, ruhlarındaki dile getiremedikleri yaraların yansıması olarak değerlendirilebilir. Aasmaani'nin avucunun içindeki yaşam çizgisini bölen yara izi, babası gibi gördüğü Şair öldükten sonra mutfak bıçağıyla kendi elini derin bir şekilde kesmesinin sonucunda oluşmuştur. Aasmaani, elini kesmesinin sebebinin Şair öldüğünde hissettiği bir anlık rahatlamanın bedeli olarak görmektedir. Aasmaani, onu annesiyle birlikte büyüten ve her yönüyle ilgilenen Şair'i çok sevse de annesini ondan uzaklaştırdığını düşündüğü için kalbinin derinliklerinde ona öfke hissetmektedir. Şair, rejime her karşı çıktığında ya hapishaneye girmiş ya da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Aasmaani'nin annesi Samina da kızını geride bırakarak onun peşinden gitmiştir. Samina bir süre onu takip etmeyi bırakmayı denemiş, ancak Şair'den gelen mektuplardaki özlem dolu çağrılara da kayıtsız kalamamıştır. Aasmaani, çoğunlukla annesine kendisi Şair'e eşlik etmesi gerektiğini söylemiş olmasına rağmen kalması için kendini seçmemiş olmasını kabullenmekte güçlük çeker: "Her zaman ilk olmak istedim. Neden olmayayım ki? Ben onun çocuğuydum, korunmasız olan bendim" (Shamsie, 2005: 234). Annesinin hayatında, Şair'in hep kendinden daha önce geldiğine inanır: "Onun için, Şair'i sevmek bağımlılıktı, beni sevmekse sadece alışkanlık" (Shamsie, 2005: 234). Ancak tüm bu hislerine rağmen, annesiyle Şair'in aşkıyla da gurur duyar: "Fakat onun kalmasını istememe rağmen, onunla olmasını da istiyordum. Onları, beni bir figüran rolüne indirgese de taptığım bir aşk hikâyesiydi. Onun annemi sevme şekliyle ve

karşılığında annemin onu sevmeye şekliyle gurur duyuyordum– ne garip bir kelime, ama öyleydin– (Shamsie, 2005: 199-200). Aasmaani, bu aşkın büyüklüğünü takdir etse de annesinin hayatında öncelikli bir rolü olmadığını düşünmek onu kahretmektedir. Annesinin Şair ile kendisi arasında seçim yapmak zorunda kaldığında hep Şair’i seçtiğine, çünkü ona olan sevgisinin daha fazla olduğuna inanır. Şair öldükten sonra bile annesinin kendiyi kalmayı tercih etmediğini ve Şair’in yolundan gittiğini düşünür. Annesinin yakın arkadaşı Shehnaz, onu bu düşüncelerinin doğru olmadığı konusunda uyarmaya çalışır:

Sen onu hayatta tutmak için yeterli bir sebep olmadığını için kendini öldürmedi– onu yapma nedeni bu değildi. Ve seni Şair için bırakmıyordu. Sebepler bunlar değildi. Sebeplerin bunlar olmadığını kabul etmelisin. Senin için iki yıl boyunca katlanılamaz bir hayata tutundu. [...] Daha fazla yapamayana kadar bunu devam ettirdi. (Shamsie, 2005: 301)

Samina, Şair’in ölümünden sonra iki yıl boyunca ağır bir depresyon dönemi geçirmiş, sonunda “kızının dünyasını travmatik hale getirerek her şeyi onun için zorlaştırdığını fark etmiş” (Hasan, 2013: 105) ve bu duruma daha fazla dayanamayarak intihar etmiştir. Aasmaani, insanüstü özellikleri olduğuna inandığı annesinin depresyona girmesini ve akabinde intihar etmesini on dört yıl boyunca kabullenemez. Annesi ve babası boşanmış olduğu için annesiyle yılda sadece on bir hafta geçirebildiğini ve bu sürenin de annesini peşinden sürükleyen Şair yüzünden çoğu zaman azaldığını düşündüğünden Şair’i annesi ve kendi arasında bir engel olarak gördüğü zamanlar olsa da Şair’i her zaman babası kadar çok sevmiştir. Annesinin kendini geride bırakması için Şair’i suçlamamıştır: “ [a]nnemi suçladım, onu değil. Ben annemin kızıydim, onun değil. Ve annem her seferinde onu bana tercih etti” (Shamsie, 2005: 253). Tam da bu sebeplerden ötürü Şair öldüğünde hissettiği bir anlık rahatlama dolayısıyla kendini suçlamıştır: “Bu kalpsizce davranışımı asla unutmamak için elimi iz kalacak kadar derin kestim” (Shamsie, 2005: 202). Şair’e olan sevgisine karşı hissettiği duyguları kalpsizlik olarak değerlendirmiş ve bunun bedeli olarak da bu durumu hiç unutmamak için elini iz bırakacak kadar derin bir şekilde kesmiştir. Elindeki bu iz, travmatik belleğinin bir parçası olarak sonsuza kadar onunla kalacaktır. Aasmaani, tıpkı diğer romanlardaki karakterler Hiroko ve Kayyum gibi, kendi için yoklukları bir travma olan annesi ve Şair’i hatırladığında o ize dokunma ihtiyacı duyar.

Kül Olmuş Gölgele romanında özellikle ana karakter Hiroko'nun travmatik belleğinin gerçek dünyaya yansımaları görülebilir. Hiroko'nun bilinçaltına itilmiş olan travmatik olaylar onun ya anlamsız davranışlarında ya rüyalarında ya da geri dönüşler olarak hayatının beklenmedik anlarında ortaya çıkmaktadır. Delhi'ye– kaybettiği nişanlısının ailesinin yanına– ilk geldiğinde, nişanlısı Konrad'ı anımsayan Hiroko'nun, bahçede beklerken farkında olmadan elini ağaç kabuğuna kanatana kadar sürmesi bunun örneğini oluşturur: “Parmak eklemlerini bir ağacın kabuğuna sürttü. Derinin kabukta çıkardığı zayıf hışırtı tuhaf şekilde rahatlatıcıydı. Ona bir şey çağırıyordu... Nagazaki'den bir şeyler... ama ne olduğunu anımsayamadı” (Shamsie, 2012: 59). Travma yaşayan bireylerin zihninde var olan bilinçdışı durumdan burada söz etmek mümkündür. Hiroko, yaşadığı dehşetten sonra travmatik hatıralarını bilinç dışına itmiş ancak daha sonra bu hatıralar bir uyarı ile bilincine sızmış ve açıklanamayan bir davranışla kendini göstermiştir. Derinin kabukta çıkardığı ses, ona bir şeyleri çağırılmış ancak ne olduğunu hatırlayamamıştır çünkü hatırlamaya çalıştığı olay travmatik bellekte saklanmaktadır ve bu bellekteki olaylar bilinçli bir şekilde çağırılmamaktadır. Hiroko'nun yaşadığı travmatik olaylar, diğer hatıralarından ayrı bir yerde, travmatik bellekte, parçalanmış ve anlamlandırılmamış olarak depolandığı için o olayın anısına ulaşamamaktadır. Travmatik belleğin normal bellekten kesin olarak ayrıldığı nokta budur. Young'un (1995: 29) belirttiği gibi birey, hayatında yaşamış olduğu normal olayları bilinçli bir şekilde hatırlayabilmekte ya da bazen bu deneyimler birbirine karışarak unutulabilmektedir. Ancak travmatik bellek için bir unutma söz değildir; bireyin isteği dışında yıllar sonra bile bu bellekteki anılar ortaya çıkabilir. Hiroko ve romanlardaki diğer karakterlerin belleklerindeki travmatik olaylara dair anılar uzun yıllar geçmesine rağmen bir şekilde ortaya çıkmış ve karakterler bu anılarla yüzleşmek durumunda kalmışlardır.

Hiroko'nun travmatik belleğinde yer alan başka bir anı, oğlu Raza sınavları geçemeyince babasının isteği üzerine sabun fabrikasında çalışmaya başladığında istemsiz bir şekilde kendini gösterir. Hiroko, oğlu her gün işten geldiğinde ellerindeki yağı kazıyabilmesi için lavabonun kenarında dişbudak ağacı kabuğu ve limon bulundurur. Bu ona Nagazaki'de savaş sırasında zorunluluktan cephane fabrikasında çalıştığı günleri çarpıcı bir şekilde hatırlatır: “Cephane fabrikasının pis kokusunu ve bütün gün nasıl burun deliklerinde asılı kaldığını olanca netliğiyle hatırlıyordu Hiroko” (Shamsie, 2012: 204). Hiroko'nun travmatik geçmişinde yaşadığı ve aslında hatırlamak istemediği bir deneyim,

benzer bir olayla karşılaştığı anda istemsiz bir şekilde hatırlanarak ortaya çıkmaktadır. Janet'nin de ifade ettiği gibi bireyin normal belleğinden ayrılan bu travmatik durum istem dışı hatırlamalarla kendini göstermiştir (Aktaran: Dekel ve Bonanno, 2013: 26). Bu duruma bir başka örnek olarak Hiroko'nun New York'ta 11 Eylül'den beri kayıp olduğu belirtilen birinin ilanını gördüğü an geçmişinden bir anıyı hatırlaması verilebilir. Gördüğü bu kayıp ilanı ile travmatik belleğinde yer alan Nagazaki'den Tokyo'ya gideceği günkü tren istasyonu görüntüleri ortaya çıkar: "Duvarlar hiç boşluk kalmamacasına, kayıp insanlar hakkında bir haber olup olmadığını soruşturan ilanlarla kaplanmıştı" (Shamsie, 2012: 304). Travmatik bir olaydan sonra verilmiş bir kayıp ilanını görerek yıllar önce gördüğü atom bombası sonrası verilmiş ilanları hatırlar. Bu ilanların anısı, ona ancak bu travmayı hatırlatacak başka bir olayla travmatik bellekten normal belleğe geçer ve geçmişe geri dönüp o günleri hatırlamasını sağlar. Hiroko'nun geçmişinde kalan bir anı kontrolsüz bir şekilde yeniden yaşanmış ve geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki çizginin yitimine neden olmuştur. Hiroko, aynı olayı yeniden yaşıyormuş gibi hisseder ve Lacapra'nın (2014: 89) bahsettiği zaman ve uzam yitimi gerçekleşir; yani birey artık ne geçmişte ne de şimdiki zamandadır. Onu ele geçiren travmatik anılar, bireyin isteği dışında yeniden sahnelenmektedir. Shamsie, bu durumla okuyucunun da belleğini harekete geçirmek istemektedir. 11 Eylül saldırılarını izleyerek ya da dinleyerek bir şekilde bu travmaya tanıklık etmiş olan okuyucunun yıllar önce Japonya'da da atom bombasıyla birlikte büyük kayıpların yaşandığı bir travmayı hatırlamasını sağlamaya çalışmaktadır.

Kül Olmuş Gölgeler romanında, travmatik belleğin rüyalarda kendini göstermesi örneği de görülebilir. Hiroko'nun, oğlunun mücahit kamplarına gittiğini öğrendiğinde geçmişini düşünerek uykuya dalıp gördüğü rüya, travmatik belleğin normal belleğe aktarımına bir örnek olarak gösterilebilir:

Rüyasında Raza Afgan bir çocukla konuşuyordu, ama çocuk aynı zamanda onun eski öğrencisi Joseph'ti. Şu kamikaze pilotu... "Belki de hava kuvvetlerine katılmam," dedi Afgan çocuk Joseph. Raza ona küçümseyerek baktı. "Korktun mu yoksa ufaklık?" Joseph ayağa kalkarken siyah kanatları meydana çıktı. Ağzını açtığında kurumuş kiraz çiçekleri bir şelale gibi fışkırmaya başladı ve çorak Afgan toprağının üzerini battaniye gibi örttü. (Shamsie, 2012: 250)

Bu rüyada Hiroko'nun travmatik belleği net bir şekilde görülebilir. Joseph, Hiroko'nun Nagazaki'deki öğrencisidir ve savaş sırasında tıpkı birçok yaşıtı gibi tek yönlü uçuşlardan

birini gerçekleştirmiştir. Onu Afgan olarak görmesi, oğlunun Afgan arkadaşı Abdullah ile özdeşleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Joseph'in sırtındaki siyah kanatlar aslında kendi sırtına bombayla izi kazınan kuşların kanatlarıdır. Ona sadece bombayı hatırlatan bu izler şimdi oğlunun arkadaşının sırtındadır. Bu da bilinçaltında yine bir felaketin yaklaştığının sinyallerini aldığının göstergesidir. Afgan Joseph ağzını açtığında ağzından fırlayan kiraz çiçekleri de daha önce yaşadığı bir olayın yeniden ortaya çıkmasıdır. Hiroko ve babası bombadan önce eve doğru yürürlerken henüz on beş yaşında kamikaze saldırısında hayatını kaybeden Joseph'i anmak için zincir şeklinde örülen kiraz çiçeklerini görürler. İmparatora karşı çıktığı için vatan haini ilan edilen babası, birden öne atılarak bir kibrit çıkarır ve çiçekleri yakar. Bu olay üzerine babası hapishaneye gönderilir, kendi ise Almanca ders verdiği okuldan “bir vatan haininin kızına yer olmadığı” (Shamsie, 2012: 23) gerekçesiyle kovulur ve cephane fabrikalarından birinde resmen çalışmak üzere görevlendirilir. Kurumuş kiraz çiçekleri geçmişte hayatında köklü değişikliklerin gerçekleşmesine sebep olmuştur ve şimdi o kiraz çiçeklerini Afgan toprakları üzerinde görmektedir. Ellenberger'a (1966: 29) göre travmatik bellek hastalığa sebebiyet veren bir sırdır; Hiroko için de bu yaşadıkları travmatik bellekte bir sır olarak kalmış, bugüne kadar ne başkasına bu olaylardan bahsedebilmiş ne de kendisi bunları düşünebilmiştir. Paylaşmadığı bu olaylar travmatik bellekte yerini almış ve şimdi bir uyararla rüyalarında ortaya çıkmıştır. Hiroko'nun, acısını her zaman hissettiği ancak kimseye bahsetmediği ve belleğinin derinliklerine sakladığı öğrencisi Joseph, oğlunun başına gelen felaketle travmatik belleğinden rüyalarına taşınmıştır. Hiroko'nun rüyası, farklı birçok olayın birbirine geçmesiyle kurgulanmıştır. Travmatik bellekte soyutlanmış bir şekilde parçalanmış olarak saklanan anılar, doğrusal bir anlatım düzeninden yoksundurlar. Hiroko'nun rüyasında da hayatının farklı dönemlerindeki zaman ve uzamlara ait olan birbirinden bağımsız anılar, birbirine geçerek olayı iyice karmaşıklaştırmış ve gerçekle gerçek olmayan arasında kalmıştır.

Kül Olmuş Gölgele romanında Hiroko'nun atom bombasıyla aldığı fiziksel hasar da travmatik belleğin anımsatıcısı olarak kullanılmaktadır. Atom bombası düştüğü anda Hiroko'nun kimonosunun üzerindeki üç turna baskısı yanarak sırtına yapışmış ve hem fiziksel hem de psikolojik olarak sonsuza dek taşıyacağı bir iz olarak kalmıştır. Dövme gibi sırtına kazınan bu iz, yaşadığı travmanın sürekli bir anımsatıcısı olarak Hiroko'nun normal bir hayat süremeyeceğine inanmasına neden olur. Sait'ten başka hiç kimsenin

görmesine izin vermediği bu izler, Hiroko'nun yaşadıklarını unutmasına asla izin vermeyerek travmatik belleğin fiziksel yansıması olarak her zaman onu rahatsız etmiştir: "... sırtında ölüleri hissedirdi, ne olduğunu anlayamadığı ama karşılayamadığını bildiği talepleriyle kürek kemiklerinden aşağı baskı yapan ölümler" (Shamsie, 2012: 59). Nagazaki her aklına geldiğinde Hiroko sırtına dokunma ihtiyacı duymaktadır. Bir gün Harry ona Nagazaki'nin sık sık aklına gelip gelmediğini sorduğunda hemen sırtına dokunur ve "Nagazaki daima orada" (Shamsie, 2012: 198) der. Hiroko, geçmişi unutup kimseye yaşadıklarını anlatmak istemese de sırtındaki izler her zaman fiziksel bir anımsatıcı olarak yerini almış ve yaşadığı dehşetin varlığını daima hissetmesine neden olmuştur. Travmatik belleğinde yer alan bu izler, rüyalarında da Hiroko'ya musallat olurlar:

Nagazaki'yi takip eden ilk birkaç yıl, rüyalarında vücudundaki dövmelemin kaybolduklarını görürdü. Kuşların artık bedeninin içine girdiklerini biliyor olurdu. Gagalarıyla kanına zehir karıştırdıklarını, kömür olmuş kanatlarıyla organlarını yuttuklarını hissedirdi.

Ama sonra kızını kaybetti ve rüyalar birden kesildi. Kuşlar avlarını seçmişlerdi.

Ne var ki Raza'ya hamile kaldığında geri geldiler- bu defa çok daha öfke dolu, çok daha korkutucuydular... Bu rüyalarından karnında bir kanat çırpma hissiyle uyanıyordu. Ama sonra Raza doğdu. Onar tane el ve ayak parmağı vardı, bütün organları sağlam, işlevini yerine getirebilir durumdaydı ve Hiroko bağışlandığını düşündü. Kuşların onunla işi bitmişti. (Shamsie, 2012: 248-249)

Hiroko, rüyalarında bir düşmana dönüşen bu kuşların sadece geçmişin anımsatıcısı olmadığını aynı zamanda şimdiki zamanını ele geçirdiğini ve hamileyken ondan kızını aldığını düşünmektedir. Atom bombasının etkilerinden dolayı normal bir çocuk doğuramayacağı endişesini bu olayın en somut kanıtı olan kuşlar üzerinden yaşamakta ve bombanın göstergesi olarak onları suçlamaktadır. Caruth (1996:4)'un travmanın "sesini duyurmaya çalışan ve bize aksi mümkün olmayan bir gerçekliği ve doğruyu anlatmaya çalışan bir yaranın hikâyesi" olduğu iddiasından yola çıkarak Hiroko'nun fiziksel yarasının da yaşadığı acılarla dolu hikâyesinin gerçek ve somut bir göstergesi olarak hayatının her anına musallat olduğu ve sadece sırtında değil belleğinde de sonsuza dek yer etmiş travmatik bir yara olarak kaldığı sonucuna varabiliriz. Ancak, bu kalıcı izlere rağmen Hiroko, zaman zaman yaşadıklarını untabileceğine, belleğindeki o dehşete ait her şeyin silinebileceğine de inanmaktadır. Elizabeth ile geçmişe dair sohbet ederken

onun detayları hatırlamasına şaşırır ve kendi belleğinin günün birinde silinebileceği ihtimalini düşünür. Ancak bunu düşünürken bile sırtındaki dövmelemin onu terk etmeyeceğinden emindir:

Kim bilir, bu süreç belki kusursuz bir doğrusallıkla işler, böylece bombadan sonrasına dair hiçbir anı kalmayana dek belleğinde geriye doğru yolculuk edebilirdi. Bombadan kurtulmuş olmanın tek kanıtı kendi bedeni olurdu, omuzlarıyla beli arasındaki kömürleşmiş dövmelemin haricinde mucizevi şekilde sağlam ve tek parça kalan bedeni... (Shamsie, 2012: 281)

Hiroko, bombadan sonra yaşanan hiçbir şeyi hatırlamak istemediği için o döneme ait ne varsa belleğinden silinmesini istemektedir. Ancak aynı zamanda yaşadığı travmayı herkese anlatma, herkesle paylaşma isteği de vardır. Burada hayatta kalanların aynı anda yaşadığı hatırlama ve unutma isteğinden söz edilebilir. Hayatta kalanlar hem geçmişe dair her şeyi unutmak hem de bunları bir şekilde dile getirmek isterler. Bu çelişkili durum sessiz kalma ve tanıklık yapma isteği paradoksuyla ile aynı sonuca ulaşmaktadır. Hiroko, bu çelişkili durumun içinden çıkmakta zorlanmaktadır. Her ne kadar her şeyi unutmak istese de sırtındaki dövmelemin yaşananların fiziksel bir hatırlatıcısı olarak kalacağı düşüncesinden kurtulamadığı için sırtındaki bu yara yaşadığı travmanın sesini duyurmaya çalışan hikâyesi olacaktır.

Fiziksel yaralanmanın travmanın daimî anımsatıcısı olarak bellekte yer aldığı bir başka durumu *Taşlarda Gizli Tanrılar* romanında da görebiliriz. Eserde, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere için savaşan Kayyum, Almanların saldırısı sonucu bir gözünü kaybeder. Güçlü, kuvvetli ve yakışıklı olan Kayyum yaşadığı bu travmayı ömür boyu atlatamayacağını bilir çünkü her şeyden önce artık eskisi gibi bir hayatı olmayacaktır:

Eskiden sırf tepeden manzarayı görmek için ağaçlara tırmanan bir adamdı, yeni bir şehre girince en sıkışık dar sokaklarında gezen, nerede yaygara varsa oraya yönelen bir adamdı. Şimdi ise bir ağaç dalını görünce sağlam gözüne ucu batar mı diye düşünmeden edemiyordu. Her şey, her yer bir tehditti. Her dal, havada seken her top, kuvvetli esen her rüzgâr, her tiz ses, her loş oda, her gece, her gün. (Shamsie, 2005: 65)

Önceden cesur olan ve hareketlerini sınırlama gereği duymayan Kayyum, yeni hayatında her şeyi bir tehlike olarak gören bir adama dönüşmüştür. Yaşadığı travma sonucu aldığı yara, sadece dış görünüşünü değil karakterini de etkilemiştir; artık her zaman temkinli ve eskisine göre daha zayıf bir birey olacağına inanır. Karşılaştığı insanlar ya ona acıyarak

bakmakta ya da sakat bir adam olduğu için ona ayrıcalıklı davranmaktadır. Travma kelimesinin Yunanca “yara” sözcüğünden geldiğı göz önünde bulundurulduğunda fiziksel yaraların yaşanan travmanın kalıcı belirtisi olarak insanlarda psikolojik yaralar açtığı ve hayatlarını ele geçirerek kişiliklerinde bile değışimlere yol açtığı söylenebilir.

Home Fire romanında, Parvaiz, bir patlamaya şahit olur ve patlamanın geldiğı yöne doğru gider. Tam yıkılan duvarın altına bakmak üzereyken keskin bir ses onu durdurur. Bağırان kişi ahlak polisidir ve ona enkaza yaklaşmamasını, çünkü enkazın altında kalan kadının peçesini çıkardığını söyler. Kadın ekipleri çağırıldığını söylerken peçesiz bir kadına gözü kaymasın diye bir elini de yüzünün kenarına siper yapar. Kadın acı içinde yalvararak yardım isterken Parvaiz, kendi, yani ikizi Aneeka yaşlarında bir Londralının sesini duyduğu için ne yapacağını bilemez. “Ona yardım etmeye gitmek bir kız kardeşimizi acı içinde bırakmaktan daha büyük bir günah olmaz elbette? (Shamsie, 2017: 173) diye sorar, ancak adamın cevabı nettir: “Peçesini çıkardığı için acı çekmeye terk edildi” (Shamsie, 2017: 173). Parvaiz, bu durum karşısında çaresiz hisseder, çünkü ağzından çıkabilecek herhangi bir sözcüğün kendi ölümüne neden olacağını bilmektedir. O sırada yardım için bağırان kadın, “Anne! Anne, üzgünüm” (Shamsie, 2017: 173) diye haykırır. Muhtemelen, orada acı çeken Londra aksanlı kadın da kendi gibi ailesini bırakarak buraya gelmiş ve yaşadığı pişmanlığı annesini anarak aktarmıştır. Kızın anne diye attığı çığlıklar, Parvaiz’i geçmişine götürür: “Bahçe kulübesinde düştüğünde onu kaldıran kolların ve yanağına dayanan elmacık kemiklerinin anısı. Annesi. Ya da Isma” (Shamsie, 2017: 173). Parvaiz’in annesi çok küçük yaşta öldüğü için ona ablası Isma bakmıştır. Bu anıdaki kişinin annesi mi ablası mı olduğunu hatırlayamaz. Babasının ölümünden sonra annesini de kaybettiğı için ebeveynsiz büyümek Parvaiz için travmatik bir deneyim olmuştur. Şu anda kadının çığlıklarıyla yaşadığı travma onu geçmişinde yaşanmış ve travmatik bellekte yerini almış olan anılara götürmüştür. Adamın uyarılarını dikkate alarak oradan uzaklaşan Parvaiz’in arkasından gitmemesi için yalvarır kadın: “Lütfen gitme. [...] Lütfen kardeşim. Bana neden yardım etmiyorsun?” (Shamsie, 2017: 174). Ancak Parvaiz, başına neler gelebileceğini bildiğı için geri dönemez, sadece dua eder: “Ah, sağır olmak. Allah’ım işitme duyumu benden al. O sesin anısını benden al” (Shamsie, 2017: 174). Parvaiz, yaşadığı çaresizlik karşısında sadece sağır olmayı ve duyduklarını unutmayı dilemektedir. Karşılaştığı dehşetin belleğinde yer almamasını

dilemektedir, ancak bu mümkün olmayacak ve gördükleri travmatik bellekte yerini alacak ve Parvaiz'in bu hayattan kurtulmasına sebep olacaktır.

Bireylerin yaşadığı bir olay, gördükleri bir durum, duydukları bir ses ya da hissettikleri bir koku geçmişe ait bir anının hatırlanmasını sağlayabilir ve travmatik bellekte yer alan anıların geri dönüşlerle ya da yeniden sahnelenmeyle ortaya çıkarak bireyin yaşadığı travmayı tetikleyebilir. Bu anılar, bazen rüyalarda bazen de halüsinasyonlar şeklinde kendini gösterebilir. Shamsie'nin incelenen dört eserinde de travma yaşayan karakterlerin travmatik belleklerinde yer alan anılarının, kendilerini çağrıştıran bir ilan, bir nesne, duyulan bir söz ya da tanık olunan bir olay gibi bir uyararla ortaya çıktığı görülmektedir. Karakterler, travmatik belleklerinde yer alan bir anıyı geri dönüşlerle hatırladıklarında yaşadıkları dehşetle istemsiz eylemlerde bulunmuşlardır. Bazı karakterler, çaresizce anılarının tamamen silinip yok olmasını dilerken bazıları anılarını yok saymaya çalışmış ama başarılı olamamışlardır. Geçmişlerinde yaşadıkları anılar bir şekilde hayatlarına musallat olmuş ve hiç beklemedikleri anlarda ve yerlerde karşısına çıkmıştır. Shamsie, karakterlerin travmatik belleklerine gömülen dile getiremedikleri olayları rüyalar yoluyla okuyucuya aktarmayı başarmıştır. Karakterler, rüyalarında doğrusal bir anlatıdan uzak, olayların iç içe geçtiği rüyalar görmüş ve bu rüyalarla yaşadıkları travmalara geri dönmüşlerdir. Shamsie, travmatik belleğin daimî bir anımsatıcısı olarak yara izlerini de kullanmıştır. Karakterlerinin yaşadıkları dehşet karşısında aldıkları yaralar, sonsuza dek yanlarında taşıyacakları bir anımsatıcı olur ve geçmişlerini hatırladıklarında o izlere dokunma ihtiyacı hissedeler. Shamsie hem bireysel hem de kolektif düzeyde yaşanan travmaların bellekte izole halde dururken bir tetikleyici ile nasıl ortaya çıktığını ve karakterlerin hayatlarını ele geçirdiğini başarılı bir şekilde aktarmıştır.

3.4. KOLEKTİF TRAVMA

Kolektif travma, kolektif düzeyde büyük çaplı felaketler yaşandığında topluluklar üzerinde bireysel ve kolektif kimliği olumsuz etkileyen ve nesiller boyunca kolektif bellekte yer alacak olan uzun soluklu bir travma sürecidir. Bireysel yaşanan travmalar gibi kolektif travmalar da toplumda değişikliklere yol açabilecek kalıcı izler bırakırlar ve geçmişte yaşanan travmatik eylemler o topluluğun geleceğinin yapılanmasında önemli rol oynarlar (Alexander, 2004: 1-2). Yaşanan bu travmayla birlikte ortak değerler

sorgulanmaya başlar; bu durum topluluğa zarar verebilirken bazen de birleştirici bir etki yaratır (Erikson, 1991: 461). Shamsie, eserlerinde Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Atom Bombası, Hindistan Bağımsızlık Mücadelesi, Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması, 11 Eylül Saldırıları gibi kolektif olarak büyük etkilere sahip tarihi olaylara yer vermiş ve bu olayların bireysel ve kolektif olarak yol açtığı travmaları okuyucuya aktarmıştır.

Kül Olmuş Gölgeleler, Broken Verses ve *Home Fire* adlı eserlerinde 11 Eylül terör saldırılarının sonucu olarak yaşanan travmaların bireysel ve kolektif etkilerinin yansımaları açık bir şekilde görülebilir. Amerika'da 11 Eylül'de yaşanan terör saldırısı, tüm ülke halkını etkilemiş ve hem bireysel hem de kolektif düzeyde travmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu terör saldırısı binalarla birlikte ülkedeki süper güç olmadan kaynaklı hissedilen güven, huzur, düzen gibi birçok değer ve inancın çökmesine de sebep olmuştur. Bu saldırılardan sonra halk arasında yaşanan en yoğun duygu korku ve öfke olmuştur. Amerikalıların yaşadığı bu kolektif travma karşılaştıkları her Orta Doğuluyu potansiyel terörist olarak görmeye başlamasına; halk arasında fiziki ve sözlü saldırılar yaşanmasına; Müslümanların sebepsiz yere sorgulanması ve gözaltına alınmaya başlamasına sebebiyet vermiştir. Tüm bunların sonucu olarak, ülke genelinde çift taraflı bir kolektif travma yaşanmaya başlamıştır.

New York'a yapılan bu saldırıların, sadece Amerika'ya değil tüm dünyaya ve hatta “medeniyete karşı yapılmış bir saldırı” olarak nitelendirildiğini belirten Wirth (2004: 47) daha önce benzeri yaşanmamış olan bu saldırıların Amerika'nın “kolektif kimlik ve grup narsizmi anlayışını sarstığını” ve kesinlikle Amerikan halkının– “sadece akrabalarını, arkadaşlarını ve tanıdıklarını kaybedenler değil–” (2004: 37) bir bütün olarak kolektif düzeyde travma yaşadığını belirtir. Benzer şekilde Gross ve Snyder-Körber (2010: 369) de politik görüşü ne olursa olsun tüm akademisyen ve uzmanların “bu saldırıları doğrudan yaşayanlar, ailesini ya da arkadaşlarını kaybedenler ve saldırıları izleyen milyonlar için travmatik olarak kabul ettiğini” ifade ederler. Amerikalıların kolektif düzeyde travma yaşamalarının nedenlerinden biri olayın dehşet verici olduğu gerçeğidir. Yaşanan dehşeti psikanalist Charles B. Strozier 10 Eylül 2015'te yayınlanan röportajında şu şekilde tasvir eder:

New York'takiler için 11 Eylül, ilkel, fiziksel ve güçlü bir deneyimdi. Çok sayıda kişi ölen insanları gördü: gökyüzünden yağan ve yerde parçalanan bedenler-

korkunçtu, çok korkunç. Kaos, dehşet ve korku sahneleri vardı; insanlar dehşete kapılmıştı, şehirden çıkmak için akın akın köprülerden geçip feribotlara gidiyorlardı. Ve sonra Ticaret Merkezi Kuleleri çöktü, herkesin gözü önünde. En son ne zaman yüz on katlı bir binanın çöküşünü gördük? Hiçbir zaman! Bu yüzden neler olduğuna dair bir bağlam yoktu.

Dünya Ticaret Merkezine ve Pentagon’a eş zamanlı gerçekleştirilen ve yaklaşık 3.000 kişinin hayatını kaybettiği bu saldırılar, terör saldırılarının her zaman deniz aşırı ülkelerde olduğunu düşünen Amerikalıların daha önce hiç deneyimlemediği bir durumdur. Yaşanan saldırıların kolektif travmaya dönüşmesinin nedenlerinden biri de Amerika’nın topraklarına başka bir gücün asla giremeyeceğine ve herhangi bir savaşa dahil olsalar bile bu savaşın asla kendi topraklarında gerçekleşmeyeceğine dair inançlarıdır. Bu inançları, topraklarına 1812’den beri hiçbir yabancı gücün girememesinden kaynaklanmaktadır. Saldırlardan dokuz gün sonra halka seslenen dönemin devlet başkanı George W. Bush, bu konuyu şu şekilde dile getirmiştir:

11 Eylül’de özgürlük düşmanları ülkemize karşı bir savaş eylemi gerçekleştirmiştir. Amerikalılar savaşları bilirler- ancak 1941’deki bir pazar günü hariç, son 136 yıldır, yabancı topraklarda savaşmışlardır. Amerikalılar savaşın zayıflıklarını bilir- ancak huzurlu bir sabahta harika bir şehrin merkezinde değil. Amerikalılar beklenmedik saldırıları bilir – ancak daha önce binlerce sivil karşı yapılmamış olanı değil (Text of George Bush’s Speech, 2001).

Toprakları en son 1812 yılında İngiltere ile savaştığı dönemde bir dış güç tarafından işgal edilen Amerikan halkı o güne kadar “dışarıdan ulusun tam kalbini vuracak” (Gray, 2011: 4) ve travmaya neden olacak böyle bir saldırıyı hayal bile etmemiştir. Üstelik ülkelere saldıran güç, Amerikan ulusunun ekonomik gücünü gösteren bir ikonu hedef almış ve tamamen yok etmiştir. Yıkılan kulelerle birlikte süper-güç Amerika’ya asla zarar gelmeyeceği inancı da yıkılmaya başlamış ve ülke genelinde korku, güvensizlik, çaresizlik ve öfkeye neden olmuştur. Terör saldırıları, ülkede “güven duygusu ve güvenliği” (Neria, DiGrande ve Adams, 2011: 430) sarsarak travmaya neden olmuştur. Travmada “aşırı korku– çoğunlukla ölüm korkusu–, dehşet, güçsüzlük ve tamamen çaresizlik” duygularının yaşandığını belirten Wirth (2004: 37), bu durumun geniş kitleler tarafından yaşandığı takdirde kolektif travmaya neden olduğunu ifade etmektedir. Saldırlardan sonra yapılan araştırmalarda, Travma sonrası stres bozukluğu tanısıyla çok sayıda ruhsal ve fiziksel sağlık sorununun rapor edilmesi (Neria, DiGrande ve Adams,

2011: 429) ülke genelinde halkın hem bireysel hem de kolektif düzeyde travma yaşadığı gerçeğini desteklemektedir.

Röportajında halk arasında yaşanan korku ve öfkenin kısa süre içinde hiddete dönüştüğünü belirten Strozier (2015, 10 Eylül), öfke ve hiddet arasında ciddi bir fark olduğunu belirtir: “öfke ve hiddet arasındaki temel psikolojik fark, öfkenin yönlendirildiği net bir hedefi varken hiddetin dağılmış ve belirtilmemiş bir durumda” olmasıdır. Bu yüzden hiddet, politik bağlamda kolaylıkla kullanılabilir; “nesnesi olmadığı için politik olarak manipüle edilebilir”. George W. Bush’un halka sesleniş konuşmasında kullandığı “Kederimiz öfkeye dönüştü” (Text of George Bush’s Speech, 2001) sözleriyle, halk arasında yaşanan bu travmatik eylemden ve bu eylemin yeniden tekrarlanma ihtimalinden kaynaklanan korku kısa süre içinde hiddete dönüşmüş; sadece ulusal ya da dini kimliklerine bakılarak insanlar ötekileştirilmiş ve ön yargıya dayalı suçlamalarda bulunulmuştur. Bu durum karşısında, Amerika’da yaşayan Müslüman ve Orta Doğu kökenli insanlar birçok suçlama ve hakarete maruz kalmış, sebepsiz gözaltı ve tutuklamalar yaşamıştır.

Tüm bu yaşananlar karşısında Amerikalılar gibi Müslümanlara da korku hâkim olmuş ve bu insanlar baskıyla birlikte travmatik semptomlar göstermeye başlamışlardır. Amerikalıların yanı sıra orada yaşayan etnik grupların, özellikle Arap asıllı olanlar ve Müslümanların da kolektif travma yaşadığının birçok araştırmayla ortaya koyulduğunu ifade eden Joyner vd. (2016: 330), “cami yakmak, bomba tehditleri, fiziksel ve sözel saldırı” gibi Müslümanlara karşı uygulanan nefret suçlarının 11 Eylül’den sonra arttığını belirtmiştir. Terör saldırılarıyla başlayan korku hiddete dönüşmüş ve Müslümanlara karşı bir ayrımcılık ve nefret doğurmuştur. Sonuç olarak, 11 Eylül’den önce de var olan İslamofobi kavramı, terör saldırılarıyla yeniden gündeme gelmiştir. İslamofobi kavramı, “bütün Müslümanlara ya da çoğunluğa karşı duyulan ve sadece dille değil aynı zamanda çalışma hayatındaki veya hizmetlerden yararlanma hususundaki ayrımcılık, şiddet suçları, toplum hayatı ve uluslararası ilişkilerde tecrit etme yoluyla ifade edilen korku ve düşmanlık hislerini anlatan bir kelime” (Aktaran: Uzun, 2012: 14) olarak tanımlanmıştır. Hem bireysel hem de kolektif düzeyde olumsuz etkileri olan İslamofobi kavramı yazılı olarak ilk kez 1997’de Runnymede Trust tarafından kullanılmıştır. 11 Eylül terör saldırılarından sonra Müslümanlara karşı yapılan ayrımcılığın artmasıyla birlikte bu kavram yeniden gündeme gelmiştir ve yapılan çalışmalarda Müslümanların

ötekileştirilmeden kaynaklı psikolojik sorunlar yaşadığı ve bu durumun hem bireysel hem de kolektif düzeyde travmaya dönüştüğü belirtilmiştir (bkz. Allen ve Nielsen, 2002; Sheridan, 2006; Saeed, 2007; Kinnvall ve Nesbitt-Larking, 2011; Ali, 2017).

11 Eylül terör saldırılarının Müslümanlar için nasıl kolektif travmaya dönüştüğü temasına *Broken Verses* romanında yer verilmiştir. New York'ta düzenli bir hayatı varken orayı bırakıp Karaçi'ye dönmek zorunda kalan Ed, oradan ayrılma sebebini Aasmaani ile konuşur:

‘Tanrım, orayı çok sevdim. Gerçekten, ciddi anlamda. Hayatımın en iyi dönemini orada yaşadım; İşim, arkadaşlarım, kiralık bir dairem, yakınlarda bir spor salonum ve inanmayacaksın ama Pazar kahvaltısı için İskandinav yumurtası yapan bir yer vardı.’

‘Ve sonra?’

‘Ve sonra Kuleler yıkıldı.’

‘Ve sen de bir birey olmayı bıraktın ve sadece bir din olmaya başladın.’ dedim hepimiz o yollardan geçmedik mi diyen bir ses tonuyla... (Shamsie, 2005: 45)

Shamsie, bu romanında da Amerika’da yaşanan terör saldırılarından dolayı tüm Müslümanların artık bir birey olmaktan çıktığını ve sadece bir dinin temsilcisi olarak değerlendirilmeye başlandığını göstermektedir. Batı’da İslam’ın yanlış yorumlanması yüzünden Müslümanlara karşı bir ön yargı ve korku algısı oluşturulmuş ve Müslümanlar şiddet yanlısı olarak temsil edilmiş, böylece İslamofobik bir ortam yaratılmıştır. Terör saldırılarıyla başlayan korku, Müslümanlara karşı bir ayrımcılık ve nefrete dönüşmüştür; Müslümanlara karşı sözlü ve fiziksel şiddet uygulanmış ve Müslüman stereotipi oluşturulmuştur. Buna göre, Müslümanlar şiddet yanlısı, terörist ya da içerideki düşmandır. Müslümanlar için düşman “öteki” olarak görülmek hem bireysel hem de kolektif düzeyde travmatiktir. Yine oluşan bu korkudan kaynaklı, birçok ülke, Müslümanları gözetim altında tutmak için terör karşıtı yasalar çıkarmış, birçok insanı belirsiz nedenlerden göz altına almış, vatandaşlık hakkı tanımamış, camileri ve Müslümanların birlikte olduğu yerleri sıkı gözetim altında tutmuştur. Batı düşünce dünyası ve medyada Müslümanlar küresel terörist, cihatçı ya da köktendinci olarak yansıtılmıştır. 11 Eylül terör saldırılarıyla birlikte Araplar ve Müslümanlar isimleri dahil “ırk, dil, kıyafet (özellikle peçe ve baş örtüsü), gelenekler ve kalıtım” gibi birçok faktöre bağlı olarak ayrımcılık yaşamışlardır (El-Aswad, 2013: 39). Ayrımcılık, genellikle

bireyin ve etrafındaki dünyanın algısını olumsuz etkileyen stresli bir olay olarak deneyimlenir (Hodge vd., 2016: 46). Sonuç olarak, 11 Eylül sonrası Amerikalılar arasında yaşanan kolektif travma, Müslümanları olumsuz etkileyen bir ayrımcılığa neden olarak hem yabancı düşmanlığına hem de İslamofobiye dönüşmüş ve Müslümanların ve diğer etnik grupların kolektif travma yaşamasına sebep olmuştur.

11 Eylül terör saldırıları sonrası kolektif travma bağlamında İslamofobinin Müslüman Amerikalılar üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalarda katılımcılar İslamofobinin kendi hayatları ve etraflarında yaşayan diğer Müslümanlar üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu bildirmiş ve sonuç olarak endişe ve korku duymaya başlamışlardır (bkz. Akram 2002; Abu Ras, Senzai ve Laird, 2012; Ali, 2017). Benzer şekilde, 11 Eylül saldırılarından sonra Avrupa Birliği'nde İslamofobi üzerine özet bir rapor hazırlayan Allen ve Nielsen (2002: 29), bu raporda saldırılardan hemen sonra Müslümanlara yapılan saldırıların ciddi oranda arttığını belirtmiştir. Hazırlanan rapora göre, çoğunlukla başörtülü kadınlar sözlü tacize uğramışlar, üzerlerine tükürülmüş, başörtüleri çekilerek fiziksel saldırıya da maruz kalmışlardır. Camilere grafitiler yapılmış, yapılara zarar verilmiş, ya da saldırılar, kundaklama gibi daha büyük çaplı zararlara evrilmiştir. İnternette tehdit içerikli İslamofobik mesajlar dolaşmış, arabalara isimsiz tehdit mesajları bırakılmıştır.

Romanda, Ed, başta Amerika'dan ayrılmasının belirli bir nedeni olmadığını söylese de sonrasında konuşmaya başlar: "Guantanamo Körfezi. Havaalanlarında aslında rastgele olmayan rastgele güvenlik kontrolleri. FBI'dan gelen bir ziyaret" (Shamsie, 2005: 46). Ancak Vatandaşlık Kanunu'ndan bahsedeceği sırada Aasmaani araya girer ve tüm bunları açıklamasına gerek olmadığını sadece işten kovulduğunu söylemesinin yeterli olacağını söyler. Buna karşılık olarak Ed, "Kovuldum çünkü bir Müslümanım" (Shamsie, 2005: 46) diye cevap verir. FBI tarafından beş yıl önce aldığı uçuş dersleri hakkında sorgulanmak için kapısı çalınan Ed, daha fazla bu baskıya dayanamaz ve ülkeden ayrılır. 11 Eylül terör saldırılarından sonra özel hayatın gizliliğinin ihlal edildiğini belirten Tekten Aksürmeli (2017: 190), Müslüman bireylerin kişisel verilerinin toplandığını ve belli kategorilere göre sınıflandırıldığını belirtmektedir. Shamsie, *Kül Olmuş Gölgeler* romanında Abdullah'ın evine FBI'nın baskın yapması ya da *Home Fire* romanında Isma'nın havaalanındaki sorgusu ve telefonlarının dinlenmesi gibi vatandaşlık haklarının ihlal edildiği uygulamaları bu romanda da okuyucuya iletmektedir. Üstelik Ed, sadece

Amerika’da değil ülkesinde de benzer bir durumla karşılaştığında Müslüman olmanın sadece Batı’da sorun olmaktan çıktığını anlamıştır. Ed, Başkonsolos’un evinin yakınlarından her geçişinde polis tarafından ehliyet kontrolü için durdurulur ve ehliyet numarasıyla adı kayıt altına alınır. New York’taki hayatını bu şüphe ve ön yargı yüzünden bırakıp gelmiş olmasına rağmen aynı durumla kendi ülkesinde de karşılaşması yaşanan kolektif travmanın uzantılarının ne kadar fazla olduğunu göstermektedir.

Ed, New York’a olan özlemini dile getirirken Aasmaani, onun yüzündeki ifadeyi küller altında kalmış Pompei ya da deniz altında kalmış Atlantis’te topraklarını kaybetmiş olanların önceki evlerini hatırladığında yüzlerinde oluşacak ifadeye benzetir. Ed, New York’u evi gibi benimsemiştir, oradaki yaşantısına hayranlık duymakta ve sürekli özlemektedir. Aasmaani ona neyi özlediğini sorduğunda birçok farklı durumdan bahseder:

Kahvaltı manzarası. Yağmur zamanları dışında her yerde bulabileceğin taksiler. Hep sol kanattan olan taksi şoförleriyle Urdu dilinde politika konuşmayı özlüyorum, kuru temizleme ve tuz solüsyonundan yiyeceğe kadar her şeyin dünyanın herhangi bir yerinden ücretsiz teslim edilmesini özlüyorum. [...] West Village’deki karları, yaz aylarını, New York yazlarını özlüyorum; belki de hepsinden çok onları özlüyorum. (Shamsie, 2005: 148)

Ed, New York’u kendi isteğiyle terk etmiş görünse de aslında onun buna mecbur bırakıldığı görülmektedir. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte sadece Pakistanlı bir birey olmaktan çıkmış ve bir dini temsil eden Pakistanlı Müslüman bir birey olarak yeni bir kimlik kazanmıştır. Önceden renkle alakalı olan ırkçılık artık çoğunlukla kültür ve dine dayalı yeni bir forma dönüşmüştür (Allen, 2005: 49). Bu bağlamda, Anthias ve Yuval-Davis de ırkçılığın ekseninin ten renginden kültüre ve dine kaydığını vurgular:

Rushdie olayından beri, azınlık olan dinlerin ulusal bütünlükten dışlanması özellikle Müslümanlarla alakalı bir ırkçılık sürecini başlattı. Önceden kökenleriyle ya da ‘beyaz olmayan’ olarak bilinen insanlar varsayılan dinleriyle tanımlanmaya başladı. Irkçı ‘Paki’ stereotipi ırkçı ‘Müslüman köktendinci’ stereotipi haline geldi. (1992: 39)

Ayrımcılık dine ve kültüre göre yapılmaya başlandıktan sonra Avrupa ve Amerika’da yaşayan Müslümanların vatandaşlıkları ve bulundukları ülkeye bağlılıkları sorgulanmaya başlanmış ve bu insanlar sosyal ve kültürel birçok alanda ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Shamsie, Ed karakterinin Amerika’da yaşadıklarıyla bu ayrımcılığa dikkat çekmektedir.

Terör saldırıları sonrası Ed'e yüklenen yeni kimlik, onu yaşadığı ortama ait olmadığı gerçeğiyle yüzleşmek durumunda bırakmıştır. Ed, Aasmaani ile aralarında geçen önceki konuşmalarında Amerika'dan dönme nedeninin Müslüman olduğu için işinden kovulması olduğunu söylemiştir. Ancak Aasmaani, Ed ülkeyi ne kadar özlediğini dile getirince yeniden neden ayrıldığını sorduğunda, "Güçsüz hissettirildim" (Shamsie, 2005: 148) cevabını verir ve devam eder: "Kanun sınırları içerisinde kaldığım sürece kimse beni rahatsız etmeden özgürce yaşayabilecek güce sahip olduğuma inanmıştım. FBI, sabahın ikisinde beş yıl önce aldığın uçuş dersini sormak için kapını çalar ve bu hayal göz açıp kapayıncaya kadar mahvolur." (Shamsie, 2005: 148). Ed, her ne kadar oradaki hayatını çok sevse de yaşadığı bu baskılar yüzünden ait olmadığı bir yerde daha fazla kalamayacağına inanarak ülkesi Pakistan'a geri döner. Daha önce, annesiyle yaşadığı sorunlar yüzünden Pakistan'dan ayrılan Ed, New York'u kendine sığınacak bir yer olarak görmüş ve orada kendine yeni bir hayat kurmuştur. Ancak şimdi daha büyük sorunlarla yüz yüze gelmiş, kendini güçsüz hissetmiş ve o gücü yeniden kazanmak için ait olduğu topraklara dönme ihtiyacı duymuştur. Ed için New York'tan bu şekilde ayrılmak zorunda kalmak travmatik bir deneyim olarak hayatında yerini almıştır.

Shamsie, Amerikalıların her Orta Doğuluyu potansiyel terörist olarak görmelerini ve bu insanların her davranışını farklı yorumlamalarını *Kül Olmuş Gölgeler* romanında Kim karakteri üzerinden okuyucuya iletir. Örneğin, Kim, Harry ile yürürken ayakkabılarına doğru eğilmiş siyah saçlı bir adam gördüğünde bile paniğe kapılır, babası ise "Bağcıklarını bağlıyor Kim, bomba patlatmaya çalışmıyor" (Shamsie, 2012: 306) diyerek onu rahatlatmaya çalışır. 11 Eylül saldırılarından sonra pek çok Amerikalı gibi tedirgin olan Kim, her an her yerde başka bir saldırının olabileceği ihtimalini düşünerek yaşamaktadır. Kim, terör saldırıları esnasında New York'ta değildir, saldırıları televizyondan izlemiştir. Ancak yapılan çalışmalar, sadece saldırı bölgesinde yaşayanların değil medya sayesinde tüm ülkenin bu durumdan etkilendiğini belirtmektedir (Kaplan, 2005; Brow ve Silver, 2009; Strozier, 2011; Gray, 2011; Baelo-Allué, 2012; Garfin, 2017). Travma kurban ve tanıklarının travmatik deneyimle karşılaşma durumlarının farklılık gösterdiğini ifade eden Kaplan (2005: 2), "doğrudan travmaya maruz kalan kurbanın" yanı sıra "kurbanla hiçbir kişisel bağı olmayan coğrafi olarak uzakta olan" kişilerin de travma yaşadıklarını belirtmiştir. Bu durumda insanların "seyirci olarak, facianın yaşandığı yere yakın bir yerde yaşayarak ya da bir arkadaştan

krizi duyarak” travma yaşayabildikleri sonucuna varan Kaplan (2005: 2), insanların kitlesel olarak travmatize olmasına sebep olan etkinin kesinlikle medya olduğu konusuna vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde, Baelo-Allué (2012: 64), saldırılara karşı “kulelerin içinde olanların, dışarıdan yaşananlara canlı tanık olanların ve televizyonda izleyenlerin” farklı travmatik tepkiler verdiğini belirtmiştir. Strozier, 2011 yılında yayımlanan *Until the Fires Stopped Burning* adlı kitabının “Zones of Sadness” bölümünde terör saldırılarından sonra “Sıfır Noktası”nda anı yaşayan insanlardan başlayarak, ölümlerin görüldüğü yerde bulunanlar, sadece olayların görüldüğü yerdekiler, olayların çok sınırlı görüldüğü yerde yaşayanlar ve son olarak da televizyondan evrensel olarak bu olayı izleyenler olarak kurbanları sınıflandırmıştır (2011: 212). Sadece ülkede yaşayanlar değil dünya genelindeki tüm Amerikalıların bireysel ve ulusal düzeyde etkilendiğini iddia eden Brow ve Silver (2009: 37), yaklaşık “100 bin kişinin terör saldırısına doğrudan” ve sayısız insanın da televizyon, internet gibi medya kanallarıyla bu dehşet anına tanık olduğunu belirtmiştir.

Kim, yaşanan travmaya televizyondan şahit olan bir tanıktır. Saldırıyı televizyonda izlerken, bir yapı mühendisi olarak, ikiz kulelerin çökeceğini anlayıp dehşete kapılan Kim, artık her binanın ya da yapının herhangi bir patlamaya karşı dayanıp dayanamayacağını düşünmeye, sorgulamaya başlar. Babasının ölümünden sonra onun dairesinden Miami Plajı’na bakarken oradaki köprü gözüne çarpar:

Temelleri: suyun içinde yirmi dört metre, suyun üzerinde on dört metrelik kazıklar. Peki ya bir uçak köprüye baş aşağı dalış yapsa? Ya kalplerindeki deliliğin üzerini göğüslerindeki dinamitlerle kaplayan adamlar...? Ya elinde AK-47’iyle Afgan’ın biri üzerine tırmanıp etrafa kurşun yağdırırsa? (Shamsie, 2012: 360)

İşi gereği binaların yapılarıyla ilgilenen Kim, İkiz Kuleler’in yıkılmasına tanıklık ettikten sonra artık binaların sadece deprem gibi doğal afetlere değil terör saldırılarına karşı da nasıl dayanıklı olabileceği konusunu takıntı haline getirmiştir. Shamsie, Kim’in terör saldırılarına televizyondan tanıklık ettikten sonra yaşamaya başladığı bireysel travma üzerinden sadece Sıfır Noktası’nda bulunanların değil tüm halkın kolektif düzeyde yaşadığı travmaya gönderme yapmaktadır. Artık halk, bir başka saldırı olup olmayacağı ya da olursa şiddetinin nasıl olabileceği konusunda bir güvensizlik ve huzursuzluk ortamı içinde yaşamaktadır.

Shamsie, Müslümanlara karşı yaşanan ön yargının örneğini de yine Kim üzerinden aktarır. Kim, FBI’ın evini bastığı ve Raza’nın çocukluk arkadaşı olan Abdullah’ı sınırdan geçirmek için Raza ve Hiroko’ya söz verir ve sözünü tutar. Ancak yolda Abdullah ile din üzerine yaptığı konuşmalar onun gerilmesine, Müslüman bir Afgan’ın suçlu olabilme ihtimalinin çok yüksek olduğunu düşünmesine yol açar ve sonunda polisi arayarak onu ihbar eder. Bunu neden yaptığını Hiroko’ya anlatırken aldığı eğitime güvendiğini ve Müslümanlara karşı hissedilen güvensizliğin sadece bir ön yargı olmama ihtimalini düşünerek hareket ettiğini söyler: “Kusura bakma ama o uçakları kullananlar Budist değildi. Video kayıtlarında üç bin Amerikalının ölümünü kutlayanlar da Yahudi değildi. Ve babamı bir Katolik vurmadı” (Shamsie, 2012: 397). Babasının bir Afgan tarafından öldürülmesi gerçeğiyle terör saldırılarını birleştirerek suçlu bir Müslüman Afgan’a yardım etmesinin doğru bir davranış olmadığına karar verir. Kim, babasının ölümüyle yaşadığı bireysel travma ve ülkesinin terör saldırısıyla yaşadığı kolektif travmanın etkisiyle ön yargılı değil adaletli davrandığına inanmaktadır. Hiroko’ya, Afgan Abdullah’a baktığında babasını öldüren adamı gördüğünü ve bunun anlaşılır bir şey olduğunu söyler ancak Hiroko, “Sana baktığımda karşımda Harry Truman’ı mı göreceğim?” diyerek buna karşı çıkar (Shamsie, 2012: 398). Hiroko, atom bombasının Japonya’ya atılmasını onaylayan dönemin devlet başkanı Truman’dan dolayı tüm Amerikalıları düşman olarak görmediğini belirterek Kim’in yanlış yaptığını anlatmaya çalışmaktadır.

Shamsie, Kim ile Raza’nın telefon görüşmesinde de Amerikalıların Müslümanlara yaşattığı kolektif travmayı aktarmaya çalışır. Kim, FBI evini aramaya geldiğinde Abdullah’ın neden kaçtığını anlayamaz. Raza da durumu şu şekilde açıklar: “O FBI’dan kaçan bir Afgan. Şu sıralar sizin paranoyak ülkenizin terörizm kanıtı olarak kabul ettiği bir şey bu” (Shamsie, 2012: 332). Raza, Amerikalıların bu İslamofobik davranışları yüzünden insanların korkuya kapıldığına ve suçsuz olsalar bile panik yaparak kaçmaya başladıklarına vurgu yapar. Ancak Kim, hala Abdullah’ın kaçmasına bir anlam veremez ve konuşma şu şekilde devam eder:

“Peki bu ahmak neden kaçmış? FBI, Göçmen Bürosu değil ki. Onun yasal olup olmamasıyla ilgilenmezler. Ona FBI’a teslim olmasını söyle. Paniğe kapıldığı için üzgün olduğunu söylesin”

“Üzgün olduğunu söylesin, ha? [...] Bunu gerçekten de söylemiş olamazsın! Vatanseverlik Kanunu’nu okumadın mı sen? *Elbette ki yasal olup olmadığıyla* ilgileniyorlar. En küçük bir şüphede, ufak tefek vize ihlalleri olan birini bile istedikleri kadar alıkoyabilirler [...] Pekâlâ, tamam gerçekten de Vatandaşlık Kanunu’nu okumamışsın”. (Shamsie, 2012: 332)

Shamsie, bu konuşmayla 11 Eylül’den 42 gün sonra çıkarılan Vatandaşlık Kanunu’na gönderme yapar. Yaşanan travmatik olayların etkisiyle hukukçuların bile üzerinde çok fazla düşünmeden oyladıkları (Blumenthal, 2009, 2 Mart) bu kanun,

[Ö]zellikle teröristlerin yakalanmasını sağlayabilecek ya da gelecekteki terörist saldırıları engelleyebilecek bilginin toplanması alanında, federal hükümetin çeşitli kuruluşlarına yeni ve geniş yetkiler sağladı. Diğer başka konuların yanı sıra ABD Vatanseverlik Kanunu, muhtemel teröristlerin iletişimine, finansmanına ve diğer faaliyetlerine ilişkin istihbarat toplanmasına da değinmektedir. (Golden, 2012: 110).

Aslında terörle mücadele için çıkarılan bu kanunla devlet, Amerikan vatandaşı olan herkesin telefonunu dinleme, şirket kayıtlarına ulaşma gibi özel hayatın gizliliğini ihlal eden birçok hakka sahip olmuştur. Romanda Raza, Kim’e bu kanunu okuyup okumadığını sorar ve cevap olarak Kim’in sessiz kalması üzerine kanunu okumadığını anlar. Shamsie, burada, Amerikalıların bu kanunu okumadıklarını ve kanunun neleri kapsayabileceğini bilmediklerini göstermek istemektedir. Kolektif olarak yaşadıkları travma, onları kendi özel hayatlarına müdahaleyi içerdiği için normal zamanda asla onaylamayacakları bir kanunun içeriğiyle bile ilgilenmeyecek kadar etkilemiştir. Tüm bu olayları değerlendirdiğimizde ülkede yaşanan iki taraflı kolektif travma net bir şekilde görülebilir. Amerikalılar, yaşadıkları dehşetten dolayı korkuya kapılıp kendilerince insan haklarını ihlal eden önlemler almaya çalışırken, Müslümanlar da kendilerine karşı yapılan bu haksız suçlamalardan ve ön yargılardan dolayı yaşadıkları travmayla paniğe kapılıp hayatlarının olumsuz etkilenmesine engel olamazlar.

Bu olumsuz etkilerinin yanı sıra, kolektif travmaların olumlu bir etkisi de vardır: topluluk üyeleri arasında oluşturduğu birleştirici etki (Erikson, 1991: 461). Bu birleştirici etkiyi 11 Eylül’den sonra Amerika’da görmek mümkündür. Shamsie, *Kül Olmuş Gölgeler* romanında yaşanan kaos ve korkuyla birlikte bu birleştirici gücü de okuyucuya yansıtmıştır. Amerikalılar, yaşadığı bu kolektif travmadan sonra ulusal birleşme yoluna gitmiş ve vatanseverlik gösterileri başlamıştır. Romanda Kim, Abdullah’ı sınırdan

geçirmeye çalışırken yol boyunca her yerde Amerikan bayraklarının asılı olduğunu fark eder:

Arabaların arka camlarında bayraklar; tampon çıkartmalarında bayraklar; antenlere takılmış bayraklar; arabaların yan aynalarında takılmış mini bayrak direklerindeki bayraklar; pencerelerden sallandırılmış bayraklar; benzin istasyonlarının girişinde hoş geldiniz diyen bayraklar; reklam panolarına boyanmış bayraklar... (Shamsie, 2012: 376)

Terör saldırılarından sonra ülkede her yere asılan bu bayrakların ne ifade ettiğini sorgulayan Kaplan (2005: 9), yeni oluşan “vatanseverliğin bir göstergesi” olmakla birlikte saldırılarda yakınlarını kaybedenler için bir “empati” ve ülkede yaşanan dehşetten dolayı “ortak bir travmanın” göstergesi olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Union Meydanı’ndaki bayrakların arasına insanların bıraktığı “Teröristler bizi parçalayabileceklerini düşündüler. Ama bu bizi bir araya getirdi” ya da “Kırılmadık” (Kaplan 2005: 9) gibi notlar da değerlendirildiğinde ülkedeki acının paylaşıldığı ve birlik ve beraberliğin güçlendiği söylenebilir. Bu birlik ve beraberliğin başka bir örneği saldırıların gerçekleştiği bölgelere çok sayıda gönüllü vatandaş gelmesi ve hayatta kalanlara ve yakınlarına destek olmasıdır. Yaşanan travmanın bu birleştirici gücü ülkede birlik ve beraberliğin canlanması ve korunmasını sağlamıştır. Kim’in yol boyunca gördüğü bu birleştirici unsur, onun suçlu olma ihtimali yüksek bir Afgan’ı yasal olmayan yollarla ülkeden çıkarmasının yanlış bir karar olduğunu ve eğer onu ihbar etmezse ülkesine ihanet etmiş olacağını düşünmesinde etkili olmuştur.

Home Fire romanında da yabancı korkusunun ve İslamofobinin yarattığı kolektif travma örneği görülebilir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) yabancı korkusunu küreselleşme ve göçten etkilenen uluslararası bir mesele olarak değerlendirmekte ve bu durumu önlemek için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini aksi takdirde yabancı korkusuna maruz kalanların “fiziksel, sosyal ve duygusal travmalar” yaşayabileceğini vurgulamıştır (van der Westhuizen ve Kleintjes, 2015: 115). Benzer şekilde, Fields (2007: 289), yabancı korkusunu “farklı gruplar tarafından bireyin kendi kimlik grubuna karşı bir tehdit” olarak değerlendirir ve bu korkunun “travmayı ve yıkıcı sonuçlarını başlatıp alevlendirebileceğini” öne sürer. Shamsie’nin, İslamofobi ve yabancı korkusu temasına vurgu yaptığı *Home Fire* romanında, bu korkunun yarattığı travma hem bireysel hem de kolektif düzeyde görülebilir. İngiltere’de hâkim olan bu korkuya örnek

olarak, Isma'nın havaalanında saatlerce süren ve uçağını kaçırmamasına neden olan sorgulama verilebilir. Zaten böyle bir sorgulamaya maruz kalacağını bildiği için kardeşiyle sorgulamaya soru cevap şeklinde ön hazırlık yapmış olan Isma, bavuluna da “Kuran, aile fotoğrafı, akademik ilgi alanlarına dair kitaplar” (Shamsie, 2017: 3) gibi yoruma açık hiçbir şey koymaz. Müslümanlara karşı sergilenen olumsuz davranışlar, Müslüman kimliğini ciddi oranda etkilemiştir. Ali'nin (2017) Amerika'da yaşayan Müslümanlarla yaptığı çalışmasında, katılımcılar, dini kimliklerini saklamak ya da bazı yönlerini değiştirmek zorunda kaldıkları belirtmişlerdir. Bazıları başörtülerini çıkarmak zorunda kalmış, bazıları yolculuk esnasında Kuran okuma gibi rutinlerini değiştirmek durumunda kalmıştır. “Daha az Müslüman” görünme çabası, kolektif düzeyde yaşadıkları travmanın göstergesi olmuştur. Isma da havaalanında yaşayacağı durumu tahmin ettiği için “daha az Müslüman” görünme çabasına girmiştir. Öyle olmasına rağmen tüm bavulu derinlemesine incelenmiş, iki saat boyunca sorgulanmış ve saatlerce gözetim altında beklemek zorunda kalmıştır. Sorgulamada ilk olarak şu konuşma geçer:

“Kendini İngiliz olarak değerlendiriyor musun?”

“İngiliz'im.”

“Ancak kendini İngiliz olarak değerlendiriyor musun?”

“Tüm hayatım boyunca burada yaşadım.” (Shamsie, 2017: 5)

İngiltere'de doğup büyümüş ve oranın vatandaşı olmasına rağmen Isma'ya yöneltilen bu soru, aslında onun aidiyet duygusunu sorgulamaktadır, çünkü her ne kadar hayatı boyunca başka bir ülkede yaşamamış olsa bile kökeninin farklı bir coğrafyadan olması onun ülkeye zarar verebilecek düşmanlardan biri olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Kendilerinden olmayana duyulan bu korku ve güvensizlik alakasız bir şeyi bile delil olarak kullanmalarına ve bazen insan haklarını ihlal etmelerine rağmen kendilerini her zaman bu konuda haklı görmelerine yol açmıştır. Bununla birlikte, Isma'nın sadakatının sorgulanmasında Müslüman olmasının yanı sıra babası ve kardeşinin köktendinci terör gruplarına katılmasının da etkisi büyüktür. Aile bireylerinin ülkeye ihanet etmesi gerçeği, Isma'yı da zan altında bırakmış ve ülkeye olan sadakatiyle ve ulusal kimliğiyle olan bağlılığı sorgulanmıştır. Isma daha sonra yarıyıl tatili için evine dönmek isteyecek, ancak havaalanında yaşadığı sorgulamayı hatırladıkça bu isteğinden vazgeçecektir. Yine o küçük düşürücü duruma maruz kalma ya da herhangi bir sebepten ötürü vizesinin iptal

edilme ihtimaliyle karşılaşmak istemediği için böyle bir riski almaya korkar. Isma'nın bireysel düzeyde yaşadığı bu travma, aslında ülkede yaşayan hemen hemen tüm Ortadoğu kökenlilerin sorunudur. Bunu sosyoloji bölümünde okuyan Isma'nın, İngiliz kanunlarının anlatıldığı bir derste dile getirdiği şu ifadelerde açıkça görmek mümkündür:

[...] kolonyal kanunlara bakarsanız insanları haklarından mahrum bırakan birçok örneği olduğunu görürsünüz; günümüzdeki tek fark, bunun İngiliz vatandaşlarına uygulanması, aslında bu durum düşündüğünüz gibi bir değişiklik değil çünkü onlar retorik olarak İngiliz olmayan haline getiriliyor. [...] 7/7 teröristleri medya tarafından asla “İngiliz teröristler” olarak tanımlanmadılar. “İngiliz” sözcüğü kullanıldığında bile her zaman “Pakistan asıllı İngiliz” ya da “İngiliz Müslüman” ya da benim favorim, “İngiltere pasaportu sahipleri” şeklinde oldu, her zaman İngilizlikleriyle terörizm arasına bir şey koyuldu. (Shamsie, 2017: 38)

İngiltere’de 7 Temmuz 2005’te gerçekleştirilen, 52 kişinin ölümüyle ve yüzlerce insanın yaralanmasıyla sonuçlanan farklı yerlerde aynı anda yapılan bombalı saldırılar ülke genelinde büyük bir travmaya neden olmuştur. İngiltere topraklarında ilk defa böyle bir terör eylemi yaşandığı için insanlara uzun süre devam edecek olan panik ve korku hâkim olmuştur. Terör eylemini El-Kaide’nin üstlenmesi ülkede yaşayan Müslümanlara ve Ortadoğu kökenlilere karşı korku ve hatta nefret duygularını güçlendirmiş, Amerika’da olduğu gibi burada da karşılıklı kolektif travma yaşanmasına neden olmuştur. İngilizler, yaşadıkları saldırıdan dolayı güvensizlik ve korku nedeniyle kolektif bir travma yaşarken bu güvensizlik ve korkunun ülkedeki Müslümanlara ve Ortadoğu kökenlilere karşı nefrete ve sonrasında da zaman zaman şiddete dönüşmesiyle başka bir kolektif travmanın yaşanmasına neden olmuştur. Frances Perraudin’in *The Guardian*’daki haberinde Hope Not Hate grubu tarafından sunulan rapora göre “İngiltere’de insanların üçte birinden fazlası, İslamı İngiliz yaşam tarzına bir tehdit olarak değerlendirmektedir” (2019, 17 Şubat). İslam’ın yanlış yorumlanarak yaşam tarzlarını olumsuz etkilediğine ve insanlara korku saldıgına inanılmaktadır. İnsan haklarının ihlal edildiği toplu tutuklamalar, gözetim altında tutmalar, telefon dinlemeler, sorgulamalar, mahalle baskısı gibi uygulamalarla ülkede yaşayan Müslümanlar ve Ortadoğu kökenliler yabancı korkusundan kaynaklı kolektif travma yaşamaktadırlar.

Romanda İçişleri Bakanı olan Karamat Lone, Müslüman bir okulda yaptığı konuşmada İngiltere’nin her ırktan insana eşit fırsatlar sunduğunu vurgular:

Bu ülkenin sizin başaracağınıza izin vermeyeceği hiçbir şey yoktur– Olimpik madalyalar, kriket takım kaptanlığı, pop starlık, realite TV yıldızlığı. Hiçbiri gerçekleşmezse, İçişleri Bakanlığı'na razı olabilirsiniz. Siz İngiliz'siniz, biz İngiliz'iz. İngiltere bunu kabul ediyor. Sizlerin çoğu da. Ama sizlerden bu konuda şüphe duyanlar için şunları söylememe izin verin: Giyim tarzınız, düşünce şekliniz, bağlı olduğunuz çağdışı davranış kodları, sadakatinizi bağladığınız ideolojilerle kendinizi ayırmayın. Çünkü eğer öyle yaparsanız, farklı muamele görürsünüz- hala var olan ırkçılık yüzünden değil ama bu çok ırklı, çok dinli, çok kalabalık yapısıyla Birleşik Krallığımız 'da herkesten farklı olma konusunda ısrar ettiğiniz için-. Ve bunun için kaçırdıklarınıza bir bakın. (Shamsie, 2017: 87-88)

Karamat Lone'un bu sözleri, ülkede yaşayan farklı köken ve din grubundan insanların kendilerini ayırttırmamaları için ait oldukları kültür, gelenek ve ideolojileri bir kenara bırakmaları gerektiğini savunmaktadır. Müslümanlara kendilerine ait olan her şeyden ödün vererek İngiliz toplumuna entegre olmak ve ülkeye sadakatlerini göstermek için çağrı yapılmaktadır. Giyim tarzının, örneğin başörtüsünün, insanları diğerlerinden ayırdığına ve “öteki” yaptığına inanan Lone, aslında “daha az Müslüman” olmaları için çağrıda bulunmaktadır. Bu konuşmanın ardından metroda başörtüsü takan Aneeka'ya sözlü saldırıda bulunanlar olmuş ve üzerine tükürmüşlerdir. Özellikle 11 Eylül'den sonra başörtüsü, İslam'ın bir göstergesi olduğu için başörtülü kadınlar sözlü ve fiziksel saldırıya uğramışlardır. Baş örtüsünün “nefretin ilk sıradaki görsel belirteci” olarak görüldüğünü belirten Allen ve Nielsen (2002: 35), bu nedenle Avrupa genelinde birçok kadının sözlü ve fiziksel saldırıya maruz kaldığını ifade etmiştir. Tüm bunlar, kolektif düzeyde bir travma yaşanmasına sebep olmaktadır.

Romanda yaşanan bu kolektif travmayı destekleyen başka örneklerle de yer verilmiştir. Müslüman çoğunluktan oy alarak seçildikten sonra, onlardan biri olmayı kabul etmeyen ve Müslüman karşıtı söylemlerde bulunan İçişleri Bakanı Karamat Lone karakteri, seçimlerden sonra gazetelerde “İngiliz Müslümanların gericiliğiyle savaştan YALNIZ HAÇLI” (Shamsie, 2017: 35) gibi ifadelerle kutlanmıştır. Burada tarih sahnesinde Haçlılarla yapılmış savaşlara gönderme yapılarak Müslümanların gerici olduğu belirtilmiş ve yine ötekileştirilerek onlara karşı açılmış bir savaştan bahsedilmiştir. Shamsie, Karamat Lone karakteri üzerinden tarihe gönderme yaparak bu travmaya neden olan bir başka olaya daha yer vermiştir. Theresa May 2013 yılında, İngiltere'den Suriye'ye cihat için gidenlerin İngiliz vatandaşlığından çıkarılmasına karar vermiş ve İçişleri Bakanlığı şöyle bir açıklama yapmıştır: “Vatandaşlık bir ayrıcalıktır,

bir hak değil ve İçişleri Bakanı kamu yararına olduğuna inandığı durumlarda bireylerden İngiliz vatandaşlığını alacaktır” (Theresa May strips citizenship, 2013). Bu durumun yansıması romanda görülebilir. Karamat Lone, “birinin doğum rastlantısına değil de eylemlerine dayanarak vatandaşlık için uygunluğuna karar verilmesi gerektiğini” (Shamsie, 2017: 214) belirtir. Romanda yer alan bir gazete haberinde İçişleri Bakanlığının yüce menfaatlerine karşı davranan, çifte vatandaşlığı olan ya da vatandaşlığa kabul edilmiş pasaport sahiplerinin vatandaşlıktan çıkarılacakları yönünde bir kararın Parlamento’ya sunulacağı duyurulmaktadır. Yine aynı gazete metninde İçişleri Bakanı’nın kendinden önce öne sürülen “vatandaşlık bir ayrıcalıktır, bir hak değil” iddiasını “vatandaşlık bir ayrıcalıktır, bir hak ya da doğumla kazanılan bir hak değildir” (Shamsie, 2017: 198) şeklinde genişlettiği yazılmıştır. Shamsie, Theresa May’in uyguladığı politikayı eserine taşıyarak bu tarz bir uygulamanın doğurabileceği olumsuz sonuçları ve travmaları karakterler ve olaylar üzerinden yansıtmaya çalışmıştır. Parvaiz karakteri, bir şekilde kandırılarak Suriye’ye götürülmüş ve katıldığı gruptan kaçmaya çalışırken öldürülmüştür; ancak naaşının ülkeye girmesine izin verilmez çünkü İngiltere düşmanlarıyla birlik olduğu için vatandaşlıktan çıkarılmış ve Pakistan’a gönderilmiştir. Karamat Lone, göreve geldiği gün “İngiliz vatandaşlığının ayrıcalığını sonuçları olmaksızın ihanet edilecek bir şey olarak” (Shamsie, 2017: 231) kullananlara net bir mesaj gönderdiğini dile getirerek Parvaiz ile ilgili verdiği kararın bir naaş ile ilgili olmadığını “İngiltere’nin yaşayan düşmanları” (Shamsie, 2017: 230) ile ilgili olduğunu belirterek kararında ısrarcı olmuştur. Lone’u destekleyen ve bir gencin naaşına bile duydukları nefreti dile getiren bir kitle vardır. Tüm bunlar karşısında, insanlarda bir korku oluşmuştur. Parvaiz’in Pakistan’da ona cenaze töreni düzenleyecek akrabaları bile tedirgin olmuş, kendilerinin ya da Amerika’da yaşayan akrabalarının zan altında kalabileceği ve zarar görebileceği ihtimalinden dolayı her şeyi gizli halletmeyi planlamışlardır. Romanda yabancı korkusu teması ele alınarak, karakterlerin karşılaştıkları zorluklar, yaşadıkları çıkmazlar anlatılarak olayın kolektif düzeyde nasıl bir travmaya neden olduğu okuyucuya aktarılmıştır.

Shamsie’nin eserlerinde kolektif travmaya neden olan bir diğer önemli olay Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılma sürecidir. Bu sürecin, her zaman bir “kıyım” olarak hatırlanacağını belirten Khan (2017: 6), yarım milyonla bir milyon arası kadın, erkek ve çocuğun öldüğü bu kıyımda “Müslümanlar, Sihler ve Hinduların kurban olarak eşit

derecede acı çektikleri gibi cinayetler ve saldırılar için de eşit derecede suçlanabileceklerini” ifade etmiştir. Khan gibi bu süreci 20. yüzyılda yaşanmış en büyük kıyımlardan biri olarak değerlendiren Pervez Musharraf, yaşanan travmanın boyutlarını *In the Line of Fire* adlı kitabında şu şekilde anlatmıştır:

O Ağustos’ta binlerce Müslüman aile, yanlarına sadece en temel gereksinimlerini alarak evlerini ve kalplerini Hindistan’da bırakıp gitti. Peş peşe trenler onları bir bilinmeze doğru taşıyordu. Çoğu başaramadı— yol boyunca intikam isteyen Hintliler ya da Sihler tarafından işkenceye maruz kaldı, tecavüze uğradı ve öldürüldü. Ters istikamete, Pakistan’dan ayrılıp Hindistan’a giden birçok Hintli ve Sih de Müslümanlar tarafından katledildi. Hindistan’dan yolcularla dopdolu çıkan birçok tren ölümün sağır eden sessizliğinden başka hiçbir şey taşımayarak Pakistan’a vardı. (2006: 11-12)

Bölünmeyle birlikte insanlar, anavatanlarından göç etmek durumunda kalmış ve bu esnada artan şiddet eylemleri nedeniyle taciz, tecavüz, işkence, açlık ve ölüm gibi birçok travmatik deneyim yaşamak zorunda kalmışlardır. 1947 yazında yaklaşık 12 milyon insanın beklenmedik bir anda yer değiştirmesini insanların kaderini değiştiren “epik bir trajedi” olarak değerlendiren Tan ve Kudaisya (2005: 8), Bölünme’nin sadece coğrafi sınırların çizilmesi anlamına gelmediği aynı zamanda bölgede hala hissedilebilen sarsıntıların tetikleyicisi olduğunu iddia etmektedir. Benzer şekilde, Roy ve Bhatia (2008: Giriş, X) Bölünme’nin “büyük bir belirsizlik, aşağılanma, öfke, üzüntü ve travma” dönemi olarak hatırlanacağını belirtirken Roy (2010:18), “Bölünme’nin Alt Kıta’nın asla tamamen kurtulamadığı bir travma” olduğunu ifade etmiştir. Yusin (2009: 453-454) modern tarihte en büyük göç olarak değerlendirilen Bölünme’nin “soykırımsal bir yara izi” olduğu iddiasında bulunarak, bu şekilde insanları ayırmak suretiyle gerçekleştirilen bir sürecin Güney Asya kimliği üzerinde hem kolektif hem de bireysel düzeyde kalıcı travma izleri bıraktığını belirtmiştir. Bölünmenin asla “tamamen anlaşılamayacak ve izi sürülemeyecek geniş çaplı bir psikolojik etkisi” olduğunu belirten Khan (2017: 187), bu etkinin sadece “göç edenlerde değil görgü tanıkları, şiddet suçluları, yardım görevlileri, politikacılar ve polis” gibi bölgede yaşayan birçok insan üzerinde de görüldüğüne vurgu yapmaktadır. 11 Eylül terör saldırıları sonrasında olduğu gibi karşılaşılan dehşet, sadece bu dehşeti ilk elden deneyimleyenleri ve onların yakınlarını değil, buna uzaktan ya da yakından şahit olarak ikincil tanık konumuna geçen herkesi etkilemiştir.

Gelmiş geçmiş en büyük göçlerden biri iki taraflı yaşanmış, milyonlarca insan anavatanını bırakıp zorlu yollardan geçerek yeni bir hayata doğru ilerlemiştir. Shamsie, *Kül Olmuş Gölgeler* romanında yaşanan bu durumu şu sözlerle aktarır:

Her şey karmakarışıktı, her yeni gün beraberinde yeni vahşet haberleri getiriyordu ve çelik kadar sağlam olduğu düşünülen ilişkiler asit etkisi yaratan şu soruyla parçalara ayrılıyordu: Hindistan tarafında mısın, Pakistan mı? Sait bile zulüm hikâyeleri karşısında tırnaklarını avucuna batırırken artık bu gidişat kendi hayatını etkilemiyormuş gibi yapamıyordu. (Shamsie, 2012: 120)

Bölünme, sadece coğrafi olarak bir ayrılmaya değil insanlar arasında da etnik bir ayrışma yaşanmasına, ailelerin parçalanmasına ve ülkelerini terk etmek zorunda kalanların kimliklerinden ayrılmak zorunda kalmalarına neden olmuştur. Taraflar birbirlerini acımasızca katletmeye başlamış ve yaşanan bu dehşet yıllarca etkisi sürecektir olan travmaların yaşanmasına neden olmuştur. Sait, Hiroko'yu ülkede yaşanan şiddetten korumak için Hindistan'dan ayrılmış ve olaylar durulduğunda geri dönmek istemiş; ancak gönüllü olarak ülkeyi terk ettiği için Hindistan'a girmesine izin verilmemiştir. Sait, Bölünmeyle sadece vatanını değil ailesini de kaybetmiştir. En büyük erkek kardeşi, çıkan çatışmalarda hayatını kaybetmiş, küçük kardeşinin karısı ve çocukları trende öldürülmüş, Hindistan'da kalan kardeşi aile evini yitirmiş ve çok kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmıştır. İkbal ve Sait zorunlu olarak Hindistan dışında yaşamaktadırlar. Sait'in ailesinin parçalanması, aslında Bölünme'yle birlikte yaşanan travmaların sadece biridir. Kendi ailesi de Bölünme esnasında dağılmış olan Shamsie, romanında Bölünme'nin vahşetine odaklanmak yerine bu vahşet sonrası kurbanlarının ne gibi travmalar yaşadığına odaklanarak ailelerin nasıl dağılıp yok olduğunu ve kolektif düzeyde yaşanan travmayı Sait'in parçalanmış ailesi üzerinden okuyucuca aktarmaktadır.

Taşlarda Gizli Tanrılar romanında, sömürgecilikten kaynaklı yaşanan kolektif travma örneğini görebiliriz. Hüseyin Karataş (2010) sömürgeci kaynaklı şiddetin bir toplumu oluşturan tüm öğeleri travmatize ettiğini belirtmektedir. Genel anlamda değerlendirecek olursak, sömürgecilik, “doğal kaynakların çıkarılması, sömürgecilerden “daha aşağı” görülen nüfusun sömürülmesi, eğitim sisteminin sömürgecilerin normlarına boyun eğmesi gibi Batılı güçlerin utanç verici eylemleriyle” (Budryte, 2016: 158) bir toplumu bağımlı hale getirip soykırım, kültürel asimilasyon ve beraberinde kimlik yitimi, ekonomik problemler gibi kolektif düzeyde yaşanabilecek travmalara neden olmaktadır.

Sömürgecilik, sadece bireylerin geçmişiyle değil bir topluluğun sosyal tarihiyle alakalı (Lloyd, 2000: 212) olduğu için yaşanan travmaları da kolektif düzeyde ele almak gerekir. Bu noktada, travma çalışmalarının sömürgecilik alanında yeteri kadar etkin olmadığı görülmektedir. Caruth'un, "travmanın kültürler arası bir bağ sağladığı" (1995:11) savına birçok postkolonyal eleştirmen karşı çıkmakta ve travma çalışmalarının sadece Batılıların acılarına değindiğini, Batılı olmayan "ötekiler" in yaşadığı kolektif ve bireysel travmaları göz ardı ettiğini bu yüzden de kültürlerarası misyonunu tamamlayamadığını iddia etmektedir (bkz. Craps ve Beulens (2008), Rothberg (2008), Luckhurst (2008), Andermahr (2015). Rothberg (2008: 230), Avrupa merkezli travma çalışmalarının olayların "tamamlanmış geçmişleri" ile alakalı olduğunu ancak sömürge dönemi ya da sömürge sonrası dönem travmalarının günümüze kadar uzandığını belirtmektedir. Ona göre, sömürgecilerin sömürge devletler üzerine uzun yıllar boyunca uyguladığı baskılar göz önünde alındığında Caruth'un savunduğu travmanın herhangi bir uyarana aniden ve beklenmedik bir şekilde yeniden yaşanması durumu sömürgecilikten kaynaklı travmalarda görülmez.

Shamsie, *Taşlarda Gizli Tanrılar* romanında yaklaşık 200 yıl İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'da yaşanan kolektif travmalardan bir kısmını aktarmaya çalışmıştır. Örneğin, İngiliz yöneticiler, sömürge öncesi dönemdeki toprak sistemini değiştirmiş ve bu sayede insanların yıllardır devam eden sosyal düzenlerini yıkmış, yerine belirli bir kesimin çıkarlarına uyan başka bir sistem getirmiştir. Sömürge öncesi dönemde, topraklar kimseye ait değildir ve düzenli olarak elden ele değişmektedir; böylece herkes sırayla en verimli topraklara sahip olmakta ve gelir açısından bir adalet sağlanmaktadır. Ancak İngilizlerin işgaliyle getirdikleri sistem, bu eski düzeni "sırf kraliyete sadık bir toprak sahibi sınıf yaratmak için" (Shamsie, 2014: 164) tamamen ortadan kaldırmıştır. Kalam'ın çiftçi babası bu durumdan yaşanan rahatsızlığı şu sözlerle dile getirmektedir: "Büyükbabam yetişkinlik hayatı boyunca yaşadığı toprakların bütün haklarını kaybetti ve o zamandan beri ailem işlediğimiz topraklar için meyve ağaçları hakkında bir balığın dağlar hakkında bildiği kadar şey bilen bir adama kira ödüyor" (Shamsie, 2014: 164). Kalam'ın babası gibi halkın geri kalanı da yabancılar tarafından konulan, anlayamadıkları ve güvenmedikleri bu tarz kuralları kabul etmektense kendi eski kurallarını tercih etmişlerdir (Hibbert, 1978: 49). İngilizler, ülkede kendilerine sadık bir sınıf oluşturmak için çiftçilerin yıllardır kullandıkları toprakları, işin ehli olmayan insanlara devrederek

hem sosyal düzeni bozmuşlar hem de insanlar arasında sınıf ayrılıkları yaratarak nesillerce aktarılabilecek olan kolektif bir travmaya sebep olmuşlardır.

Shamsie, romanda Hindistan tarihindeki önemli olaylara göndermeler yaparak bunlar üzerinden yaşanan kolektif travmaları da yansıtmıştır. Örneğin, Sih askeri birlikleri, silahsız direniş yapan halkın üzerine ateş açmayı reddedip kışlarına geri döndüklerinde İngilizler tarafından nasıl cezalandırılacaklarını şu sözlerle aktarır: “Askeri mahkeme, belki de ölüm mangası. İngilizler devrim taraftarlarıyla birlik olan Hintli askerlere yumuşak davranmayacaktı. Hiç kimse 1857’yi unutmamıştı, hatta 1915’i bile” (Shamsie, 2014: 234). Shamsie, olay adı değil de sadece yıl vererek tarihte yaşanan travmalara gönderme yapmıştır. 1857’de bir grup Hintli askerle başlayan ayaklanma, ülke geneline yayılmaya başlamış ve askerler önlerine çıkan tüm İngilizleri öldürmüşlerdir. Ayaklanma bastırıldığında çok ağır bedeller ödenmiştir. Yine Birinci Dünya Savaşı sırasında Singapur’da İngiliz askerlerine karşı ayaklanan Hintli askerler kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Yaşanan bu ayaklanmalardan sonra İngiltere, daha sıkı ve katı kuralları uygulamaya başlamış ve verdiği caydırıcı cezalarla bağımsızlık için ayaklanmayı düşünenler üzerine korku salmıştır. Hindistan tarihindeki bu travmatik olaylar, kolektif bellekte her zaman yerini almış ve ne zaman bir ayaklanma olsa bu olaylar hatırlanmıştır.

Romanda Gandhi’nin başlattığı şiddetsiz direniş hareketine destek olarak Gaffar Han önderliğinde oluşturulan Khudai Khidmatgar (Allah’ın Hizmetçileri) hareketine katılan halkın yaptığı silahsız eylem sırasında İngiliz askerlerinin ateş açması sonucu birçok insanın öldüğü olaya da yer verilir. Bu olayda hayatını kaybedenlerin cenazeleri toplanarak kamyonetlere yüklenir ve ailelerine cenazelerin nerede olduğu söylenmez çünkü toplu bir cenaze töreni olursa insanların hırsının kontrol edilemeyeceği düşünülür. İngilizlerle bu konuda anlaşma sağlayan belediye delegesinin evinin önünde toplanan kalabalık cenazelerinin verilmesini talep eder, ancak delege geçmişte yaşanan travmatik olayları anımsatarak yine aynı şeylerin yaşanmaması için böyle bir karar alındığını açıklamaya çalışır:

Chauri Chaura’yı hatırlayın... Sizin kongre gönüllüleri polis karakolunu yaktıktan sonra Gandhi, Sivil İtaatsizlik Hareketi’ni tamamıyla iptal etti. Yine böyle bir şey mi olmasını istiyorsunuz? Burada? Hindistan’daki diğer herkes, bütün Kongre yetkilileri sınır bölgesinin vahşileri olduğumuzu mu söylesinler! (Shamsie, 2014: 290)

Shamsie, yine tarihte kolektif bir travmaya neden olmuş 1922 yılında yaşanan Chauri Chaura olayına gönderme yapmaktadır. Gandhi'nin İngilizlerle şiddet içermeyen "İş birliği Yapmama" direnişini sonlandırmasına sebep olan olayda, polislerin silahsız halk üzerine ateş açması üzerine direnişi yapanlar karakolu ateşe vermiş ve içerideki polislerin yanarak ölmesine sebep olmuşlardır. Bu olay, ülke genelinde büyük bir yankı uyandırmıştır ve kolektif düzeyde bir travma yaratmıştır. İngilizlerle mücadelede Gandhi'nin öncü olduğu şiddet içermeyen bu direniş, ülke genelinde uygulanmaya çalışılırken böyle vahşi bir olayın yaşanması bu direnişin sona ermesine sebep olmuş ve sadece o bölgeyi değil tüm ülkenin kaderini etkilemiştir. Silahsız direnişle bağımsızlıklarını elde edeceklerine inanan insanların bu olayla inançları azalmış ve kendi halkından masum insanları ateşe verebilecek potansiyelde olmaları, daha sonra yaşanacak tüm olaylarda hatırlanmış ve insanlar üzerine korku salarak kolektif düzeyde travmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, Shamsie, romanlarında aidiyetleri sorgulanan, sadece ait oldukları din ya da köken bakımından ayrımcılığa uğrayan, savaşımlardan ya da sömürgecilikten kaynaklı sebeplerle ortaya çıkan kolektif travma örneklerine yer vermiştir. Bu travmaların hem karakterler tarafından bireysel düzeyde hem de topluluk olarak kolektif düzeyde yaşanmış olduğu görülür. Yaşanan bu travmalar kolektif bellekte yerini alır ve bu bellek sadece deneyimi bizzat yaşamış bireyler tarafından değil sonraki kuşaklar tarafından da hatırlanır. Bireysel travmalarda olduğu gibi kolektif travmalar da topluluklar üzerinde kalıcı izler kalır ve bireylerde görülen benlik değişiklikleri gibi sosyal düzeyde toplumlarda kalıcı değişiklikler meydana gelir. Bu değişiklikler her zaman olumsuz olmayabilir, bazen yaşanan kolektif bir travma toplumda birlik ve beraberliğin perçinlenmesine ve toplumsal bağların güçlenmesine neden olabilir.

3.5. MİRAS KALAN TRAVMATİK BELLEK

Travma sadece yaşanan dehşete tanıklık edenlerde değil aynı zamanda bu travmatik olayı dinleyenlerde, bunu yaşatanların ve yaşayanların ailelerinde, yakın çevrelerinde ve hatta topluluğun diğer üyelerinde de ortaya çıkabilir. Freud (1998: 503) psikolojik süreçlerin bir nesilden diğerine aktarıldığını çünkü bu süreçlerin asla gizlenemeyeceğini savunmuştur. Gizlenemeyen bu ruhsal süreçler, zaman ve uzamı aşar ve psikolojik sorunlar doğurarak nesiller boyunca aktarılabilir. Hirsch (2008: 106), ortaya attığı

“postmemory” kavramıyla travma tanıklarından sonra gelen neslin hem dinledikleri hem de gördükleri davranışlar sebebiyle yaşanan travmatik olayları kendi belleklerinde yer alan deneyimler gibi algılayabildiklerini iddia etmiştir. Kellermann (2007: 49) da benzer şekilde travmatik olayların bir sosyalleşme sürecinden geçerek hayatta kalanlardan sonraki nesillerin bilinçlerinde yerini aldığını ve tıpkı salgın bir hastalık gibi belleklerine aktarıldığını belirtir. Codde (2009: 62), travmanın sadece hayatta kalanlardan sonra gelen nesile değil daha sonraki nesillere de aktarılabilceğini savunur. Hayatta kalanlardan sonra gelen nesil, tanıklara tanıklık yaparken ondan sonra gelenler dökümanlara tanıklık yaparak travma aktarımını yaşarlar. Shamsie’nin eserlerinde bu travma aktarımlarının örneklerini görebiliriz.

*Kül Olmuş Gölge*ler eserinde, ana karakter Hiroko, atom bombası sonrası yaşadığı travmayı neredeyse etrafındaki herkese bir şekilde aktarmıştır. Ülkesini terk edip kendine yeni bir hayat kurmak için gittiği her yerde iletişim halinde olduğu insanlar onun travmasından etkilenerek ikincil travma yaşamıştır. Her ne kadar oğluna yaşadığı dehşeti hiçbir zaman tam anlamıyla anlatmamış olsa da bu ruhsal süreçleri gizleyememiş ve oğlu Raza’ya da travma aktarımı gerçekleşmiştir. Atom bombasının etkileri, oğlunun hayatını da tamamen değiştirmiştir. Öncelikle, bomba yüzünden annesinin gelip yerleştiği Pakistan gibi kozmopolit olmayan bir ülkede Japon bir anneden gelen fiziksel özellikler yüzünden kendini dışarıdan biri gibi hisseder ve hissettirilir; asla bir Pakistanlı olamayacaktır. Raza ve Harry, sahilde yürürlerken etraflarını saran çocuklar elleriyle gözlerini iki yana çekerler ve dans ederek “Çinli olurum, Japon olurum, biraz para verirsene mutlu olurum...” (Shamsie, 20112: 204) diye bir şarkı söylerler. Raza bu durumdan çok rahatsız olur. Hiroko ise oğlunun bu durumu “art niyetsiz, çocuksu bir cehaletin ürünü olarak” (Shamsie, 20112: 204) görememesine üzülür. Onun bu hassasiyetinin “hamilelik sırasında yaşadığı endişeleri karnının içinde büyüyen bebeğe aktarmış olmasından” (Shamsie, 20112: 204) kaynaklandığını düşünür. Yaşadığı travmaları henüz çocuğu doğmadan ona aktarmıştır aslında. Çocuğunu yeniden düşürme korkusu ya da doğacak çocuğun radyasyondan dolayı engelli olma ihtimali Hiroko’nun hamileyken ciddi anlamda stres yaşamasına neden olur. Bu yaşadığı stresten dolayı daha doğmamış bebeğine yaşadığı travmayı aktardığına inanmaktadır. Ancak, Hiroko tüm bu kaygılarına rağmen fiziksel olarak sağlıklı bir çocuk sahibi olduysa da düşündüğü gibi geçmişinde yaşadığı travmatik olay oğlu Raza’nın peşini bırakmaz. Raza, annesinin

yaşadığı atom bombası travması yüzünden sevdiği kız tarafından reddedilir. Kız ailesinin onunla evlenmesine izin vermeyeceğini çünkü atom bombası nedeniyle kusurları olabileceğini söyler:

Nagazaki. Şu bomba. Kimse çaresiz kalmadıkça sana kızını vermez Raza. Sen de pekâlâ deforme olmuş olabilirsin. Olmadığını nereden bileceğiz? [...] Belki görebileceğimiz bir şekilde değilsin. Ama bunun bir garantisi yok. Çocuklarına geçebilecek bir şeyler olabilir. Fotoğraflarını gördüm. Nagazaki’de bombadan sonra doğan çocukların fotoğraflarını... (Shamsie, 2012: 211)

Böylece Hiroko’nun yaşadığı travma kendinden sonraki nesil olan oğluna aktarılmış olur. Hatta Raza’nın çocuklarına aktarabileceği bir şeyler olmasından şüphelenildiği için bu travma daha doğmamış nesli bile etkilemektedir. Hiroko ve Raza, travmatik geçmişlerinin kendilerine sunduğu hayatı yaşamak zorunda kalırlar. Travma teorisyenlerinin belirttiği gibi hayatta kalanların çocukları, olayları birebir yaşamamış olmalarına rağmen travma sonrası semptomlar gösterebilirler. Raza, atom bombasından dolayı maruz kaldığı bu travma yüzünden çok başarılı bir öğrenci olmasına rağmen son kalan sınavına bilgilerin zihninde karışması ve bellek sorunu yaşaması nedeniyle panik yaşadığı için defalarca girse de başarılı olamaz. Ayrıca, kendini bomba yüzünden kusurlu gören insanlardan uzak durmaya karar verir ve böylece çekik gözleri yüzünden onu Hazara sanan bir çocukla arkadaş olur. Abdullah, onu göçmenlerin yaşadığı mahallesine götürür ve oradaki çocuklara İngilizce öğretmeye başlar. Başarısızlığının ve dışlanmışlığının verdiği acıyı ve sıkıntıyı bu ortamın giderdiğine inanan Raza, arkadaşı Abdullah ile mücahit kamplarına katılır ve hayatı bu noktadan itibaren tamamen değişir. Raza’nın hayatına geniş bir çerçeveden baktığımızda hayatındaki tüm olumsuzlukların annesinden miras aldığı travma ile başladığı söylenebilir.

Annesi Hiroko, Raza’nın kamplara katıldığını âşık olduğu kızıdan öğrenir. Kız aralarında geçen evlilikle alakalı konuşmayı Hiroko’ya anlatır. Oğluna “deforme” dedikleri için onlara kızamaz ancak Raza’nın sağlıklı bir şekilde doğmasıyla sürekli rüyalarına giren sırtındaki bombanın kalıcı izleri olan kuşların artık onu rahat bıraktığını düşünmekle hata yaptığını fark eder: “Kuşların dışarıya uçup önce bu kızın zihnine, onun zihninden de Raza’nın kalbine girebileceklerini hiç düşünmemişti” (Shamsie, 2012: 249). Bir gölge gibi hayatının her döneminde var olan sırtındaki kuş izleri, bu kez oğlunu ele geçirmiştir. Hiroko, sonunda oğlunun aidiyet ihtiyacı ve başkalarına yabancı gelen

görünüşiyle ilgili hissettiği öfkeyi anlar çünkü bombayla özdeşleştirilerek anılmanın ne demek olduğunu biliyordur:

... bombayla birlikte anılmanın utancını kalbinin en derinliklerinde biliyordu. *Hibakusha*... Dağarcığında en nefret ettiği sözcük olarak kalmıştı... ve de en büyük güce sahip olanı. Bu sözcükten kaçabilmek için Hindistan'a giden bir gemiye binmişti. Hiç tanımadığı bir çiftin evine, hakkında hiçbir şey bilmediği bir dünyaya girmişti. (Shamsie, 2012: 249)

Hiroko, her ne kadar geçmişinden kaçmaya çalışsa da geçmişi hayatını ele geçirmiştir, gittiği her yerde onu gölgesi gibi takip etmiş ve yalnızca onu değil etrafındaki insanları da olumsuz etkilemiştir. Kocasını Sait, Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılma sürecinde yaşanan kargaşalarda Hiroko'nun zarar görmesini istemediği için ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve bir daha asla geri dönememiştir. Hiroko'nun travmatik yer değişimi Sait'i de etkilemiş ve onun da evsiz kalmasına neden olarak travmatik yer değiştirme yaşamasına yol açmıştır. Bu iki ebeveynin yurtsuz kalma travması oğullarına da aktarılmıştır. Aynı şekilde oğulları, ait olmadığı bir ülkede büyümek zorunda kalmış, sürekli olarak etrafındaki insanlar tarafından farklılığı vurgulanmış ve bu yüzden mücahit kamplarına katılmak, babasının ölümüne sebep olmak, Amerika'dan bir Pakistanlıyı kaçırmaya çalışmak gibi hayatında büyük travmalara yol açacak hatalar yapmıştır. Bunun yanı sıra, Sait ülkesinden ayrılmak zorunda kaldığı için çok istediği avukat olma hayalini de gerçekleştiremez. Yaşadığı bu hayal kırıklığını hayatının sonuna kadar taşımıştır. Kendinin gerçekleştiremediği bu hayali oğlunun gerçekleştirmesini istemiş ve bu konuda oğluna baskı yapmıştır. Babasının geçmişinden gelen bu travma, Raza'yı da ele geçirmiş ve çok başarılı olmasına rağmen babasını hayal kırıklığına uğratacağı kaygısıyla sınavlarda iki kez üst üste başarısız olmuştur. Ayrıca, hep avukat olmaya istekli görünmesine rağmen, bir sınav sonrası annesiyle konuşurken aslında avukat olmak istemediğini annesi gibi dil öğrenmeye takıntılı olduğu için bu alanda bir şeyler yapmak istediğini söylemiştir. Sırf babasının hayalini gerçekleştirmek adına kendi hayallerinden vaz geçmek zorunda kalmak Raza için travmatik bir durum olmuştur. Kendi ailesinin dışında, Harry'nin kızı Kim de Hiroko'dan kaynaklı bir travmaya maruz kalır. Büyükannesi Elizabeth Hiroko'yla yaşadığı için sık sık onları ziyaret edip onlarla ilgilenmeye çalışan Kim, Hiroko'ya yardım etmeye çalışırken Raza'nın tutuklanmasına sebep olmuş ve suçsuz birinin asla çıkamayacağı bir hapisaneye gitmesine neden olduğu için bir ömür kendini suçlayacağı bir travma yaşamak zorunda kalmıştır. Raza, Hirsch'in

(2008: 103) ifade ettiği ebeveyn geçmişinden kaynaklı ikinci nesil travmaya maruz kalırken Kim, tanık olana tanık olarak farklı yollardan travmalar yaşamıştır.

Ebeveynlerin çocuklarına aktardığı travmatik geçmişin bir diğer örneğini *Taşlarda Gizli Tanrılar* romanında görmek mümkündür. İtalyan General Paolo Avitabile, 1838 ve 1842 yılları arasında Sih yönetimi döneminde minareleri kuralları çiğneyenler için darağacı olarak kullanma gibi çok katı uygulamalarda bulunarak Peşaver’de düzeni sağlamaya çalışmıştır. Shamsie, bu generale gönderme yaparak geçmişte yaşanmış bir travmayı sonraki nesillere aktarmıştır: “Eski şehir’i çevreleyen sokaklarda Avitabile yönetiminin sona ermesinden 70 yıl sonra, çocuklar hala uslu durmazlarsa geceleyin Avitabile’nin yani korkunç Ebu Tabela’nın onları almaya geleceği söylenerek korkutuluyorlardı” (Shamsie, 2014: 168). Hatta bir Binbaşı, “Hala ondan korkup saygı duyduklarını” (Shamsie, 2014: 168) söyleyerek travmanın devam ettiğini göstermektedir. Braga vd. (2012), klinik çalışmaların “kadim tehlike korkusu” nu kuşaklar boyu aktarılan duygusal ve duyuşsal semptomlar arasında gösterdiğini ifade etmiştir. Henriques (2019, 29 Mart) ise aktarılanın aslında korku değil de “bir nesildeki korkunun diğerinde sebep olduğu hassasiyet” olduğunu belirtmektedir. Bu iki görüşten yola çıkarak, travmatik deneyimlerin doğrudan bir korku ya da hassasiyet olarak bir sonraki kuşağa aktarıldığı söylenebilir. Avitabile rneği sonraki kuşağa bir korku olarak aktarılırken romanda bahsi geçen bağımsızlık ayaklanmalarının sonucunda yaşanan dehşet verici travmatik olaylar sonraki kuşaklara korkunun sebep olduğu hassasiyet olarak aktarılmıştır. Her yeni ayaklanmayla daha önce atalarının başına gelenlerin kendilerinin de başına geleceğini bilmelerine rağmen halk yine bağımsızlık için harekete geçmiş ancak atalarıyla aynı travmatik geçmişi paylaşmamak adına daha barışçıl yollar denemişlerdir.

Home Fire romanında yer alan Pasha ailesi bireylerinin kendileri hiçbir şekilde suçun içinde yer almamalarına rağmen babalarının işlediği bir suç hepsinin hayatına mal olmuş ve yaşanan travma kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Romanda, Adil Pasha isimli karakterin mücahit olmak üzere ülkeden ayrılmasının ardından annesi ve eşi bu durumla başa çıkmaya çalışmış ve birçok zorlukla karşılaşmıştır. Öncelikle, Adil Pasha’nın nerede olduğuna ve başına ne geldiğine dair bir bilgilendirme bile yapılmamış, çok sonra Guantanamo yolunda ölmüş olduğu bilgisini edinmişlerdir. Mezarının -eğer bir mezarı varsa- bile nerede olduğunu bilmedikleri bir aile üyesinin yokluğu tüm aileye bir travma yaşatmıştır. Büyük anne evladını yitirmenin verdiği acıyla yıkılmış, anne ailenin tüm

sorumluluğunu yüklenerek tek başına üç çocuk büyütmek zorunda kalmış ve çocuklardan ikisi babalarını hiç tanımadan büyümüşlerdir. Yaşanan tüm bu travmaların üstüne bir de babalarının yaşadıkları ülkenin düşmanı olarak nitelendirilmesi ve terörist olarak tanımlanması ailenin de potansiyel düşman olma ihtimalini doğurmuş ve her zaman devlet tarafından gözetim altında tutulmuşlardır. Parvaiz ile ilgili bir gazete haberinde “Cihatçıların, çoğu İngiltere doğumlu olan çocuklarının devlet tarafından yakından izlenmemesinin yaşanan kaygının bir sebebi olduğu” (Shamsie, 2017: 201) yazmaktadır. Ebeveynlerinin işledikleri suçlardan dolayı çocuklarının da suç işleme potansiyeline sahip olduğu fikrini benimseyen bu inanış, yaşanan travmanın nesilden nesile aktarılmasına neden olmaktadır. Parvaiz’in babasının yolundan giderek cihatçı olduğuna inanılmış ve bu nedenle terörist gruplara katılan herkesin ailesinin de sıkı gözetim altında tutulması gerektiği öne sürülmüştür. Babalarının durumundan kaynaklı olan bu baskı, hayatları boyunca onları etkilemiş ve olumsuz birçok şey yaşamalarına neden olmuştur. Örneğin, babası hakkında hiçbir şey bilmeyen Parvaiz, babasını tanıyan birilerini bulmak ve babası hakkında daha fazla şey öğrenmek gibi babasından çok farklı amaçlarla Rakka’ya gitmiştir. Ancak, her ne amaçla olursa olsun terör örgütü olarak görülen bir gruba dahil olduğunda yapılan ilk yorum babasının izinden gittiği olmuştur. Parvaiz’in IŞİD’e katılmak üzere Rakka’ya gitmesi, kız kardeşlerini daha da zor bir duruma sokmuştur.

Parvaiz’in bu davranışı, insanların babalarından dolayı onların da izlenmesi gerektiği yönündeki ön yargıları haklı çıkarmıştır. Ablası Isma, zan altında kalmamak, kız kardeşi ve kendini koruyabilmek için kardeşinin bir daha asla geri dönemeyeceğini bilerek yetkililere kardeşinin Rakka’ya gittiğini haber vermek zorunda kalmıştır. Isma, tam hayatlarını yoluna koyduğunu düşünürken babalarının yaşattığı travmayı bir ikinci kez kardeşinin yaşıyor olmasına çok kızgındır: “Bize bu şekilde davranıyorlarsa, kendi ruh sağlığımız için yapabileceğimiz tek şey gitmelerine izin vermek” (Shamsie, 2017: 42). Isma, yaşadıkları onca zorluğu bilmesine ve hatta kendi de bizzat yaşamış olmasına rağmen Parvaiz’in, babasının yaşattığı travmayı yeniden yaşatmasını kabullenemez ve onu seçtiği yolda bırakır. Ailede bulunan her birey bu travmayı tekrar yaşamak zorunda kalır. Isma, bu travmayla başa çıkmak için devletle iş birliği yapma yoluna gider: “Devletin sadakatimizi sorgulamasına izin verecek durumda değiliz. Anlamıyor musun? Eğer iş birliği yaparsak her şey farklı olabilir” (Shamsie, 2017: 42) sözleriyle kardeşi

Aneeka'yı ikna etmeye çalışır. Isma'nın bu sözleri Saaed'in iddiasını doğrulamaktadır: “İngiliz Müslümanlar, her kesimden politikacı ve medya tarafından sürekli olarak İngiliz toplumuna ‘entegre’ olmak için daha fazla gayret göstermeye ve Müslüman olmayan savaş karşıtı hiçbir gruptan asla talep edilemeyecek şekilde İngiltere’ye olan sadakatlerinin doğruluğunu göstermeye çağrılmaktadır” (2007: 459-460). Isma, babasından sonra kardeşinin yaptıklarının hayatlarını daha da zorlaştıracasına inandığı ve herkese kardeşi ve kendisinin yaşadıkları ülkeye düşman olmadıklarını kanıtlayarak sadakatlerinin sorgulanmasına engel olmak amacıyla kardeşini ihbar etmiştir. Aneeka, ablasının yetkililere haber vererek ikizi Parvaiz'in bir gün eve dönme ihtimalini bitirdiğini düşünür. Ablasının aksine, devletin politikalarına karşı çıkar ve onlara meydan okumaya çalışır. Örneğin, İslam karşıtı söylemleri olan Müslüman asıllı Karamat Lone'un İçişleri Bakanı seçilmesi üzerine ablası Isma'ya Lone hakkında olumsuz mesajlar atan Aneeka, söylememesi gereken şeyleri söylediği için ablasının kendisini uyarmamasını yazdıktan sonra “Mesajlarımızı izlemeyi bırakın, sizi aşağılık herifler, gidip tutuklayacak bankacılar bulun” (Shamsie, 2017: 34) diyerek kardeşinden dolayı izlendiklerini bildiğini ve bunun adaletsiz bir durum olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Babalarıyla başlayan travma, tüm aile bireylerinin hayatına musallat olmuş ve hepsini bir şekilde kuşatarak hayatlarının zora girmesine neden olmuştur.

Bireyler travmaları kendileri deneyimlemiş olmasa bile, anne babalarının ya da bir önceki kuşağın yaşadığı travmaların kuşaktan kuşağa aktarılabildiği gerçeği romanlarda yerini almıştır. Shamsie, ebeveynlerinin ya da atalarının yaşadığı travmalarla bir şekilde hayatları olumsuz etkilenen karakterlere yer vermiştir. Ebeveyn geçmişi olarak kendilerine aktarılan atalarının travmatik belleği, uzun vadede bir sonraki kuşağın bilincine yerleşir ve böylece travma bu kuşağa aktarılmış olur. Romanda, savaştan sağ kurtulan, göç etmek zorunda kalan, korku salan yöneticilere başkaldıran ebeveynlerin yaşadıkları travmatik deneyimleri bir sonraki kuşağa korku ve hassasiyet gibi travmatik semptomlar olarak aktardıkları görülmektedir.

3.6. TRAVMA SONRASI SUÇLULUK

Niederland'ın (1961: 238), travma kurbanının sevdikleri ölürken kendinin hayatta kalmasını bir suç olarak görmesini hayatta kalma suçluluğu olarak tanımlamasından sonra onun bu görüşünü destekleyen birçok çalışma yapılmıştır (bkz. Lifton, 1967; Kubany,

1994; Blacher, 2000; Valent, 2000; Juni, 2016; Bub ve Lommen, 2017; Murray, 2018; Pethania, Murray ve Brown, 2018). Niederland ile benzer şekilde, Valent (2000:555), hayatta kalma suçluluğunu “kişinin bir travmadan hayatta kalarak yanlış yaptığı değerlendirmesinden kaynaklı zihinsel bir acı” olarak tanımlamış ve bu durumun hayatta kalanın, hayatta kalmasını diğerlerinin ölümüne bağlamasından” kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Travma kurbanlarında “aşırı ve oransız suçluluk hislerinin” yaygın olarak görüldüğünü belirten Pethania, Murray ve Brown (2018: 1), suçluluğun travma sonrası stres bozukluğunun artan şiddetiyle ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda, travmatik bir olaya maruz kalmış birçok kurban, diğerleri hayatını kaybederken kendisi hayatta kaldığı için, yaşamak ya da tanık olmak zorunda kaldığı zalimlikler için, bu zalimliklere tepki veremediği, çaresiz kaldığı için suçluluk hisseder. Örneğin, toplama kamplarında uygulanan fiziksel işkencelerin dışında yaşatılan çıplak bırakma, saçların kazınması gibi aşağılamalar ya da savaşlarda kadınların tecavüze uğraması, hamile kalması ve hatta Yugoslavya’daki savaşta Müslüman kadınlara yapıldığı gibi “hamile kalanların hücrelere kapatılarak istemedikleri çocukları doğurmaya zorlanmaları” (Mucci, 2013: 154) gibi insanlık dışı durumlarla karşılaşan kurbanlar hissettikleri utanç ve ümitsizlik yüzünden yaşadıklarını dile getiremeyebilir, yaşadıkları ortamı terk edebilir, kendilerini suçlayabilir ve hatta kendilerini öldürebilir.

Pethania, Murray ve Brown (2018: 2) başkalarının öldüğü travmatik bir deneyimden hayatta kalanlarla yaptıkları çalışmada, tüm katılımcıların diğerleri ölürken kendilerinin hayatta kalmalarını “adaletsiz” ve “yanlış” olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Hayatta kalmalarının bedeli olarak başkalarının öldüğüne inandıkları için kendi hayatta kalmalarının haksız olduğuna inanırlar. Örneğin, Yahudi Soykırımı’ndan hayatta kalan yazar Elie Wiesel, “Yaşıyorum, bu yüzden suçluyum. Buradayım çünkü bir arkadaş, bir tanıdık, tanımadığım biri benim yerime öldü” (Agamben, 1999: 89) sözleriyle hayatta kalma suçluluğunu dile getirmiştir. Bu noktada, Valent (2000: 556) hayatta kalanların kendilerini suçlamaları ve masumiyetleri arasında bir zıtlık olduğunu belirtir ve Yahudi Soykırımı kurbanlarından örnek verir: “Yahudi Soykırımı’ndan hayatta kalanlar, objektif olarak fiziksel güçle ya da silah zoruyla ayrılmışken, öldürülen sevdiklerini takip etmedikleri ya da kurtarmadıkları için çoğunlukla kendilerini suçladılar. Çocuklar, saklanarak hayatta kalırken, ebeveynlerinin ölümleri için kendilerini suçladılar”. Travma kurbanları, diğerlerini kurtarmak adına yapabilecekleri hiçbir şey

olmadığını bilmelerine rağmen hislerini bu anlamda kontrol edemezler ve hep gerçek dışı durumları düşünerek eğer daha çok çaba gösterirlerse sevdiklerini kurtarabileceklerine inanırlar. Bu durum da onları suçlu hissetmeye sevk eder. Shamsie'nin eserlerinde travmatik bir olay sonucu ailesini, yakınlarını, sevdiklerini kaybederek hayatta kalanlar ve yaşanan vahşete tanıklık etmiş, fiziksel ve psikolojik sorunlar yaşamış ya da bu sorunları yaşayanlara tanıklık etmiş karakterlerin hissettikleri suçluluk duygularını görmek mümkündür.

Broken Verses romanında, sevdiği adamın işkence sonucu öldürülmesinin ardından Samina, bu durumu kabullenemez. Sevdiği adam öldüğü halde kendinin yaşamasının adil olmadığını ve anlamsız olduğunu düşünen Samina sonunda intihar eder. Suçluluk hissinin travma ve keder tepkilerinin şiddetini arttıracaklarını belirten Nader (2001, 21 Eylül), bu hissin aynı zamanda “çaresizlik, depresyon, kendine zarar verme, intihar hisleri ve madde bağımlılığı gibi diğer problemlere” de yol açabileceğini ifade etmiştir. Samina'nın sevgilisinin öldürülmesinin ardından yaşadığı travma sonrası kendinin hayatta olmasını kabullenememesi ve bu yüzden hissettiği suçluluk, onu depresyona sürüklemiş, sevgilisi olmadan bir hayat devam ettirmenin çaresizliği içinde intihara kadar götürmüştür. Pethania, Murray ve Brown'un (2018: 3) yaptığı çalışmada travma kurbanları, hayatta kalmalarını “anlaşılmaz” bulmuş ve neden hayatta kaldıklarını anlamaya çalışarak kendilerine “Neden ben hayatta kaldım?”, “Neden ben ölmedim?” gibi “varoluşsal sorular” sormuşlar ancak bir cevap bulamamışlar ve “hayatta kalmayı hak etmediklerini” düşünmüşlerdir. Samina'nın yaşadığı tramvayla baş edemeyerek vardığı nokta da budur. Hayatta kalmak için gerekçelerini sorgulamış ancak bir çıkmaza girerek hayatta kalmayı hak etmediği sonucuna varmış ve intihar etmiştir.

Kül Olmuş Gölgele romanında atom bombasından sonra yaşanan hayatta kalma suçluluğunun örneğini görebiliriz. Ana karakter Hiroko, her zaman güçlü durmaya çalışarak travmayla baş etme yoluna gittiği için kendine yeni bir hayat kurmuş ve bu sayede Harry'e atom bombasından hayatta kaldığı için herhangi bir vicdan azabı çekmediğini söylemiştir:

Hibakushaların çoğu hayatta kaldıkları için vicdan azabı çekiyormuş. Ama ben çekmiyorum, inan bana. İşte buradayım! Deniz havasını içime çekiyorum ve kocamla oğlum kumdan kaleler yaparken, ben yanımda bir Weiss'la beraber, semenderleri ve yengeçleri izliyorum. (Shamsie, 2012: 201)

Hibakushalar, yani atom bombasından hayatta kalanlar ya sevdiklerini geride bıraktıkları için ya diğer insanlara yardım edemedikleri için ya da o güne kadar kimsenin bilmediği radyasyona maruz kalmanın verdiği hasarlar nedeniyle hayatta kaldıkları için vicdan azabı çekerler. Yomiuri Shimbun gazetesi ve Hiroşima Üniversitesi Barış Merkezi'nin atom bombasından hayatta kalanlarla yaptığı bir araştırma sonucunda, katılımcıların %70'den fazlasının suçluluk hissettiği raporlanmıştır (2018, 28 Temmuz). Örneğin, bu katılımcılardan biri, bomba düştükten sonra ayak bileğini tutup kendisinden su isteyen bir yaralıya su getireceğini söyleyip olayın dehşetiyle geri dönmediğini ve bunun suçluluğunu hayatı boyunca hissettiğini ifade etmiştir. Yaşadıkları bu korkunç deneyimle, psikolojik sorunların yanında değişik hastalıklara maruz kalmışlar, ömür süreleri kısalmış, doğurganlıklarını yitirmişler ya da zihinsel ve/veya fiziksel engelli çocuklar dünyaya getirmişlerdir. Bu insanlık dışı duruma tanık olmaları, yaşadıkları zalimlik karşısında çaresiz kalmaları ve gelecek nesillere de bu travmatik deneyimi bir şekilde aktarmak zorunda olmaları vicdan azabı çekmelerine ve hayatta kaldıkları için suçluluk duymalarına neden olmuştur.

Hayatta kalma suçluluğunun bir diğer örneğini Hiroko'nun oğlu Raza'da görebiliriz. Oğlunun kendinden uzakta durmasının sebebini başlarda sevgi azalması olarak gören Hiroko, daha sonra bunun başka bir şeyden kaynaklandığına inanır: "Belki oğlunda bir tür suçluluk duygusu uyandırıyor, babasının ölümüyle ilgili kendini suçlu hissetmesine neden oluyordu. Bazen bunun kendi hayatıyla ilgili hissettiği suçluluk olabileceğini düşünürdü" (Shamsie, 2014: 278). Hiroko, bu düşüncelerinde haklıdır; çünkü Raza, her ne kadar babasının ölümünden CIA için çalışan Harry'i sorumlu tutsa da Harry onu gerçeğe yüzleştirir: "Seni aptal! Öldü, çünkü seni aramak için rıhtıma gitmişti" (Shamsie, 2014: 269). Babasının kendisi yüzünden öldüğü gerçeğini için için yaşayan Raza, bu gerçeğin ağırlığıyla hayatının sonuna kadar yaşayacağını bilmektedir. Bir başkasının ölümüne sebep olma, hayatta kalanlar için bir utanç ve suçluluk duygusu yaratmaktadır. Bu bireyler, sevdikleri insan yerine kendilerinin ölmüş olmasını dilerler ve hayatta kalmanın pişmanlığını ömürleri boyunca yaşarlar.

Raza'nın hissettiği başka bir suçluluk da arkadaşı Abdullah mücahit kamplarına katılmak istediğinde onu vazgeçirmek yerine kendinin de katılacağını söyleyerek onu cesaretlendirmek olmuştur. Abdullah'ı ülkesi için savaşmaya ikna etmiş, onunla birlikte kamplara gitmiştir. Ancak Raza, aslında Abdullah'ı kandırmaktadır çünkü asıl planı

kampa kadar yolculuk esnasında ona eşlik edip sonra bir yolunu bulup oradan kurtulmaktır. Kampa gittiklerinde Raza, olayın ciddiyetini kavramış ve oradan kaçamayacağını anlamıştır; bu gerçeğe yüzleşince şoka girmiş ve saatlerce baygın bir şekilde yatmıştır. Onun bu cesaretsizliğine kızan Abdullah, kamp liderine onun Amerikalılarla bağlantısı olduğunu söyler. Kamp lideri Harry ile bağlantısı olduğunu öğrenince onun CIA için çalıştığını düşünüp onu kamptan gönderir. Kamptan çıkarken Abdullah peşlerinden koşar, ağlar ve kızgınlıkla yalan söylediğini, onun bir Afgan olduğunu ve mücahit olmak istediğini, gitmemesi gerektiğini söyler ve Raza’dan özürler dileyerek kendini affetmesini ister. Raza, özür dilemesi gerekenin kendisi olduğunu, aslında bir Hazara olmadığını ve mücahit olmakla hiçbir ilgisi olmadığını Abdullah’a söyleyemez. Söylediği yalanlar yüzünden henüz bir çocuk olan Abdullah’ın o korkunç kamplarda kalması onu hayatı boyunca rahatsız eder. Herman’ın “başkalarının kötü bir kaderle karşılaştığını bilirken kendini esirgemiş olmak, ağır bir bilinç yükü yaratır [...] Başkalarını korumak için kendi hayatlarını riske atmadıkları için suçluluk hissederler” (2007: 71) iddiasını Raza’da görmek mümkündür. Raza, arkadaşını ateşe atarken kendisi kurtulmuş; ancak bu yükün ağırlığından hiçbir zaman kurtulamamıştır. Yıllar sonra Abdullah’ı aramaya başlar ve sonunda onun Amerika’da olduğunu ve yasal olmayan yollarla ülkesine dönmesi gerektiğini öğrenir ve kendi hayatından vazgeçerek onu kurtarır; böylece yıllarca hissettiği suçluluk hissinden kurtulmuş olur.

Bir insanın kendi hatası yüzünden başkalarının zarar görmesi ya da hayatını kaybetmesinden kaynaklı suçluluk duygusunu *Taşlarda Gizli Tanrılar* romanında İngiliz arkeolog Vivian Rose Spencer’da da görebiliriz. Türkiye’de yapılan kazı çalışmalarına katılan Vivian, burada babasının arkeolog arkadaşı Tahsin Bey’e âşık olur. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla ülkesine dönmek zorunda kalan Vivian’a Tahsin Bey savaştan sonra tekrar bir araya gelme sözü verir. Bu konuşmayı yaparken, kendiyile alakalı kimsenin bilmediği bir sırrı da paylaşır: Tahsin Bey, anne tarafından Ermeni asıllıdır, ancak bunu kimse bilmez. Osmanlı’ya karşı bağımsız olmak isteyenlerin bir Ermeni partisi kurduğunu ve “hayatlarını bedelini düşünmeden başkaldırarak yaşayan” kendinden “daha cesur” olduğunu düşündüğü Ermeni kuzenlerini anlatır ve her ne kadar İmparatorluğa bağlılık yeminleri etse de asıl bağlılık yemininin “ilk ve en derinden sevdiklerine” (Shamsie, 2014: 34) olduğunu belirtir. Vivian, ülkesine döndüğünde Savunma Bakanlığı’ndan gelen bir yetkili ondan Osmanlı hakkında verebileceği bilgiler

olup olmadığını sorduğunda babası Vivian'ın Türkiye'deki sahilleri çok detaylı çizdiği defterlerini harita bölümünde kullanmaları için onlara verir. Hep babasından onay almaya çalışan Vivian, işe yarar bir bilgi verip onun gözünde değerli olduğunu hissedebilmek için yetkiliye Osmanlı'daki sadakat yoksunluğunu, halkın içinde Türk vatandaşı olduğunu sandıklarının aslında onlara sevgi ve saygı beslemeyen Ermeniler olabileceğini anlatır. Yetkili, bunun kişisel bir bilgi olduğunu anlayınca ona asla zarar gelmeyeceği sözünü vererek Tahsin Bey'in adını alır. Ancak işlerin bu şekilde ilerlemediğini yıllar sonra Tahsin Bey'in yeğeninden gelen bir mektupla anlayacaktır:

... amcamı işe yarar bir muhbir olabilecek Ermeni sempatzanı olarak tanımlayan Londra'dan gelen bir istihbaratı Almanların ele geçirdiğinin onayını almayı başardım. Kaynak olarak senin ismin verilmişti. [...] Wilhelm'in telgrafını aldıktan iki gün sonra, günlük ritüelinin bir parçası olarak Alice'i parkta gezdirirken amcamı vurdular. Bunun senin ihanetin yüzünden olduğu konusunda hiçbir şüphe yok içimde. (Shamsie, 2014: 193)

Vivian, bu olaydan sonra Savunma Bakanlığı'na birçok mektup yollayıp onları sevdiği adamın ölümünden sorumlu tutsa da buna asıl sebep olanın kendisi olduğunu bilir ve ömür boyu bu suçluluk duygusuyla yaşamak zorunda kalır: “Onun yüzünden ölmüştü. Dünyanın neresine giderse gitsin, ne yaparsa yapsın, bu gerçek hayatının merkezinde olacaktı” (Shamsie, 2014: 194). Sadece suçluluk duygusu değil aynı zamanda hayatına musallat olan Tahsin Bey'in hayaletiyle de bir ömür yaşamak zorunda kalır: “[Tahsin Bey] uzun zaman önce bedeninde bir yara olmaktan çıkmış, çok daha derinlere inip kemiklerinde bakanların göremeyeceği kırılmalık, yüreğinde sonsuza dek sürecektir yalnızlık haline” (Shamsie, 2014: 247) gelmiştir. Bu noktada, Vivian'da diğer travma kurbanlarında görülen “Daha iyi düşünmeliydim” (Kubany, 1994: 7) sendromunu görebiliriz. Verdiği kararın yanlışlığı yüzünden kendini bu noktada hem yetersiz hem de suçlu görmektedir. Kubany'e göre, bu durumda olan birçok travma kurbanı, olacakları önceden görebilmeleri gerektiğine inanır, ancak bu her zaman mümkün olan bir şey değildir. Bu yüzden, bu tarz travmalarda, kurbanın “Daha iyi düşünmeliydim” fikrinden uzaklaştırılarak “Daha iyi düşünebilirdim” fikrini benimsemesi sağlanmalıdır. Vivian, yıllar içerisinde bu fikri benimsemeye çalışmış olsa da başaramamıştır çünkü hayatının geri kalan kısmında ne politika ne de başkalarının hayatları hakkında bir başkasıyla konuşmaktan kaçınmış, fikri sorulsa bile sessiz kalmayı tercih etmiştir. Vivian'ın politika hakkında yorumsuz kalması, sevdiği adamın ölümüyle birlikte sebep olduğuna inandığı

Ermeni propagandasıdır. Babasının Türkiye’den sınır dışı edilen Ermeniler ile ilgili bir haberi okuduğunu gördüğünde buna karşı çıkmış ve “Propaganda bu. Bunda bir rol oynamış olabilirim sanıyorum” (Shamsie, 2014: 46) diyerek haberin asılsızlığı konusunda onu uyarmaya çalışmıştır. Hem sevdiği adamın ölümüne sebep olması hem de asılsız bir propagandaya sebep olmasının ona “zarar vermekten kaçınmanın en iyi yolunun seyretmek ve hiçbir şey söylememek, hiçbir şey yapmamak” (Shamsie, 2014: 224) olduğunu öğrettiğini düşünmektedir. Bu da yıllar sonra bile kendini hala suçladığını ve bir daha benzer bir travma yaşamamak için kendince önlemler alarak dikkatli davranmaya çalıştığını göstermektedir.

Başkasının hata yapmasına ve hayatını kaybetmesine neden olan bireyin yaşadığı suçluluk duygusunu romandaki Zarina karakterinde görmek mümkündür. Zarina’nın kocası İngilizlere karşı yapılan silahsız direniş hareketine katılmak için evden çıktıktan sonra geri dönmeyince Zarina eline bir bıçak alarak onu bulmaya gider. Bu esnada yalnız kalan Diva, çatıdayken Necip ile karşılaşır ve sıcaktan bunalan Necip’e redingotunu çıkarıp giymesi için bir tunik verir. Daha sonra susayan adamlara balkondan su verirken Zarina gelir ve onu yaptığı bu tehlikeli davranış için azarlar ve içeri sokar. Diva, kalabalığın içinde Necip’i kanlar içinde görünce balkondan atlar ve onun yanına gider. Kafasına tuğla düşen Necip’in türbanının tankın altına düştüğünü öğrenince kalabalığı yarararak gidip içinde incirli taç sarılı olan türbanı Necip’e getirir. Ve tam Necip onu alıp onunla evleneceğini söylediğinde İngilizler tarafından açılan ateşle öldürülür. Zarina balkondan Diva’nın düştüğünü görür; ancak vurulduğundan emin olamaz. Zarina, çıldırmışçasına askerleri umursamadan ayak yalın her yerde Diva’yı arar ancak bulamaz. Diva’nın olduğu yerde sadece Necip’in türbanını bulur. İngilizler tüm ölüleri kamyonetlere yükleyerek götürmüştür. Ölenler için cenaze töreni yapılırsa olayların büyüyeceğine inandıkları için onları kimsenin bilmediği bir yere götürüp gömerler. Zarina, Diva’nın öldüğünü öğrenir ancak ona sahip çıkmadığı, kızıp bağırdığı ve peşinden gitmediği için hep kendini suçlar. Peşinden gitse bile kalabalığın içinde kocasını kaybettiği gibi onu da kaybedeceğini bilmesine rağmen onun ölümüne engel olamadığı için, o ölürken kendinin hala hayatta olmasından dolayı suçluluk hissederek:

Diva öldü. Diva ölmüştü ve o hala yaşıyordu ve onsuz yaşamaya devam edecekti. Bu dalga dalga yayılan acı, bu hücum eden alçakça his... ölmüştü ve şimdikinden daha az ölü olmayacaktı. Zarina şu an bile nasıl hayatta kalabiliyordu, tam şu anda?

Bunu atlatamayacaktı. Panjurları açtı, ciğerlerinde hiç hava yoktu. Balkonda seramik kabın kırık parçaları, dökülmüş su vardı. Diz çöktü, fırınlanmış sivri uçlu bir seramik parçasını aldı. (Shamsie, 2014: 335)

Zarina, Diva kendi yüzünden ölmüşken kendisinin hala yaşıyor olmasını kabullenemez ve intihar etmeyi düşünür ancak tam o sırada kocası gelir ve bunu gerçekleştiremez. Zarina, yaşadığı travma yüzünden ne yaptığını bilmeden ortalıkta Diva'yı aramaya devam eder. Onun için “Diva olmadan dünya bomboştu ne hayat ne ses vardı” (Shamsie, 2014: 338). Diva'nın öldüğünü kabullenen Zarina, artık ölüsünü bulmak için çabalıyordur: “Şimdi nerede yatıyordu, ölüsünün başında biri dua okumuş muydu, Zarina Surlu Şehir'deki her burkanın altında onu mu görecekti sonsuza dek? Ölü olması gerekiyorsa ölsündü ama cesedi neredeydi?” (Shamsie, 2014: 339). Zarina, Diva'nın cesedini bulmadan içindeki suçluluk duygusunun daha da artacağını ve sonsuza dek onu aramaya devam edeceğini anlamıştır. Diva'nın ve diğer öldürülenlerin cesedinin nerede olduğu hiçbir zaman öğrenilemez. Zarina, bir gün Diva'dan kalan son şey olan içinde taç sarılı türbanı annesi ve kız kardeşinin mezarına gömer, çocuğu olduğunda ona Diva adını vermeye ve büyünce onu bu mezara getirip “susamış adamlara su dağıtmak üzere Allah'ın yolladığı bir melek olan değil de İngilizlerin vurduğu, “Özgürlük” diye bağırان adamların ortadan kaldırdığı bir kız” (Shamsie, 2014: 344) olan Diva'nın hikâyesini ona anlatmaya karar verir. Zarina, kendince Diva'yı bu şekilde ölümsüz kıldığına inanarak içindeki suçluluk duygusunu hafifletmeye çalışmıştır.

Hayatta kalma suçluluğunun en çok hissedildiği bir başka travmatik durum, savaş alanlarında yaşanmaktadır. Kubany (1994: 3), gazilerin çoğunun savaş deneyimlerinden kaynaklı kronik suçluluk hissettiklerini belirtmiştir. Bu askerler, savaş alanında silah arkadaşlarını kaybettikleri, şiddet eylemlerinde yer aldıkları, savaş esnasında yanlış karar verdikleri ya da savaş alanında daha iyisini yapabilecekken yapamadığına ve arkadaşlarına yardım edemediğine inandıkları için kendilerini suçlu hissedebilirler ve bu suçluluktan dolayı travma sonrası stres bozukluğu semptomlarını gösterebilirler. Savaşta yaşanan bu travmatik deneyimler arasında korku ve çaresizliğin yanında yoğun bir şekilde hissedilen suçluluk ve utanç duyguları kişinin öz saygı ve dünya görüşünü derinden sarsarak ahlaki değerleri sorgulamaya başlamasına sebep olabilir (Alliger-Horn, Zimmermann ve Schmucker, 2016: 2). *Taşlarda Gizli Tanrılar* romanında Onbaşı Kayyum, savaşta bir gözünü kaybettiği için gazi olarak evine dönmek zorunda kalır. Her

ne kadar arkadaşları aldığı bu yarayı eve dönüş bileti olarak görse de Kayyum, diğer askerleri ve en yakın arkadaşını savaş alanında bırakıp geri döndüğü için utanç hissetmektedir. Evine dönerken sırtındaki çantanın içinde asker teçhizatı olmamasını “yüz kızartıcı” (Shamsie, 2014: 119) bir durum olarak görür. Sürekli olarak evinde değil de diğer askerlerin yanında yer alması gerektiğine inanır: “Orada olmak burada olmaktan daha iyiydi” (Shamsie, 2014: 120); “Allah onu affetsindi, ama savaş alanında olmayı yeğlerdi” (Shamsie, 2014: 121). Kayyum’un bu durumu, Opp ve Samson (1989)’un ortaya attığı savaşla bağlantılı ihanet/terk etme suçluluğuyla açıklanabilir (Aktaran Kubany, 1994: 4). Bu tür durumlarda askerler, cephe arkadaşlarını geride bıraktıklarına, onlara yeterince yardım etmediklerine, ellerinden gelenin en iyisini yapmadıklarına inanırlar. Kayyum da memleketine dönerek cephe arkadaşlarını terk ettiğine inanır ve hatta “orada kalmak için daha iyi savaşması” (Shamsie, 2014: 120) gerektiğini ancak bunu yapamadığını düşünerek kendini suçlamaya devam eder.

Home Fire romanında, Parvaiz karakterinin Rakka’da yaşadığı travmatik bir deneyimden sonra yaşadığı suçluluk, hayatta kalma suçluluğuna örnek olarak gösterilebilir. Parvaiz, enkaz altında kalan bir kadının çığlıklarını duyarak ona yardım etmek ister, ancak kadın peçesini çıkardığı için ahlak polisi Parvaiz’in yardım etmesini engeller. Yardıma muhtaç genç bir kadını acılar içinde bırakarak ölüme terk etmek Parvaiz’i yıkıma uğrattır ve artık daha fazla orada kalamayacağını anlar. Kadını öylece bırakıp arabaya gider ve göz yaşları içinde kız kardeşini arar: “Burada kalamam. Bunu yapamam. Pasaportumu aldılar bu yüzden yapmak zorundayım ama yapamam. Düşündüm ki kuralları öğrenirsem ... ama yapamam. Yapamam. Sadece eve gelmek istiyorum” (Shamsie, 2017: 174) diyerek oradan kurtulmak istediğini belirtir. Yaralı ve yardıma muhtaç bir kadına yardım etmeyerek onu ölüme terk etmek suçluluk hissetmesine neden olmuş ve böyle bir durumu yaratan ve onaylayan insanlarla daha fazla yaşayamayacağına karar vermiştir.

Hayatta kalma suçluluğunun yanı sıra topluluklar tarafından hissedilebilen kolektif suçluluk konusuna da romanlarda yer verilmiştir. Kolektif suçlulukta bireyler, bizzat işlenen suçun içinde yer almasalar da kendi topluluklarının başka bir topluluğa yaşattığı haksız eylemden dolayı suçlu hissederler. Amerika, Japonya’da yaşayan insanlara tarihte eşi yaşanmamış ve sonuçları oldukça ağır olan bir dehşet yaşatmış olmasına rağmen, kolektif olarak bu suçu asla kabul etmemiştir. Yine aynı şekilde İngilizler,

sömürgelerindeki ülkelere yaşattığı travmaları asla kabul etmemiş, aksine yaptıklarını haklı çıkarma yoluna gitmiştir. Shamsie, eserlerinde yaşatılan kolektif travmalardan kaynaklı kolektif suçluluğun genel olarak kabul edilmek yerine yapılanların haklı çıkarılmaya çalışıldığını aktarmaktadır.

Kül Olmuş Gölgeler romanında Hiroko, atom bombası sonrası tedavi görmek için Tokyo'ya gider ve orada Amerikalı ordu doktorları onu büyük bir merakla görmeye gelirler. Hiroko, onlarla İngilizce konuşunca ona çevirmenleri olmasını teklif ederler. Bombadan sonra Amerikalılarla nasıl çalışabildiğini merak edenlere bu teklifi yapan adamın “çok nazik bir yüzü” olduğu ve “olanlardan onu sorumlu tutmanın imkânsız” olduğu çünkü bombanın “insani olan her şeyin çok ötesinde” (Shamsie, 2012: 73) olduğu açıklamasını yapar. Ancak bir gün bu “nazik yüzlü” doktorun “bombanın korkunç bir şey olmakla birlikte Amerikalıların hayatını kurtarmak için gerekli olduğunu” (Shamsie, 2012: 73) söylemesi, ülkesinin yaptığı bu insanlık dışı eylemi haklı çıkarma yoluna gittiğini açıkça göstermektedir. Shamsie, kolektif suçluluğun teoride bile olsa “nadir rastlanan bir sosyal duygu” (Wohl, Branscombe ve Klar, 2006: 4) olduğu gerçeğini okuyucuya bu doktorlar aracılığıyla iletmektedir.

Hiroko, Amerikalılardaki bu “züppeliğin belli bir sınıfa değil, koca bir ulusa özgü bir şey olduğuna” (Shamsie, 2012: 202) otuz beş yıl önce bu doktorla olan konuşmasından sonra karar vermiştir. Ancak yine de çok sevdiği, aynı evi paylaştığı ve tanıdığına inandığı başka bir Amerikalı olan Kim'in kendisine oğlunun arkadaşı Abdullah'ı sınırdan güvenle geçireceğine söz vermesine rağmen sadece önsezilerine dayanarak onu ihbar etmesine anlam verememiştir. Hayatında ikinci kez kendi ülkesinin acısını diğerlerinden üstün, ülkesine karşı bir tehdidi de her şeyden öncelikli gören başka “nazik yüzlü bir Amerikalı” tarafından yine hayal kırıklığına uğratılmıştır:

İkinci Dünya Savaşı resminde yetmiş beş bin Japon'un daha ölmesi ne anlama geliyordu? Kabul edilebilir, işte anlamı buydu. Peki, Amerika'ya yapılan tehditler resminde bir Afgan nedir? Gözden çıkarılabilir. Belki suçludur, belki değil. Neden riske atasın ki? Kim sen tanıdığım en nazik, en cömert kadınsın. Ama şu anda, senin yüzünden, hayatımda ilk defa ulusların ikinci bir nükleer bomba attıklarında devletlerini nasıl alkışladıklarını anlayabiliyorum. (Shamsie, 2012: 399)

Shamsie, bir röportajında, bu kitabı yazarken kafasını en çok meşgul eden şeyin Japonya'da Hiroşima'ya atılan ilk bombanın insanlık dışı etkilerinin görülmesine rağmen

ikinci bombanın nasıl atılabildiği olduğunu belirtmiştir. Bu diyalogla, yaşanan tüm dehşetlere rağmen Amerika'nın ne atom bombası ne de Müslümanlara uyguladığı terör politikası nedeniyle hiçbir zaman kolektif suçluluk duymadığı fikri vurgulanmaktadır.

Hiroko, Amerikalıların Japon halkına karşı hiçbir şekilde suçluluk üstlenmemelerinin bir başka örneğini Amerika'ya ilk geldiğinde havaalanında yaşar. Hiroko, Pakistan'ın nükleer silah kullanma ihtimali yüzünden ülkeyi terk eder ve Amerika'ya gelir. Pasaport kontrolü sırasında havaalanındaki yetkili ona “Burada güvendesiniz” (Shamsie, 2012: 319) diyerek pasaportunu onaylar. Hiroko kendine elini uzatan adamın ironiden bihaber olduğunu düşünür. Ülkesinde doğrudan ya da dolaylı olarak 140 bin kişinin ölümüne sebep olan bu ülkede güvende olduğunun söylenmesi onu rahatsız eder, çünkü yine hiçbir şekilde sorumluluk ve suçluluk hissetmeyen biriyle karşılaşmıştır. Hiroko her ne kadar güvende hissetmek için oraya gitse de hissettiği ağrıların uzun uçak yolcuğundan değil de sırtındaki kuşların nükleer saldırıdan kaçmak için bu ülkeyi seçmesi yüzünden rahatsız olduklarından kaynaklandığına inanır. Bu durum da okuyucuya Hiroko'nun aslında hiçbir şekilde kolektif suçluluk yaşamayan bu ülkede yaşamının içten içe onu rahatsız ettiği fikrini verir.

Genel olarak kolektif suçluluğun bir topluluğun başka bir topluluğa verdiği fiziksel ya da psikolojik hasardan kaynaklı hissedildiği göz önüne alınırsa sömürgecilikten kaynaklı kolektif bir suçluluk hissinin olması kaçınılmazdır. Sömürgecilik, bir topluluğa verilebilecek en büyük zararlardan olduğu için yapılan bazı çalışmalarda sömürge sonrasında sömürgeci toplumların sömürülen toplumlar için suçluluk hissettiği gözlemlenmiştir (bkz. Doosje vd., 1998; Branscombe vd., 2004; Halloran, 2007). Hindistan'ın İngiliz sömürgesinde olduğu dönemi anlatan *Taşlarda Gizli Tanrılar* romanında sömürgecilikten kaynaklı bu kolektif suçluluğu göremiyoruz. İngilizler, yaşanan her olayda kendi ırklarını yüceltme ve aklama yoluna gitmiştir. Örneğin, İngiliz askerlerin, silahsız direniş yapan insanların üzerine ateş açmasından sonra yüzlerce ölü olmasına rağmen, Bay Forbes olayı Vivian'a şu şekilde aktarır:

Birkaç yaralı. Kırık kemikler, yaralanmalar, o tarz şeyler. Bir tanesi parmağına ateş etmiş, ama kendi silahına hâkim olamayan bunu hak etmiş demektir. Ah, bir de at vurulmuş. Mrs. Forbes özellikle buna üzüldü. Ölen tek genç Bryant adında bir ulakmış. Emirleri dikkate almayıp olmaması gereken bir yere dalmış. Zırhlı aracın yoluna çıkmış. Korkunç bir şey. Ve sonra, maalesef... Neyse, boşver. [...] Caniler onu ateşe vermiş. (Shamsie, 2014: 275)

Bay Forbes'un bu açıklaması tamamen yanlış olmakla birlikte gerçeği yansıtmamaktadır. Birçok silahsız insan öldürülmüş olmasına rağmen sadece yaralıların olduğunu söyleyerek gerçeği gizlemektedir. Bayan Forbes'un en çok ata üzülmüş olması da ölen insanların daha değersiz olduğu fikrini vermektedir. Ölen İngiliz için ise askerler değil emirlere uymadığı için çocuğun kendisi suçlanmıştır. Çocuğun yanması için Peşaverliler suçlanmış ve cani sıfatı kullanılarak asıl suçlunun barbar olan halk olduğuna vurgu yapılmıştır. Bay Forbes ve Vivian arasındaki konuşma şu şekilde devam eder:

“Ölen tek İngiliz’in bizim zırhlı araçlarımızla mı öldürüldüğünü söylüyorsunuz?”

“Askerlerimizin saldırıyı püskürtme yeteneklerinden hayal kırıklığına uğramaya gerek yok.”

“Anlamaya çalışıyorum, hepsi bu. Peki kaç Peşaverli öldü?” (Shamsie, 2014: 275)

Vivian, ölen İngiliz’in Peşaverliler tarafından öldürülmediğine vurgu yapmaya çalışsa da Bay Forbes hemen onu uyarır ve askerleri haklı çıkarma yoluna gider. İngiliz askerlerinin panik yaparak silahsız halkın üzerine ateş açması gibi büyük bir olayda onların savunma yeteneklerini yüceltip haklı çıkarmaya çalışır. Vivian’ın kaç Peşaverli öldüğü sorusuna yanıt vermekten kaçınarak başka şeylerle uğraşan Bay Forbes, “Ölenler arasında kadın var mıydı?” (Shamsie, 2014: 275) sorusu üzerine “Kongre propagandası mı dinliyorsun? Hiç vakit kaybetmiyorlar!” diyerek anlatılanların gerçeği yansıtmadığını, sadece bir propaganda olduğunu ve böyle bir kargaşayı çıkarları için kullandıklarını iddia eder. Vivian, istihbaratta çalışan Remmick ile de bu konuyu konuşmaya ve bir şeyler öğrenmeye çalışır ve onun da tepkisi halkı suçlamak ve kendileri haklı çıkarmak yönünde olur:

“Kargaşa. Tam bir kargaşa. Piçler, affedersiniz, Surlu Şehir’in tamamını çılgınlığa sürükledi.”

“Fakat yine de Şehri kaybettik öyle mi?”

“Bonton tükendi. Bir şekilde onu birlikleri geri çevirmezse patlamak üzere bir baraj olduğuna inandırmışlar. Delilik bu. Bastırdık ama. Yapılması gerekeni yaptık.” (Shamsie, 2014: 280)

Remmick’in sözlerinden Peşaverlilerin kargaşa çıkararak suçlu olduklarını ve yapılanların haklı olduğu anlaşılabilir. Remmick’in yapılması gereken dediği şey, toplanan halkı dağıtmak için üzerlerine ateş açmak ve sonrasında ölüleri kamyonetlerle

kimsenin bilmediği bir yere taşıyıp gömmektir. Remmick, İngiliz birliklerinin geri çekilmesini de onaylamazken, şehri kaybetmemek için yaşatılan dehşete devam edilmesi gerektiğine inandığı görülebilir. Bu konuda hakkında konuşan birkaç İngilizlerden birinin de yorumu şu şekildedir: “Nankörlük bu, başka açıklaması yok. Yapılan yolları ve demiryollarını kastetmiyorum. Ama Hindistan’ı o kadar uzun zamandır barış içinde yaşattık ki, bunu en büyük hediye olarak saymayı unuttular” (Shamsie, 2014: 252). Bu yorumdan Batı’nın kendine biçtiği Doğu’yu geliştirme, oraya medeniyet götürme ve barış sağlama misyonunun, yani sömürgeciliğin, haklı çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Yapılan tüm bu iyiliklerin karşılığı olarak halkın ayaklanmasını nankörlük olarak değerlendirilmesi, yine kendilerini değil “öteki”ni suçlamalarının bir örneğidir.

Shamsie, 23 Nisan 1930 gecesı ölümlere ne olduğuna dair sorumlu kişisi Olaf Caroe’nin açıklamasını da romana Son Not başlığıyla dahil etmiştir. Caroe’nin açıklaması şu şekildedir:

23 Nisan akşamı Sir Norman Bolton’dan cenaze kabilelerinden ortaya çıkacak yeni bir ayaklanmayı önlemek için, gece boyunca olabildiğince çok ölünün gömülmesini ayarlamak üzere elimden geleni yapmamı isteyen bir not aldım. [...]Gece boyunca böyle yedi ya da sekiz ölüyü kamyonetlerle yolladık. Bazılarının hiç akrabası yoktu ve bir imama para ödenerek cenazelerinin dini gereklere göre gömülmesi sağlandı. (Shamsie, 2014: 350)

Caroe de yaptıklarını haklı çıkarma yoluna giderek ölümleri ailelerine teslim ettikleri takdirde olayların büyüyeceğini ve başka ayaklanmaların çıkacağını iddia etmektedir. İngilizler, her zaman yaptıkları gibi Hindistan halkına yardım ederek daha büyük kayıpların yaşanmasını engellediklerine inanmakta ve yaşattıkları acılar ve travmalar için suçluluk kabul etmemektedirler. Hint Ulusal Kongresi’nin hazırladığı raporda o gece ölenlerin sayısı 125 olarak belirlenirken İngiliz inceleme raporu ölü sayısını 30 olarak bildirmiştir (Shamsie, 2014: 350). Bu noktada da ölü sayısının azaltılarak raporlanmasının da yapılan eylemin bir vahşetten ziyade ayaklanmayı bastırmak amaçlı zorunlu bir tepki olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, tüm bunlar değerlendirildiğinde, yaşanan olaylardan dolayı Peşaverli halk suçlanmaktadır; konuşmaların hiçbirinde silahsız bir topluluğa ateş açan askerlerin yaptığı hatadan bahsedilmez. Roccas, Klar ve Liviatan (2006: 708) tarafından yapılan çalışmalarda, kendi topluluğunu yücelten insanların kolektif suçluluk duygusundan

kaçmak için topluluklarının davranışlarını temize çıkarma yoluna gittikleri gözlemlenmiştir. İngilizler de sömürgeci kimlikleriyle ülkede sebep oldukları kötü hiçbir şeyi kabullenmeyip aksine ülkeyi geliştirdiklerine ve modernleştirdiklerine inandıkları için hiçbir zaman kolektif suçluluk hissetmemişlerdir.

Home Fire romanında, Müslüman İngilizlerin herhangi bir nedenden dolayı terörle bağdaştırılmaları durumunda vatandaşlıktan çıkarılabileceği konusu ele alınmıştır. Böyle bir uygulamanın insan hakları açısından kabul edilebilirliği yoktur. Romanda bu duruma örnek olarak terör örgütüne katılmak için ülkeden ayrılan Pervaiz karakterinin pişman olup ülkeye dönmeye çalışırken ölmesi ve vatandaşlıktan çıkarıldığı için cesedinin ülkeye girmesinin yasaklanması gösterilmiştir. Parvaiz'in cesedini ülkeye getirmek için Pakistan'a giden kız kardeşi Aneeka'nın da pasaportuna el konulur. Karamat Lone'un "Bırakın İngiliz olmaya devam etsin, ama bunu İngiltere dışında yapsın" (Shamsie, 2017: 230) sözleriyle pasaportunun bir daha verilmeyeceği bu yüzden de ülkesine dönemeyeceği anlaşılmaktadır. Tüm bu yaşananlara karşı sosyal medyanın ve basının verdiği tepki alınan kararın doğruluğu yönündedir. Bir gazetede Aneeka'yı tanımlamak için "basit kadın, terörist yavrusu, İngiltere düşmanı" (Shamsie, 2017: 229) ifadelerinin kullanıldığı belirtilmiş ve İngiltere'nin düşmanlarına koz vererek ülkenin çıkarlarına karşı davrandığı için vatandaşlıktan çıkarılıp çıkarılmayacağı sorusu sorulmuştur. Sosyal medyada bu olayları destekleyen ve Pasha ailesini aşağılayan mesajlar atılır. Parvaiz'in cesedini İngiltere'nin kabul etmediği açıklandıktan sonra "#PERVYPASHA (Parvaiz adını "pervy", yani sapık olarak değiştirmişlerdir), #TOPRAĞIMIZIKİRLETME ve GELDİĞİNYEREGERİDÖN (Shamsie, 2007: 190) gibi ifadeler Twitter'da TT listesine girecek kadar destek almıştır. Bu da yaşanan durumdan rahatsız olunmadığını ve daha on dokuz yaşındaki bir çocuğun ölü bedeninin bile ailesine teslim edilmemesinin haklı çıkarıldığını göstermektedir. Parvaiz'in ölümünden sonra kameralara konuşan annesinin eski arkadaşı Glady, "O güzel, nazik bir çocuktur. Bana kim olduğunu anlatmaya çalışmayın. Onu doğduğu günden beri tanıyorum. Yazıklar olsun, İçişleri Bakanı. Yazıklar olsun! Defnetmemiz için çocuğumuzu bize verin, annesinin mezarında oğluna eşlik etmesini sağlayın" (Shamsie, 2007: 191) diyerek Parvaiz'i savunmaya çalışır; ancak o da sosyal medyadaki aşağılama ve nefretin kurbanı olur. Kadının adını kullanarak "@gladysinraqqa" adıyla açılan hesaptan "Oo, nasıl güzel çocuklar, bırakın da peçemi kaldırıp onları daha iyi göreyim – oh, nazikçe #çarmiha geriliyorum", "Hadi çocuklar,

bana bakın. 72 bakirenin bilmediği şeyleri yapabilirim. #BelkiBuCennetDeğildir” gibi aşağılayıcı paylaşımlar yapılmıştır (Shamsie, 2007: 191). Romanda yaşanan bu olaylara tepki sadece İçişleri Bakanı Karamat Lone’a muhalif olan siyasetçilerden ve karısından gelir. Sol kanattan “Drakon güçlerinde artış” (Shamsie, 2007: 214) yorumu Atina’da çok şiddetli ve ağır cezalar içeren kanunları koyan Drakon’a bir gönderme olmuş ve yapılan uygulamanın haksızlığı eleştirilmiştir. On dokuz yaşında bir gencin cesedinin bile bu tarz bir nefrete maruz kalması Lone’un eşi tarafından da eleştirilmiştir: “... kız kardeşinin acıdan aklını yitirmiş bir halde izlediği, güneşte çürümekte olan on dokuz yaşında bir genç. Zaten ölü; onu rahat bırakamaz mısınız?” (Shamsie, 2017: 252) sözleriyle kocasını bu fikrinden vazgeçirmeye çalışır. Ancak genel olarak bakıldığında romanda yaşanan olaylar karşısında hissedilen kolektif suçluluk hissine yer verilmemiştir.

Sonuç olarak, etrafındaki insanlar ölürken kendileri hayatta kalan ya da yaptıkları herhangi bir hata yüzünden etrafındakilerin zarar gördüğüne inanan travma kurbanları, yaşadıkları bu durumdan dolayı kendilerini suçlu hissederler. Etraflarındaki insanları kurtarmaları ya da onlara yardım etmeleri mümkün olmadığı halde bunun aksini düşünerek yeterince çaba sarf etmediklerine inanırlar ve bu yüzden de hayatta kalmalarının anlamsız olduğuna ya da hayatta kalmalarının bedelinin diğerlerinin ölümüyle ödendiğine inanırlar. Bu düşüncelerden kaynaklı hissettikleri duygular, onları hayatlarını değersiz görme ve intihar etmeye kadar götürebilir. Çalışmamıza konu olan romanlarda, hayatta kalma suçluluğunun farklı durumlarda nasıl yaşandığı karakterler üzerinden aktarılmıştır. Aynı zamanda, kolektif suçluluk konusu da irdelenmiş ve romanlarda değinilen kolektif travmalardan sonra kolektif düzeyde bir suçluluk hissini yaşanmadığı görülmüştür.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca her yerde ve zamanda kendini gösteren travma, insanoğlunun olduğu her yerde kaçınılmaz bir şekilde deneyimlenmiştir. Afetler gibi doğa olayları da travmalara neden olmaktadır; ancak insanoğlunun savaş, işkence, ayrımcılık, taciz gibi başka insanlardan kaynaklı durumlar karşısında yaşadığı travmalar korku ve öfkeyi de beraberinde getirmektedir. Yaşanan bu travmatik deneyimler kurbanların hayatlarını ele geçirmekte ve hayatlarının her anına sızmaktadır. Kurban ancak yaşadığı travmatik deneyimle yüzleşip bunu kabullendiğinde bir iyileşme gösterebilir ve hayatına kaldığı yerden devam edebilir. Aksi takdirde, hayatına musallat olan bu travmatik olaylar, bireyin yaşam kalitesini düşürmekte, bireyi geçmişle şimdiki zaman arasında kalmaya zorlamaktadır. Birey, her ne kadar şimdiki zamanda yaşasa da travma nedeniyle geri dönüşler, halüsinasyonlar ve rüyalar yoluyla geçmişini tekrar tekrar yaşamak zorunda kalır ve bu da bireye kendini kapana kısılmış gibi hissettirir.

Travmanın geçmişi ilk insana kadar dayansa da travma anlatıları, özellikle savaşlar, sömürgecilik, göç, terör saldırıları gibi dehşet veren olayların oldukça yoğun yaşandığı yirminci yüzyıl sonu ve yirmi birinci yüzyılda, yeni bir edebiyat türü olarak kendini göstermiştir. Travma edebiyatı yazarları, bireylerin ya da toplulukların ne gibi travmatik deneyimler yaşamak zorunda kaldıklarını ve bu deneyimler karşısında nasıl tepkiler verdiklerini okuyucuya aktararak tarihi ve sosyal olaylara ayna tutmaktadırlar. Travmanın dile getirilebilmesinin edebiyatla mümkün olabileceği düşüncesi birçok teorisyen tarafından kabul görmektedir. Literatürde, doğası gereği tam olarak kavranamayan travmanın bireylerin hayatına musallat olup onların dilini de ele geçirdiği için travma anlatısının mümkün olmadığı düşüncesi hakimdir. Travmanın geç algılanma etkisinden dolayı, dehşeti kavrayamayan kurban, bunu dile getirmekte zorlanır. Yaşanan travmatik deneyimlerin dile getirilmesi kimi zaman yıllar sonra gerçekleşebilir. Travma kurbanları için bu dile getirme olayı bir paradoksa dönüşür çünkü hem yaşadıklarını anlatabilmek isterler, ki iyileşebilmeleri için bu zorunludur, hem de yaşadıklarını anlatabilmek için dili yetersiz bulurlar. Travma teorisyenleri, travmayı anlatmada edebiyatın en etkili yollardan biri olduğunu savunur çünkü edebiyat, gerçekte anlatılması imkânsız olayları kurguyla aktarabilmektedir. Edebi eserler, yaşanan travmatik deneyimlere ayna tutarak okuyucuya bunu dolaylı yoldan iletmeyi başarır. Bu çalışmada Kamila Shamsie'nin *Broken Verses*,

Kül Olmuş Gölgeleler, Taşlarda Gizli Tanrılar ve *Home Fire* romanlarında travmatik bellek ve bireysel/kolektif düzeyde yaşanan travmalar incelenmiştir.

Tarih ve politikayla oldukça ilgili olan Shamsie, eserlerinde birçok tarihi, politik ve sosyal olaya gönderme yapmış, bu olayların insanlara nasıl bireysel ve kolektif düzeyde travma yaşattığını okuyucuya aktarmıştır. Pakistan asıllı olan Shamsie, sadece kendi ülkesinin tarihiyle değil dünya tarihiyle ilgilenmiş, İngiltere'den Türkiye'ye, Amerika'dan Japonya'ya, Hindistan'dan Pakistan'a kadar birçok farklı uzamı kullanarak eserlerine zenginlik kazandırmıştır. Çeşitli etnik gruplardan, farklı kültür ve sınıflardan oluşturduğu karakterlerin yaşadıkları travmatik deneyimler kimi zaman ortak travmatik bellekte buluşarak okuyucuyu kolektif travmalara götürmüştür. Shamsie, aynı zamanda eserlerinde yaşanan travmaların nesilden nesile aktarılabilceği gerçeğine de yer vermiş ve miras kalan travmatik belleğin örneklerini sergilemiştir.

Broken Verses romanında anne-kız arasında yaşanan sorunlu ilişkiden kaynaklı travmanın ana karakteri nasıl ele geçirdiğini gözler önüne sermiştir. Bu sorunlu ilişkide annenin ölmesi sonucu olaylar daha da karmaşık bir hal almış ve annesinin ölümünü kabullenemeyen karakter yas sürecini sağlıklı bir şekilde geçiremediği için çok uzun yıllar yaşadığı travmanın üstesinden gelememiştir. Shamsie, birini kaybetmeden kaynaklı travmayı atlatabilmenin tek yolunun yas tutmak olduğu gerçeğinin bilincinde olarak karakterinin, hayatına musallat olan travmayı ancak eserin sonunda gerçekten yüzleşip bunu kabullendiğinde ve yasını tuttuğunda atlatabilmesini sağlamıştır. Travma teorisinde yer alan travmayla başa çıkma yolunda kullanılan kabullenme ve yas tutma süreci roman boyunca okuyucuya aktarılmıştır.

Bireysel travmanın yanı sıra bu romanda yaşanan kolektif travmaya da örnekler sunmuştur. Rejime karşı gelen Şair'in, kitleleri etkilememesi adına öldürülmesi ve eserlerinin yakılması, toplumdaki diğer karşıt görüşlülere bir gözdağı verme, onları sindirme politikası olarak kullanılmıştır. Shamsie, Nazım Hikmet ve Habib Jalib gibi tarihten isimler de vererek bu iddiasını güçlendirmeye çalışmıştır. Yaşatılan bu korkunç olay kolektif düzeyde bir travmaya neden olmuş ve kitlelere politik susturma yolu uygulanmıştır. Romanda, Pakistan'da Ziya-ül Hak döneminde çıkarılan ve başka bir kolektif travmaya neden olan Hudud Yasası'na da yer verilmiştir. Zina, içki ve hırsızlık için cezalar belirleyen bu yasaya göre tecavüze uğradığını iddia eden bir kadın, dört

Müslüman erkek şahit getiremediği durumda zina suçunu itiraf etmiş sayılarak hapis, kırbaç ya da recm cezası alıyordu. Tüm bunlar toplumda tepkiyle karşılanmış ve özellikle kadın haklarının hiçe sayılmasından dolayı birçok karşı gösteri düzenlenmiş; ancak yasa yine de uygulanmıştır. Bu durum Pakistan halkında, özellikle de kadınlar arasında kolektif düzeyde bir travmaya neden olmuştur. Shamsie, Pakistan dışında Amerika'da yaşanan 11 Eylül terör saldırısına da değinmiş ve Müslümanların bu durumdan olumsuz etkilenecek ötekileştirildiği için kolektif travma yaşadığı gerçeğini de aktarmıştır. Sonuç olarak, Shamsie, okuyucunun roman boyunca ana karakterin travmatik belleğinde gezinmesini sağlayarak annesi ve Şair'in politik sürgünden dolayı yaşadığı travmatik yer değiştirmeye, onların ölümünü kabullenmeyerek kendinin yaşadığı travmaya, ülke genelinde yaşatılan travmalarla birlikte Müslümanların Amerika'da yaşadıkları kolektif travmaya şahit olmasını sağlamıştır.

Kül Olmuş Gölgeler romanı, ana karakter Hiroko üzerinden kurgulanmış ve bireysel düzeyde yaşanan travmalarla birlikte farklı uzamlarda yaşanan kolektif travmalara yer verilmiştir. Romanda karakterlerin yer değiştirmeden kaynaklı yaşadıkları travmalar ve aidiyet duygusunun yokluğu üzerinde durulmuştur. Ülkelerine hep özlem duyan karakterler gittikleri yerlerde aidiyet duygusunu hissedememiş, göçmen olarak yaşamak zorunda kalmış, göçmen olmanın zorluklarını yaşamışlardır. Yaşanan bu travmalar kuşaktan kuşağa da aktarılmış ve bir sonraki nesil için büyük sorunlar doğurmuştur. Örneğin, Hiroko'nun oğlu Raza'ya, her ne kadar Pakistan'da doğup büyümüş olsa da fiziksel özellikleri nedeniyle oraya ait olmadığı her daim hissettirilmiştir. Aidiyetten kaynaklı yaşadığı travma, Raza'yı bambaşka bir hayata süreklemiş ve sonunda kendini Guantanamo'da bulmuştur. Shamsie, aidiyet probleminden kaynaklanan travmayı bütün romanlarında dile getirmiştir.

Romanda bireysel travmalarla birlikte kolektif düzeyde yaşanan travmalara da yer verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında atılan atom bombasının Japon halkı ve hatta tüm insanlık üzerinde yarattığı travma kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. O deneyimi yaşamayanlar için bile bugün atom bombası, travmatik bir deneyim olarak belleklerde yerini almıştır. Romanda geniş bir kitleyi etkileyen ve kolektif düzeyde travmaya neden olan bir diğer travma olarak Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılma sürecine de yer verilmiştir. Shamsie'nin kendi ailesi de Bölünme sürecini yaşadığı için romanlarında bu olaya geniş

yer vermektedir. Bölünme ile birlikte ailelerin dağıldığı, insanların vatanlarından kopararak başka topraklarda yaşamak zorunda bırakıldığı ve bu zorunluluğun getirdiği aidiyet sorunu gibi travmatik konulara vurgu yapılmıştır. Shamsie, eserinde bu kolektif travmaya yer vererek halk üzerinde yarattığı etkileri yansıtmaya çalışmıştır. Shamsie'nin bu romanında da dile getirdiği bir diğer kolektif travma, 11 Eylül terör saldırıları olmuştur. *Broken Verses* romanından farklı olarak bu romanda bu saldırıların sebep olduğu çift taraflı travmaya değinir. Bu saldırılarla birlikte her zaman güçlü ve güvenli bir ülkede yaşadıklarına inanan Amerikalılarda korku ve panik durumu başlamıştır ve güven duygusu zayıflamıştır. Bu ülke genelinde bir terör korkusuna sebep olmuş ve kolektif bir travmaya neden olmuştur. Romanda Amerikalıların yaşadıkları durumu genelleyerek tüm Müslümanlara karşı ön yargı beslemeye başlamaları ve böylece yaşadıkları yabancı korkusuyla birlikte İslamofobik yaklaşımlar sergilemeleri üzerine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, kolektif travma yaşayan diğer taraf Müslümanlar olmuştur. Roman, 11 Eylül'den sonra Müslümanların haksız ve hukuksuz bir şekilde gördükleri muamelelere ayna tutmaktadır.

Taşlarda Gizli Tanrılar romanında, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle başlayan olaylar, Hindistan Bağımsızlık Hareketi'ne kadar devam etmektedir. Shamsie, Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerini arkeolog Vivian Rose karakteri üzerinden bireysel düzeyde aktarmıştır. Shamsie, travmatik bir deneyim olarak savaşın yıkıcı gücünü sadece yaralı askerlerde değil aynı zamanda toplumda gözünü savaş hırsı bürüyen insanlarda ve politik oyunlarla yıkılan hayatlarda da gösterir. Vivian karakteri ve onun çevresi üzerinden Birinci Dünya Savaşı esnasında Avrupa'nın savaşa bakış açısını ve sömürgelerindeki halkların bu savaşlardaki rolünü nasıl değerlendirdiğini okuyucuya aktarmaktadır. Vivian'ın Hindistan'a gelmesiyle buradaki İngilizlerin sömürge topraklardaki halkı küçümsediği, her koşulda suçlayabildiği ve medeniyetten uzak gördükleri bu halkı ıslah etmenin imkânsız olduğu gibi düşüncelerin sömürgecilikten kaynaklı travmalara neden olduğu gerçeği yansıtılmıştır.

Savaş cephesinde yer alan askerlerin üzerinden savaş travması ve etkileriyle birlikte Gandhi'nin Sivil İtaatsizlik hareketine gönderme yaparak bu hareketin ülke üzerindeki kolektif etkisine ayna tutmuştur. Başka bir ülke adına cephede savaşan askerlerin yaşadıkları dehşetten sonra bu deneyimi kimseyle paylaşmak istememelerinden kaynaklı

yaşadıkları travmatik sessizlik okuyucuya aktarılmıştır. Aynı zamanda sömürge güçler tarafından hem askerlere hem de halka uygulanan politik susturma örneklerine de vurgu yapan Shamsie, yaşanan travmalar sonucu bireysel ve kolektif olarak sessiz kaldığı gerçeğine gönderme yapmıştır.

Shamsie, en son kaleme aldığı *Home Fire* romanını Sofokles'in *Antigone* oyunundan uyarlamış ve 11 Eylül ve 7 Temmuz Londra saldırılarından sonra İngiltere'de artan yabancı korkusu, ayrımcılığı ve İslamofobi üzerinden olayları kurgulamıştır. Shamsie, bu romanda kendini tüm geçmişinden sıyırmaya çalışarak İngilizliğini kanıtlamaya çalışan Müslüman asıllı Karamat Lone karakteri üzerinden İngiltere'nin yabancı politikasını okuyucuya yansıtmıştır. Kendisi de İngiliz vatandaşı olmaya hak kazanan Shamsie, İngilizlerin vatandaşlık almanın bir hak değil ayrıcalık olduğunu savunmaları ve ülkede yaşayan çift pasaportluların otoriterin aldığı bir kararla İngiliz vatandaşlığından çıkarılabileceği gibi yabancılara karşı uygulanan ayrımcı politikalar üzerinde durmuştur. Romanda, İngiltere'de yaşayan Müslüman asıllı vatandaşların ülkeye bağlılık ve sadakatleri sorgulanmakta ve yine aidiyet sorununa vurgu yapılmaktadır. Bu durum karşısında karakterler, hem bireysel düzeyde travmalar yaşamakta hem de kolektif olarak tüm Müslümanlar etkilenmektedir.

Romanda, İŞİD'in medya koluna katılmak üzere Rakka'ya giden Parvaiz karakteri üzerinden bu örgütün gençleri ikna etmek için ne gibi yollara başvurduğu gösterilmektedir. Shamsie, bu örgüte katılan herkesin amacının cellat olmak değil, kendi iç dünyalarında yaşadıkları çıkmazlar olabileceği gerçeğini yansıtmaya çalışmaktadır. Farklı amaçlarla bu gruplara katılanların gördükleri karşısında yaşadıkları travmaları aktarılmıştır. Bu yaşananlar karşısında bir dönüş yolu bulamayanların nasıl bir çaresizliğe düştüğü ve dile getirilemeyecek kadar korkunç deneyimler yaşayanların nasıl travmatik sessizliğe büründükleri yansıtılmıştır. Romanın geneline travmatik sessizliğin hakim olduğu söylenebilir. Ailenin babası, Adil Pasha'nın travması, ailesini kuşatmış ve çocukları da potansiyel terörist olarak görüldüğü için bu travma çocuklarına da aktarılmıştır. Çocuklar, asla babaları hakkında konuşmayarak bu travmadan kaynaklı sessizliği yaşamaktadırlar. Shamsie, *Kül Olmuş Gölgeler* eserinde atom bombası patladığı anda detayları vermediği gibi bu romanda da yaşanan dehşetin detaylarına girmeden okuyucuya travmayı aktarmaya çalışmaktadır. Romanda ne Rakka'da şahit

olunan dehşetin detaylarına ne de Adil Pasha'nın Bagram'da yaşadığı işkencelerin detaylarına yer verilmiştir; bu dehşet dolu travmatik eylemleri aktarmada sessizlik kullanmıştır.

Kolektif travma bağlamında, ayrımcılık ve İslamofobi üzerinde durduğu romanda, İngiltere'nin yabancılara karşı uyguladığı politikaların insanlar üzerinde ne gibi travmalar yaratacağını yansıtmaya çalışmıştır. Farklı kökenlerdeki vatandaşların sadece pasaport sahibi olduğu ve otoriteler istediği anda bu pasaportun geri alınabileceği gerçeği, terörist ilan edilen birinin cesedinin bile ülkeye sokulmaması örneğiyle gösterilmiştir. Karakterlerin yaşadığı sözlü ve fiziksel saldırılar, 11 Eylül sonrası Müslümanlara karşı duyulan ön yargı ve hatta nefret gösterilerine ayna tutmaktadır. Yine aynı şekilde, İçişleri Bakanı olan Karamat Lone karakterinin Müslüman topluluklara giyim kuşam ve geleneklerini İngiltere'ye göre düzenlemeleri gerektiği yönünde yaptığı konuşmalar, Müslümanların kendi kimliklerinden sıyrılarak başka kimlikler edinmeleri gerektiğini savunan inanişe gönderme yapmaktadır. Tüm yaşanan bu olumsuzluklar Müslümanların kolektif düzeyde bir travma yaşamasına neden olmuştur.

İncelenen tüm eserlerde, travmatik belleğin bireysel ve kolektif yansımasına yer verilmiştir. Karakterlerin travmatik belleklerdeki anılar, rüyalar, geribildirimler ya da halüsinasyonlar yoluyla hiç beklemedikleri bir anda bir uyaran yoluyla ortaya çıkmış ve travmayı yeniden yaşamalarına neden olmuştur. Kolektif bellekteki anılar, kuşaktan kuşağa aktarılmış ve sonraki nesillerde de travmatik semptomlar göstermelerine neden olmuştur. Shamsie, karakterlerdeki yara izlerini de travmatik belleğin kalıcı izleri olarak kullanmış ve bu izlere sebep olan travmatik deneyimlerin bir ömür karakterlerin hayatlarını nasıl ele geçirdiğini göstermiştir.

Eserlerde, karakterler sebep oldukları travmatik olaylar için suçluluk ve utanç duymuşlardır. Shamsie, Kayyum'un asker arkadaşlarını cephede bırakarak eve dönmesinden kaynaklı hissettiği utanç ve suçluluk, Vivian'ın İngiliz otoritelere verdiği bilgiler nedeniyle Tahsin Bey'in ölümüne sebep olması yüzünden hissettiği suçluluk, Raza'nın babasının ölümünden kendini sorumlu tutması ve bu nedenle bir ömür kendini suçlaması, Aneeka'nın kardeşinin Rakka'ya gitmesine engel olamadığı için hissettiği suçluluk ile okuyucuya hayatta kalma suçluluğunun örneklerini vermiştir. Kolektif

düzeyde suçluluk bağlamında ise romanlarda yaşatılan hiçbir travma için kolektif düzeyde hissedilen bir suçluluğa rastlanmamıştır. Bu da, kolektif suçluluğu kabul etmenin çoğunlukla zor bir durum olduğu görüşünü doğrulamaktadır. Kolektif düzeyde suçluluk hissetme yerine, genelde topluluklar yaşatılan travmatik deneyimleri aklama ve haklı çıkarma yoluna gitmiştir.

Sonuç olarak, Shamsie, incelenen tüm eserlerinde okuyucuyu karakterlerin travmatik belleğiyle buluşturarak onları yaşanan travmaların tanığı haline getirmiştir. Karakterlerin içinde yer aldığı tarihi ve sosyal olayları kullanarak yaşanan travmatik deneyimleri başı ve/veya sonu olmayan, parçalanmış cümleler ve hikâyeler, doğrusal olmayan anlatılar, cevaplanamayan sorular, kurbanların sessizliğini ya da olayın dilin sınırlarını aşan dehşetini göstermek için kullanılan boşluklar gibi anlatı tekniklerini kullanarak yansıtmıştır. Shamsie, yaşanan dehşeti anlatırken hiçbir zaman detay vermemiş, buralarda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Shamsie'nin okuyucuya düşünme fırsatı verdiği bu durumlar, sessizliğin sadece kelimelerin yokluğu olmadığı, etkili bir anlatı yolu olduğu ve metnin gücünü artırdığı gerçeğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Abu-Ras, W., Senzai, F. ve Laird, L. (2012). American Muslim physicians' experiences since 9/11: cultural trauma and the formation of Islamic identity. *Traumatology*, 19(I), 11-19. doi: <https://doi.org/10.1177/1534765612441975>
- Agamben, G. (1999). *Remnants of Auschwitz: the witness and archive*. New York: Zone Books.
- Akgül, A. (2014). Marksist eleştiri ve Nazım Hikmet'in 'Galip Usta' şiirine yansıyan hayatlar. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II, 1-16. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gopsbad/issue/48566/616710>. Erişim tarihi: 04. 07. 2017
- Akram, S. M. (2002). The aftermath of 9/11, 2001: the targeting of Arabs and Muslims in America. *Arab Studies Quarterly*, 24, 61-118.
- Albeck, J.H. (1994). Intergenerational consequences of trauma: refraining traps in treatment theory: a second-generation perspective. M. B. Williams, J. F. Sommer, (Ed.) *Handbook of post-traumatic therapy* (ss. 106-125) içinde. Westport CT: Greenwood Press.
- Albert, P. L. (2001). Grief and loss in the workplace. *Progress in Transplantation*, 11(3), 169–173. doi:10.1177/152692480101100304
- Alexander, J. C. (2012). *Trauma: a social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Alexander, J.C. (2004). Toward a theory of cultural trauma. J.C. Alexander ve R. Eyerman (Ed.), *Cultural trauma and collective identity* (ss. 1-31) içinde. California: University of California Press.
- Ali, A. (2017). *The impact of Islamophobia on the Muslim American community: accounts of psychological suffering, identity negotiation, and collective trauma*. (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <https://scholarworks.smith.edu/theses/1879>, Erişim Tarihi: 19.01.2019.
- Allen, C. (2005). From race to religion: the new face of discrimination. T. Abbas (Ed.), *Muslim Britain: communities under pressure* (ss. 49–65) içinde. Londra ve New York: Zed Books.

- Allen, C. ve Nielsen, J. S. (2002). *Summary report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*. Viyana, Avusturya: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Alliger-Horn, C., Zimmermann, P. ve Schmucker, M. (2016). Guilt, shame and compassionate imagery in war: traumatized German soldiers with PTSD, a pilot study. *Journal of Clinical Medicine*. 5, 90, 1-12. doi: 10.3390/jcm5100090
- Amis, M. (1991). *Time's arrow*. Londra: Vintage Books.
- Andermahr, S. (2015). Decolonizing trauma studies: trauma and postcolonialism-introduction. S. Andermahr (Ed.), *Decolonizing trauma studies: trauma and postcolonialism*, (ss. 1-6) içinde. İsviçre: MDPI. Erişim adresi: <http://www.mdpi.com/2076-0787/4/4/500>, Erişim Tarihi: 05.03.2020
- Anthias, F. ve Yuval-Davis, N. (1992). *Racialized boundaries: race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*. Londra ve New York: Routledge.
- Appel, J. W. ve Beebe, G. W. (1946). Preventive psychiatry. An epidemic approach. *Journal of the American Medical Association*, 131(18), 1469-1475. doi: 10.1001/jama.1946.02870350001001
- Assmann, A. (2010). Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past. K. Tilman, F. van Vree ve J. Winter (Ed.), *Performing the past: memory, history, and identity in modern Europe* (ss. 35-50) içinde. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Awan, A., Fatima, S. ve Tarique. (2019). From the haves to have nots: a Marxist analysis of Habib Jalib's poem Ay Chand Yahan Na Nikla Ker (O Moon, Do Not Rise Here). *International Journal of English and Education*, 8(4), 24-30. Erişim adresi: http://ijee.org/yahoo_site_admin/assets/docs/4.28272951.pdf. Erişim tarihi: 03.02.2020
- Aygan, T. (2018). *Haunted stages: representations of war trauma in contemporary English drama*. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Baelo-Allué, S. (2012). 9/11 and the psychic trauma novel: Don DeLillo's "Falling Man". *Atlantis*, 34(1), 63-79. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/43486021. Erişim Tarihi: 05.02.2019
- Balaev, M. (2008). Trends in literary trauma theory. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 41(2), 149-166. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/44029500. Erişim Tarihi: 08.09.2019
- Barker, P. (1998). *Another world*. New York: Viking Press.
- Bayrak Akyıldız, H. (2015). Language and identity perception in Nazım Hikmet's poetry during exile years. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/322314800_Language_and_Identity_Perception_in_Nazim_Hikmet%27s_Poetry_during_Exile_Years. Erişim Tarihi: 01.02.2019
- Begg, M. (2006). *Enemy combatant: a British Muslim's journey to Guantánamo and back*. Londra: Simon and Schuster.
- BenEzer, G. (2007). Trauma, culture, and myth: narratives of the Ethiopian Jewish exodus. L. Kirmayer, R. Lemelson ve M. Barad (Ed.), *Understanding trauma: integrating biological, clinical, and cultural perspectives* (ss. 382-402) içinde. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511500008.024
- Berger, J. (1997). Trauma and literary theory. *Contemporary Literature*, 38(3), 569-582. doi:10.2307/1208980
- Blacher, R. S. (2000). It isn't fair: postoperative depression and other manifestations of survivor guilt. *General Hospital Psychiatry*, 22(1), 43-48. doi:10.1016/s0163-8343(99)00059-6
- Blanchot, M. (1995). *The writing of the disaster*. (Çev. A. Smock). Lincoln ve Londra: Nebraska University Press.
- Blumenthal, P. (2009, 2 Mart). *Congress had no time to read the USA patriot act*. Erişim adresi: <https://sunlightfoundation.com/2009/03/02/congress-had-no-time-to-read-the-usa-patriot-act/>. Erişim Tarihi: 28.03.2019

- Braga, L.L., Mello, M.F. ve Fiks, J.P. (2012). Transgenerational transmission of trauma and resilience: a qualitative study with Brazilian offspring of Holocaust survivors. *BMC Psychiatry*, 12, 134, 1-11. doi:10.1186/1471-244X-12-134
- Branscombe, N. R. ve Doosje B. (2004). International perspectives on the experience of collective guilt. N. R. Branscomb ve B. Doosje (Ed), *Collective guilt: international perspectives* (ss. 3-15) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Branscombe, N. R., Slugoski, B. ve Kappen, D. M. (2004). The measurement of collective guilt: what it is and what it is not. N. R. Branscombe ve B. Doosje (Ed), *Collective guilt: international perspectives* (ss. 16-34) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brison, S. J. (2002). *Aftermath: violence and the remaking of a self*. New Jersey: Princeton University Press.
- Brow, M. ve Silver, R. C. (2009). Coping with a collective trauma: psychological reactions to 9/11 across the United States. M. J. Morgan (Ed.), *The impact of 9/11 on psychology and education. The day that changed everything*. (ss. 37-47) içinde. New York: Palgrave Macmillan. doi: https://doi.org/10.1057/9780230101593_4
- Bub, K. ve Lommen, M. J. J. (2017). The role of guilt in posttraumatic stress disorder. *European Journal of Psychotraumatology*, 8:1,1407202, 1-9. doi: 10.1080/20008198.2017.1407202
- Budryte, D. (2016). Decolonization of trauma and memory politics: insights from Eastern Europe. S. Andermahr (Ed.), *Decolonizing trauma studies: trauma and postcolonialism*, (ss. 153-165) içinde. İsviçre: MDPI. Erişim adresi: <http://www.mdpi.com/2076-0787/5/1/7>. Erişim Tarihi: 16.02.2019
- Bustamante, L. H. U., Cerqueira, R. O., Leclerc, E. ve Brietzke, E. (2017). Stress, trauma, and posttraumatic stress disorder in migrants: a comprehensive review. *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 40(2), 220–225. doi:10.1590/1516-4446-2017-2290

- Caplan, E. (2001). Trains and trauma in the American gilded age. M. S. Micale ve P. Lerner (Ed.), *Traumatic pasts: history, psychiatry, and trauma in the modern age 1870–1930* (ss. 57-81) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Caruth, C. (1995). *Trauma: explorations in memory*. Baltimore: JHU Press.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed experience: trauma, narrative, and history*. Baltimore: JHU Press.
- Caruth, C. ve Hartman, G. (1996). An Interview with Geoffrey Hartman. *Studies in Romanticism*, 35(4), 630-652. doi:10.2307/25601201
- Chambers, C. (2011). *British Muslim fictions*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Chambers, C. (2018). Sound and fury: Kamila Shamsie's Home Fire, *The Massachusetts Review* 59(2), 202-219. doi:10.1353/mar.2018.0029.
- Charcot, J. M. (1991). *Clinical lectures on diseases of the nervous system*. (R. Harris, Ed.). Londra ve New York: Tavistock/ Routledge.
- Clewell, T. (2004). Mourning beyond melancholia: Freud's psychoanalysis of loss. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 52(1), 43–67. doi:10.1177/00030651040520010601
- Codde, P. (2009). Transmitted Holocaust trauma: a matter of myth and fairy tales?, *European Judaism*, 42(1). doi:10.3167/ej.2009.420107
- Craps, S. (2013). *Postcolonial witnessing: trauma out of bounds*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Craps, S. ve Buelens, G. (2008). Introduction: postcolonial trauma novels (Cathy Caruth). *Studies in the Novel*, 40 (1-2), 1–12. Erişim adresi: https://www.stefcraps.com/wp-content/uploads/craps_buelens_-_introduction.pdf . Erişim Tarihi: 20.05. 2018
- Çelik, Y. (2010). 1940 kuşağı toplumcu şairleri ve halk şiiri. *Milli Folklor*, 22 (87), 78-83. Erişim adresi: <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=87&Sayfa=75>, Erişim Tarihi: 03.10.2019

- Dekel, R. ve Goldblatt, H. (2008). Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veterans' children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(3), 281–289. doi: <https://doi.org/10.1037/a0013955>
- Dekel, S. ve Bonanno, G. (2013). Changes in trauma memory and patterns of posttraumatic stress. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 5/1. doi: 10.1037/a0022750
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. ve Manstead, A. S. R. (1998). Guilty by association: when one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(4), 872–886. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.4.872>
- El-Aswad, E. (2013). Images of Muslims in Western scholarship and media after 9/11. *Digest of Middle East studies*, 22, 39-56. doi: <https://doi.org/10.1111/dome.12010>
- Ellenberger, H. F. (1966). The pathogenic secret and its therapeutics. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 2(1), 29–42. doi: [https://doi.org/10.1002/1520-6696\(196601\)2:1<29::AID-JHBS2300020104>3.0.CO;2-V](https://doi.org/10.1002/1520-6696(196601)2:1<29::AID-JHBS2300020104>3.0.CO;2-V)
- Ellenberger, H. F. (1994). *The discovery of the unconscious: history and evolution of dynamic psychiatry*. Londra: Fontana Press
- Erikson, K. (1991). Notes on trauma and community. *American imago, psychoanalysis, culture and trauma: II*, 48(4), 455-472. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/26303923>. Erişim Tarihi: 22.04.2019
- Erikson, K. T. (1976). *Everything in its path: destruction of community in the Buffalo Creek flood*. New York: Simon & Schuster.
- Eyerman, R. (2003). *Cultural trauma: slavery and the formation of African American identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eyerman, R. (2013). Social theory and trauma. *Acta Sociologica*, 56(1), 41–53. doi: <https://doi.org/10.1177/0001699312461035>

- Fassin, D. ve Rechtman, R. (2009). *The empire of trauma: an inquiry into the condition of victimhood*. (Çev. Rachel Gomme). Princeton ve Oxford: Princeton University Press.
- Felman, S. (1992). Education and crisis or vicissitudes of teaching. S. Felman ve D. Laub (Ed.), *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history* (ss. 1-56) içinde. New York: Routledge
- Felman, S. (1992). Camus' *The Plague*, or a monument to witnessing. S. Felman ve D. Laub (Ed.), *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history* (ss. 93-119) içinde. New York: Routledge
- Felman, S. (1992). The return of the voice: Claude Lanzmann's *Shoah*. S. Felman ve D. Laub (Ed.), *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history* (ss. 204-283) içinde. New York: Routledge
- Felman, S. ve Laub, D. (Ed.). (1992). *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history*. New York: Routledge.
- Ferguson, M. A. ve Branscombe, N. R. (2010). Collective guilt mediates the effect of beliefs about global warming on willingness to engage in mitigation behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 135-142. Erişim adresi: <https://icds.uoregon.edu/wp-content/uploads/2013/11/Ferguson-Branscombe-2010-J-of-Env-Psy.pdf>. Erişim tarihi: 27.08.2017
- Fields, R. M. (2007). Xenophobia: a consequence of posttraumatic stress disorder. E. K. Carll (Ed.). *Trauma psychology: issues in violence, disaster, health, and illness. Volume 1: Violence and disaster*. Londra: Praeger Perspectives.
- Foer, J. S. (2002). *Everything is illuminated*. New York: Houghton Mifflin.
- Freud, S. (1957). Mourning and melancholia. *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. Volume XIV. On the history of psychoanalytic movement papers on metapsychology and other works*. (ss. 237-259) içinde. (Çev. James Strachey). Londra: The Hogart Press. (Orijinal yayın tarihi, 1917).
- Freud, S. (2015). *Musa ve TekTanrıçılık*. (Çev. Kamuran Şipal). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1939).

- Freud, S. (2016a). *Three essays on the theory of sexuality. The 1905 edition.* (Çev. Ulrike Kistner). Londra ve New York: Verso. (Orijinal yayın tarihi, 1905).
- Freud, S. (2016b). *Haz ilkesinin ötesinde: Ben ve id.* (Çev. Ali Babaoğlu). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1920).
- Freud, S. ve Breuer, J. (2013). *Histeri üzerine çalışmalar.* (Çev. Emre Kapkın). İstanbul: Payel Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 1895).
- Garcia, E. E. (1987). Freud's seduction theory. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 42:1, 443-468. doi: 10.1080/00797308.1987.11823500
- Garfin, D. R. (2017, 11 Eylül). *How the pain of 9/11 still stays with a generation.* Erişim adresi: <https://theconversation.com/how-the-pain-of-9-11-still-stays-with-a-generation-64725>. Erişim Tarihi: 28.02.2020
- Gilbert, C. (2014). *Writing trauma: the voice of the witness in Rwandan women's testimonial literature.* (Doktora tezi), University of Nottingham, Nottingham). Erişim adresi: http://eprints.nottingham.ac.uk/14260/1/THESIS__FINAL_VERSION_%28corrected%29.pdf. Erişim Tarihi: 14.09.2018
- Golden, R. D. (2012). Güvenliğin maliyeti nedir? Abd Vatanseverlik Kanunu ve Amerika'nın özgürlük ve güvenlik arasındaki dengesi. (Çev. Muharrem Aksu), *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (2). Erişim adresi: <https://hukuk.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/65/files/sdu-hukuk-dergisi-cilt-3-sayi-1-yil-2013-vol-3-no-1-year-2013-29042014.pdf>. Erişim tarihi: 23. 07. 2018
- Gross, A. ve Snyder-Körber, M. (2010). Introduction: trauma's continuum–September 11th reconsidered. *Amerikastudien / American Studies*, 55(3), 369-384. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/41158507. Erişim Tarihi: 14.03.2018
- Hafetz, J. (2011). *Habeas corpus after 9/11: confronting America's new global detention system.* New York ve Londra: New York University Press.
- Halbwachs, M. (1980). *The collective memory.* (Çev. F. J. Ditter ve V. Y. Ditter). New York: Harper Colophon Books.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory.* (Çev. ve Ed., A. Coser). Chicago: University of Chicago Press.

- Halloran, M. J. (2007). Indigenous reconciliation in Australia: do values, identity and collective guilt matter?, *Journal of Community & Applied Social Psychology* 17, 1–18. doi: <https://doi.org/10.1002/casp.876>
- Harber, L. H. ve Lifton, R. J. (1972). Questions of guilt. *Partisan Review*, 39(4), 514-530. Erişim adresi: <http://www.bu.edu/partisanreview/books/PR1972V39N4/HTML/files/assets/basic-html/index.html#531>. Erişim Tarihi: 05.02.2017
- Harrington, R. (2001). The railway accident: trains, trauma, and technological crises in Nineteenth-Century Britain”. M. S. Micale ve P. Lerner (Ed.), *Traumatic pasts: history, psychiatry, and trauma in the modern age, 1870–1930* (ss. 31-57) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hartman G. (1996). *The longest shadow. In the aftermath of the Holocaust*. Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press.
- Hasan, S. (2013). *The novels of Kamila Shamsie: a study in themes and technique*. (Doktora Tezi, Aligarh Muslim University, Aligarh), Erişim adresi: <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/183768>. Erişim Tarihi: 19.08.2017
- Henriques, M. (2019, 26 Mart). *Can the legacy of trauma be passed down the generations?* Erişim adresi: <https://www.bbc.com/future/article/20190326-what-is-epigenetics>. Erişim Tarihi: 01.04.2019
- Herman, J. (2007). *Travma ve iyileşme: şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre*. (Çev. Tamer Tosun). İstanbul: Literatür Yayınları (1997).
- Hibbert, C. (1978). *The great mutiny: India 1857*. New York: Viking Press.
- Hirsch, M. (2008). The generation of postmemory. *Poetics Today*, 29(1), 103–128. doi:10.1215/03335372-2007-019
- Hirschberger, G. (2018). Collective trauma and the social construction of meaning. *Frontiers in Psychology*, 9, 1-14. doi:10.3389/fpsyg.2018.01441
- Hodge, D. R., Zidan, T. ve Husain, A. (2016). Depression among Muslims in the United States: examining the role of discrimination and spirituality as risk and protective factors. *Social Work*, 61 (1), 45-52. doi:10.1093/sw/swv055

- Hron, M. (2018). The Trauma of displacement. R. Kurtz (Ed.) *Trauma and literature* (ss. 284-298) içinde. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/9781316817155.021>
- Hunt, N. C. (2010). *Memory, war and trauma*. New York: Cambridge University Press.
- Huopainen, H. (2002). Freud's view of hysteria in light of modern trauma research. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 25:2, 92-107. doi:10.1080/01062301.2002.10592735
- İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch). (2004). *The road to Abu Ghraib*. Erişim adresi: <https://www.hrw.org/report/2004/06/08/road-abu-ghraib>. Erişim Tarihi: 25.06.2017
- Itakura, G. (2018). Re-imagining atomic bombing and 9/11: Kamila Shamsie's *Burnt Shadows*. E. McInnes ve D. Schaub (Ed.). *What Happened? Re-presenting traumas, uncovering recoveries: processing individual and collective trauma* (ss. 34-51) içinde. doi: https://doi.org/10.1163/9789004385931_004.
- Jain, J. (2017). *The diaspora writes home: subcontinental narratives*. Hindistan: Springer, Rawat Publications.
- Jennison, R. ve Murphet, J. (Ed.) (2019). *Communism and poetry: writing against capital*. İsviçre: Palgrave Macmillan.
- Jordan, B. R. (2016). The Hiroshima/Nagasaki survivor studies: discrepancies between results and general perception. *Genetics*, 203(4), 1505–1512. doi:10.1534/genetics.116.191759
- Joyner, E., van der Hoorn, K.R., Platt, A., Rubin, M., Shvil, E. ve Neria, Y. (2016). Placing collective trauma within its social context: the case of 9/11 attacks. Y. Ataria, D. Gurevitz, H. Pedaya ve Y. Neria (Ed.), *Interdisciplinary handbook of trauma and culture* (ss. 323-338) içinde. İsviçre: Springer.
- Juni, S. (2016). Survivor guilt. *International Review of Victimology*, 22(3), 321–337. doi:10.1177/0269758016637480
- Kapfhammer, H. P. (2013). Pharmacological approaches to understand, prevent, and mitigate hurting memories. Lessons from posttraumatic stress disorders. M.

- Linden, K. Rutkowski (Ed.), *Hurting memories and beneficial forgetting: posttraumatic stress disorders, biographical developments, and social conflicts* (ss. 37-48) içinde. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/book/9780123983930/hurting-memories-and-beneficial-forgetting>. Erişim Tarihi: 23.07.2018
- Kaplan, E. A. (2005). *Trauma culture: the politics of terror and loss in media and literature*. New Brunswick, New Jersey ve Londra: Rutgers University Press.
- Karataş, H. (2010). *Sömürge insan: Ötekilerin, göçmenlerin, yurtsuzların yaşadığı travma: Kimlik sendromları*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Kardiner, A. (1941). *The Traumatic neuroses of war. Psychosomatic Medicine Monograph II III*. Wisconsin: George Banta Publishing Company.
- Kellermann, P. F. (2007) *Sociodrama and collective trauma*. Londra ve Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Keneally, T. (1982). *Schindler's Ark*. New York: Simon&Schuster Inc.
- Keogh, T. (2019). Introduction. T. Keogh ve C. Gregory-Roberts (Ed.), *Psychoanalytic approaches to loss: mourning, melancholia and couples* (ss. 1-12) içinde. Londra ve New York: Routledge.
- Khan, Y. (2017). *The great partition: the making of India and Pakistan*. New Edition. New Haven ve Londra: Yale University Press.
- Kinnvall, C. ve Nesbitt-Larking, P. (2011). *The political psychology of globalization: Muslims in the West*. Oxford: Oxford University Press.
- Kinston, W. ve Cohen, J. (1986). Primal repression: clinical and theoretical aspects. *International Journal of Psycho-Analysis*, 67, 335–355. Erişim adresi: <https://www.thee-online.com/Documents/E-Psychoanalysis2/12PrimalRepressionClinicalAndTheoretical1986.pdf>, Erişim Tarihi: 18.06.2018
- Kostova, B. (2013). Collective suffering, uncertainty and trauma in Jeffrey Eugenides's *The Virgin Suicides*: of bystanders, perpetrators and victims. *Atlantis*. 35(2), 47-63. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/43486058>, Erişim Tarihi: 28.09.2019

- Dünya Sağlık Örgütü. (2002). E. G. Krug, L. L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi, R. Lozano (Ed.), *World report on violence and health*. Erişim adresi: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf;jsessionid=15.11.2019. Erişim Tarihi: 15.11.2019
- Kubany, E. S. (1994). A cognitive model of guilt typology in combat-related PTSD. *Journal of Traumatic Stress*, Vol. 7, No. 1. doi: 10.1007/BF02111908
- Kutsal Kitap (2014). Yaratılış Bölümü (11: 1-9). The Bible Society in Turkey. Kore: Kitabı Mukaddes Şirketi ve Yeni Yaşam Yayınları. Erişim adresi: <https://www.die-bibel.de/media/articles/pdf/8166.pdf>. Erişim Tarihi: 25. 09. 2019
- Kuwert, P., Brähler, E., Glaesmer, H., Freyberger, H. ve Decker, O. (2009). Impact of forced displacement during World War II on the present-day mental health of the elderly: a population-based study. *International Psychogeriatrics*, 21(4), 748-753. doi:10.1017/S1041610209009107
- LaCapra, D. (1994). *Representing the Holocaust: history, theory, trauma*. Ithaca: Cornell University Press.
- LaCapra, D. (1998). *History and memory after Auschwitz*. Ithaca ve Londra: Cornell University Press.
- LaCapra, D. (2004). *History in transit: experience, identity, critical theory*. Ithaca ve Londra: Cornell University Press.
- LaCapra, D. (2014). *Writing history, writing trauma*. Baltimore: JHU Press. (Orijinal yayın tarihi, 2001).
- Langer, L. L. (1991). *Holocaust testimonies: the ruins of memory*. New Haven: Yale UP.
- Laub, D. (1992). Bearing witness, or the vicissitudes of listening. S. Felman ve D. Laub (Ed), *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history* (ss. 57-74) içinde. New York: Routledge.
- Laub, D. (1992). An event without a witness: truth, testimony and survival. S. Felman ve D. Laub (Ed), *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history* (ss.75-92) içinde. New York: Routledge.

- Lerner P. ve Micale M. S. (2001). Trauma, psychiatry, and history: a conceptual and historiographical introduction. M. S. Micale ve P. Lerner (Ed.), *Traumatic pasts history, psychiatry, and trauma in the modern age, 1870–1930* (ss. 1-30) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levi, P. (1988). *The drowned and the saved*. (Çev. Raymond Rosenthal). Londra: Simon & Schuster Paperbacks. (Orijinal yayın tarihi, 1986).
- Leys, R. (2007). *From guilt to shame*. Princeton: Princeton University Press
- Liem, R. (2007). Silencing historical trauma: the politics and psychology of memory and voice. *Peace and conflict: Journal of Peace Psychology*, 13(2), 153–174. doi:10.1080/10781910701271200
- Lifton, R. J. (1963). Psychological effects of the atomic bomb in Hiroshima: the theme of death. *Daedalus*, 92(3), 462-497. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/20026792. Erişim tarihi: 28.09.2018
- Lifton, R. J. (1967). *Death in life: survivors of Hiroshima*. New York: Random House.
- Lloyd, D. (2000). Colonial trauma/postcolonial recovery?, *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 2:2, 212-228, doi: 10.1080/136980100427324
- Loughran, T. (2010). Shell shock, trauma, and the First World War: the making of a diagnosis and its histories. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 67 (1), 94–119. doi: 10.1093/jhmas/jrq052
- Luckhurst, R. (2008). *The trauma question*. Londra ve New York: Routledge.
- MacCurdy, J.T. (1918). *War neuroses*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Margulies, J. (2007). *Guantánamo and the abuse of presidential power*. Londra: Simon and Schuster.
- Maruskin, J. M. (2005). The Bible: the ultimate migration handbook”. *Church & Society*, Temmuz/Ağustos, 77-91.
- McOmber J. B. (1996). Silencing the patient: Freud, sexual abuse, and ‘the etiology of hysteria’. *Quarterly Journal of Speech*, 82:4, 343-363. doi: 10.1080/00335639609384162

- Micale, M. S. (2001). Jean-Martin Charcot and les névroses traumatiques: from medicine to culture in French trauma theory of the late nineteenth century. M. S. Micale ve P. Lerner (Ed.), *Traumatic pasts: history, psychiatry, and trauma in the modern age, 1870–1930* (ss. 115-140) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Michaels, A. (1997). *Fugitive pieces*. New York: Vintage.
- Morrison, T. (1987). *Beloved*. New York: Knopf.
- Mucci, C. (2013). *Beyond individual and collective trauma: intergenerational transmission, psychoanalytic treatment, and the dynamics of forgiveness*. Londra: Karnac Books.
- Murray, H. L. (2018). Survivor guilt in a posttraumatic stress disorder clinic sample. *Journal of Loss and Trauma*, 23:7, 600-607, doi: 10.1080/15325024.2018.1507965
- Musharraf, P. (2006). *In the line of fire*. Sydney: Simon & Schuster.
- Nader, K. (2001, 21 Eylül). Terrorism: September 11, 2001: trauma, grief, and recovery. Erişim adresi: <http://www.giftfromwithin.org/html/firstaid.html>. Erişim Tarihi: 27.02.2020
- Naeem, R. (2018, 30 Mart). Habib Jalib: people's poet and people's historian. *Herald*. Erişim adresi: <https://herald.dawn.com/news/1154075>. Erişim Tarihi: 06.10.2019
- Nawaz, A. ve Awan, A. G. (2019). A comparative study of P. B. Shelley and Habib Jalib as revolutionary poets. *Global Journal of Management, Social Sciences and Humanities*, 5 (2), 285-299. doi: <https://orcid.org/0000-0001-5767-6229>
- Neal, A. G. (1998). *National trauma and collective memory: major events in the American century*. Armonk, New York: M. E. Sharpe.
- Neria, Y., DiGrande, L. ve Adams, B. G. (2011). Posttraumatic stress disorder following the September 11, 2001, terrorist attacks: a review of the literature among highly exposed populations. *The American psychologist*, 66(6), 429–446. doi: <https://doi.org/10.1037/a0024791>

- Niederland, W. G. (1961). The problem of the survivor. Part I: some remarks on the psychiatric evaluation of emotional disorders in survivors of Nazi persecution. *Journal of the Hillsdale Hospital*, 10, 233–47.
- Opp, R. E. ve Samson, A. Y. (1989). Taxonomy of guilt for combat veterans. *Prof. Psychol. Res. Prac.* 20, 159-165. doi: <https://doi.org/10.1037/0735-7028.20.3.159>
- Özcan, C. (2008). *Trauma revisited: World Trade Center and the guys as empowering representations of the collective trauma of 9/11*. (Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Pandey, G. (2004). *Remembering Partition, violence, nationalism and history in India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pederson, J. (2018). Trauma and narrative. J. Kurtz (Ed.), *Trauma and literature* (ss. 97-109) içinde. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316817155.008
- Péporté, P. (2011). *Constructing the Middle Ages: historiography, collective memory and nation-building in Luxembourg*. Leiden ve Boston: Koninklijke Brill NV.
- Perraudin, F. (2019, 17 Şubat). Third of Britons believe Islam threatens British way of life. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2019/feb/17/third-of-britons-believe-islam-threatens-british-way-of-life-says-report>. Erişim tarihi: 23 Mart 2019.
- Peters, J. D. (2009). Witnessing. P. Frosh ve A. Pinchevski (Ed.). *Media witnessing testimony in the age of mass communication* (ss. 23-41) içinde. New York: Palgrave Macmillan.
- Pethania, Y., Murray, H. ve Brown, D. (2018). Living a life that should not be lived: a qualitative analysis of the experience of survivor guilt. *Journal of Traumatic Stress Disorders and Treatment*, 7(1). 1-6. doi: 10.4172/2324-8947.1000183
- Phillips, S. B. (2015). The dangerous role of silence in the relationship between trauma and violence: a group response. *International Journal of Group Psychotherapy*, 65(1), 64–87. doi:10.1521/ijgp.2015.65.1.64

- Poll: Some Hiroshima atomic-bomb survivors still feel guilt over not saving others. (2018, 28 Temmuz). *The Yomiuri Shimbun*. Erişim adresi: <https://www.stripes.com/news/pacific/poll-some-hiroshima-atomic-bomb-survivors-still-feel-guilt-over-not-saving-others-1.540028>. Erişim Tarihi: 20.12.2019
- Ringel, S. ve Brandell, J. R. (2012). *Trauma: contemporary directions in theory, practice, and research*. ABD: Sage Publications.
- Ritter, M. (2014). Silence as the voice of trauma. *The American Journal of Psychoanalysis*, 74, (176–194). doi: 10.1057/ajp.2014.5.
- Rix, R. (2000). Trauma, science, and the law. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 3:2, 1-47. doi: http://dx.doi.org/10.1300/J146v03n02_01
- Roazen, P. (2002). *Trauma of Freud: controversies in psychoanalysis*. New Brunswick, Londra: Transaction Publishers.
- Roberts M. (1993). *Daughters of the house*. Londra: Virago Press
- Roccas, S., Klar, Y. ve Liviatan, I. (2004). Exonerating cognitions, group identification, and personal values as predictors of collective guilt among Jewish-Israelis. N. R. Branscombe ve B. Doosje (Ed), *Collective guilt: international perspectives* (ss. 130-147) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roccas, S., Klar, Y. ve Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698-711. doi: 10.1037/0022-3514.91.4.698
- Rogers, K. L. (2010). *Trauma and the representation of the unsayable in late twentieth-century fiction*. (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/7d99/470d18a2c3cbd5b5d8eaf5ae7e72056f5555.pdf>. Erişim Tarihi: 23.05.2018
- Rogers, N. (2004). *The representation of six late twentieth century novels*. (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://pugwash.lib.warwick.ac.uk/record=b2083733~S15>. Erişim Tarihi: 17.12.2017

- Rolfe, H., Runge, J. ve Hudson-Sharp, N. (2019). Immigration policy from post-war to post-Brexit: how new immigration policy can reconcile public attitudes and employer preferences. *National Institute Economic Review*, 248(1), R5-R16. doi:10.1177/002795011924800109
- Rossi, J. (2005). Let the words bring wings to our feet: Negotiating exile and trauma through narrative in Danticat's "Breath, eyes, memory". *Obsidian III*, 6/7, 203-220. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/44511675. Erişim Tarihi: 25.01.2018
- Roth, M. S. (2011). *Memory, trauma and history: essays on living with the past*. New York: Columbia University Press.
- Rothberg, M. (2008). Decolonizing trauma studies: a response. *Studies in the Novel*, 40(1/2), 224-234. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/29533869. Erişim Tarihi: 28.07.2018
- Roudometof, M. (2002). *Collective memory, national identity, and ethnic conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian question*. ABD: Greenwood Publishing Group.
- Roy, A. G. ve Bhatia, N. (Ed.). (2008). *Partitioned lives: narratives of home, displacement, and resettlement*. Hindistan: Dorling Kindersley.
- Roy, R. (2010). *South Asian Partition fiction in English from Khushwant Singh to Amitav Ghosh*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Runnymede Trust (1997). *Islamophobia: still a challenge for us all*, Londra: Runnymede Trust. Erişim Adresi: <https://www.runnymedetrust.org/companies/17/74/Islamophobia-A-Challenge-for-Us-All.html>. Erişim tarihi: 28.06.2018
- Saada, E. (2000). Abdelmalek Sayad and the double absence: toward a total sociology of immigration. *French Politics, Culture & Society*, 18(1), 28-47. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/42843093. Erişim Tarihi: 10.11.2018
- Saeed, A. (2007). Media, racism and islamophobia: the representation of Islam and Muslims in the media. *Sociology Compass*, 1, 443 - 462. doi: 10.1111/j.1751-9020.2007.00039.x

- Santos Brigida, M. ve Pinho, D. (2019). Necropolitics and national identity in Kamila Shamsie's Home Fire. *Interdisciplinar, São Cristóvão*, 31, 153-167. Erişim adresi:
https://www.researchgate.net/publication/333731845_Necropolitics_and_National_Identity_in_Kamila_Shamsie's_Home_Fire. Erişim Tarihi:02.02.2020
- Sayad A. (2003). Çifte yokluk: Göç ederken kurulan hayallerden göçmen olmanın acılarına. *Toplumbilim: Göç Özel Sayısı*, 17, 23- 29.
- Schäffner, W. (2001). Event, series, trauma: the probabilistic revolution of the mind in the late nineteenth and early twentieth centuries. M. S. Micale ve P. Lerner (Ed.), *Traumatic pasts: history, psychiatry, and trauma in the modern age, 1870–1930* (ss. 81-92) içinde. Cambridge: Cambridge University Press
- Schwab, G. (2006). Writing against memory and forgetting. *Literature and Medicine, Volume 25, Number 1*, 95-121 doi: 10.1353/lm.2006.0026
- Schwab, G. (2010). *Haunting legacies: violent histories and transgenerational trauma*. New York, NY: Columbia University Press.
- Shamsie, K. (1998). *In the city by the sea*. Londra: Bloomsbury Publishing PLC.
- Shamsie, K. (2000). *Salt and saffron*. Londra: Bloomsbury Publishing PLC.
- Shamsie, K. (2002). Agha Shahid Ali, Teacher. *Urdu Studies*. 17, 23-27. Erişim adresi:
https://minds.wisconsin.edu/bitstream/handle/1793/18424/06_Shamsie.pdf?sequence=2. Erişim Tarihi: 15.03.2018
- Shamsie, K. (2002). *Kartography*. Londra: Bloomsbury Publishing PLC.
- Shamsie, K. (2005). *Broken Verses*. Londra: Bloomsbury Publishing PLC.
- Shamsie, K. (2007, 3 Temmuz). More honest than the facts. *The Guardian*. Erişim adresi:
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2007/jul/03/comment.pakistan>.
Erişim Tarihi: 17.06.2017
- Shamsie, K. (2009). *Offence: the Muslim case*. Londra ve New York: Seagull Books.
- Shamsie, K. (2009, 1 Mayıs). A long, loving literary line: Kamila Shamsie on the three generations of women writers in her family. *The Guardian*. Erişim adresi:

- <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2009/may/01/kamila-shamsie-books-fiction-women>. Erişim Tarihi: 17.06.2017
- Shamsie, K. (2009, 23 Ekim). A dark chapter in Pakistan's history/ Raportör: Claudia Kramatschek. Erişim adresi: <https://en.qantara.de/content/interview-with-kamila-shamsie-a-dark-chapter-in-pakistans-history>. Erişim Tarihi: 17.06.2017
- Shamsie, K. (2012). *Kül Olmuş Gölgeler*. (Çev. Gülden Özbilun). İstanbul: Bilge Kültür Sanat. (Orijinal yayın tarihi, 2009).
- Shamsie, K. (2014). *Taşlarda Gizli Tanrılar*. (Çev. Olcay Boynudelik). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 2014).
- Shamsie, K. (2015). Kamila Shamsie. A. Fraser (Ed.), *The pleasure of reading: 43 writers on the discovery of reading and the books that inspired them*, (ss. 447-456) içinde. Londra, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury. (epub version).
- Shamsie, K. (2017). *Home Fire*. Londra: Bloomsbury Publishing PLC.
- Shamsie, K. (2018, 11 Ağustos). The SRB interview: Kamila Shamsie/ Raportör: Nick Major. Erişim adresi: <https://www.scottishreviewofbooks.org/2018/08/the-srb-interview-kamila-shamsie/>. Erişim Tarihi: 17.06.2017
- Shear, K. ve Shair, H. (2005). Attachment, loss, and complicated grief. *Developmental Psychobiology*, 47, 253-267. doi:10.1002/dev.20091
- Sheridan, L. P. (2006). Islamophobia pre- and post-September 11th, 2001. *Journal of Interpersonal Violence*, 21 (3), 317-336. doi: <https://doi.org/10.1177/0886260505282885>
- Silverman, K. (1996). *The threshold of the visible world*. New York ve Londra: Routledge.
- Somasundaram, D. (2014). Addressing collective trauma. *Intervention*, 12, 43-60. doi: 10.1097/WTF.0000000000000068
- Sontag, S. (2003). *Regarding the pain of others*. New York: Picador.
- Sophocles. (2003). *Antigone*. (Çev. R. Gibbons., C. Segal). Oxford ve New York: Oxford University Press.
- Stone, O. (Yönetmen). (2006). *World Trade Center*. ABD: Paramount Pictures.

- Strozier, C. (2011). *Until the fires stopped burning: 9/11 and New York City in the words and experiences of survivors and witnesses*. New York: Columbia University Press. doi:10.7312/stro15898
- Strozier, C. B. (2015). *The traumas of 9/11 and its effects on the American psyche: an interview with psychohistorian Charles B. Strozier*. Raportör: Pythia Peay. Erişim adresi: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/america-the-couch/201509/the-traumas-911-and-its-effects-the-american-psyche> Erişim Tarihi: 11.06.2019
- Swamy, P. (2019). Rewriting third world women in Kamila Shamsie's Broken Verses. *Journal of Humanities and Social Science*, 24(9), 44-47. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/Rewriting-Third-World-Women-in-Kamila-Shamsie's-Swamy/34ade5be5c8898d941cdcbdfbfc2fbf3a454b446>, Erişim Tarihi: 10.01.2020
- Tal, K. (1996). *Worlds of hurt reading the literatures of trauma*. New York: Cambridge University Press.
- Tan, T. Y. ve Kudaisya, G. (2005). *The aftermath of partition in South Asia*. Londra ve New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library
- Tekten Aksürmeli, Z. S. (2017). Islamophobia and surveillance directed at Muslims in the West. *İlahiyat Akademi Dergisi*. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/463114>. Erişim tarihi: 12.04. 2018
- Text of George Bush's speech. (2001, 21 Eylül). *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2001/sep/21/september11.usa13>. Erişim Tarihi: 07.06.2018
- Theresa May strips citizenship from 20 Britons fighting in Syria. (2013, 23 Aralık). *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/politics/2013/dec/23/theresa-may-strips-citizenship-britons-syria>. Erişim Tarihi: 13.08.2017
- Uzun, N. (2012). *Avrupa'da islamofobi: İngiltere örneği*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Valent, P. (2000). Survivor guilt. G. Fink (Ed.), *Encyclopedia of stress Vol. 3*. (ss. 555-557) içinde. New York: Academic Press.

- Van der Kolk B. A. (2007). Trauma and memory. B. A. van der Kolk, A. C. McFarlane ve L. Weisaeth (Ed.), *Traumatic stress: the effects of overwhelming experience on mind, body, and society* (ss. 279-303) içinde. New York: Guilford Press.
- van der Kolk B. A. ve van der Hart, O. (1995). The intrusive past: the flexibility of memory and engraving of trauma. C. Caruth (Ed), *Trauma: explorations in Memory* (ss. 158-183) içinde. Baltimore: JHU Press.
- Van der Kolk, B. A. ve McFarlane, A. C. (2007). The black hole of trauma. B. A. van der Kolk, A. C. McFarlane ve L. Weisaeth (Ed.), *Traumatic stress: the effects of overwhelming experience on mind, body, and society* (ss. 3-24) içinde. New York: Guilford Press.
- Van der Kolk, B. A., McFarlane, A. C., ve Weisaeth, L. (Ed.). (2007). *Traumatic stress: the effects of overwhelming experience on mind, body, and society*. New York: Guilford Press.
- Van der Kolk, B.A., Weisaeth, L. ve van der Hart, O. (2007). History of trauma in psychiatry. B. A. van der Kolk, A. C. McFarlane ve L. Weisaeth (Ed.), *Traumatic stress: the effects of overwhelming experience on mind, body, and society* (ss. 47-77) içinde. New York: Guilford Press.
- Van der Westhuizen, M. ve Kleintjes, L. (2015). Social work services to victims of xenophobia. *Social Work/Maatskaplike Werk*. 51. doi:10.15270/51-1-431
- Vickroy, L. (2014). Voices of survivors in contemporary fiction. M. Balaev (Ed.), *Contemporary approaches in literary trauma theory* (ss. 130-151) içinde. Londra: Palgrave Macmillan.
- Vickroy, L. (2015). Reading trauma narratives: the contemporary novel and the psychology of oppression. Charlottesville: University of Virginia Press. Erişim adresi: muse.jhu.edu/book/41972. Erişim tarihi: 01. 06. 2019
- Visser, I. (2011). Trauma theory and postcolonial literary studies. *Journal of Postcolonial Writing*, 47:3, 270-282. doi: 10.1080/17449855.2011.569378
- Wajnryb, R. (2001). *The silence: How tragedy shapes talk*. Avustralya: Allen & Unwin.

- Walker, J. (2014, 29 Ocak). The silence after the war. *The British Library*. Erişim adresi: <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/the-silence-after-the-war>. Erişim Tarihi: 20.03.2018
- Whitehead, A. (2004). *Trauma fiction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Whitehead, A. (2009). *Memory: the new critical idiom*. Londra ve New York: Routledge.
- Wilkomirski, B. (1996). *Fragments: Memories of a wartime childhood*. (Çev. C. Brown Janeway). Londra: Picador.
- Winter, J. (2009). Interview with professor Jay Winter/ Raportör: S. Meryem Kalaycı. *Tarih* 1(1): 29-36. Erişim adresi: <http://graduatehistoryjournal.boun.edu.tr/papers/ISSUE1.2009.REPRESENTATION/2.SuzanMeryemKalayci.Interview.JAY.WINTER.pdf>. Erişim Tarihi: 14.08.2018
- Wirth, H.J. (2004). *9/11 as a collective trauma and other essays on psychoanalysis and society*. Gießen: Psychosozial Verlag.
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. ve Klar, Y. (2006). Collective guilt: emotional reactions when one's group has done wrong or been wronged. *European Review of Social Psychology*, 17(1), 1-37. doi: 10.1080/10463280600574815
- Wolton, S. (2006). Immigration policy and the "crisis of British values". *Citizenship Studies*, 10, 453-467. doi:10.1080/13621020600858120
- Wolynn, M. (2016). *It didn't start with you: how inherited trauma shapes who we are and how to end the cycle*. New York: Viking.
- Yılmaz, S. (2017). Erken dönem Cumhuriyet tecrübelerinin farklı ideolojik kesimlerce nasıl hissedildiğini şiirler üzerinden anlamak: Bir Nazım Hikmet ve Necip Fazıl karşılaştırması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1088-1122. Erişim adresi: <http://www.itobiad.com/tr/issue/28774/316891>. Erişim Tarihi: 15.08.2018
- Young, A. (1995). *The harmony of illusions: inventing post-traumatic stress disorder*. Princeton ve New Jersey: Princeton University Press.
- Yusin, J. (2009). The silence of partition: borders, trauma, and partition history, *Social Semiotics*, 19(4), 453-468. doi: 10.1080/10350330903361141

Zara, A. (2018). Collective trauma cycle: the healing role of reconciliation, forgiveness and restorative justice in collective traumas. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 21, 301-311. doi: 10.5505/kpd.2018.36449

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Meryem ODABAŞI
Doğum Yeri ve Tarihi	Osmaniye-1984
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	İstanbul Üniversitesi, İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dilbilimi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	meryemodabasi@atauni.edu.tr
Tarih	2020